

AXESS

magasin

Sämst
i klassen

SAMHÄLLE

Straffet bör
upprätta offret 8

FRIZON

Därför fascineras
vi av fotboll 18

TRADITION

Fernando Pessoa
och kärleken 42

Grupp 8 på Axess TV

Gunilla Thorgren talar på Axess hearing.

”Och inte är det kvinnorörelsen, som enligt den rörande eniga församlingen är den som vunnit mest på 68, för de är inte heller bjudna.” **DN den 28/5-0**

”Jag förmodar att ni försöker återgestalta hur det var på den tiden”, kommenterar hon senare det faktum att hon är ensam kvinna bland de 15 talarna.” **Expressen 27/5-0**

”Hur fan tänker Axess tv? Jag är en vän av ursäkter. Kanske är jag för konkret? Kanske vill arrangörerna just spegla den nakna sanningen, gestalta berättelsen om det patriarkala -68?”

Margareta Garpe, Fokus 30/8-0

”Olika professorer strömmade genom programmet... Det underliga är att alltid när man ska debattera vänstern så plockar man fram dessa fd testuggare från studentvänstern. Att det fanns en vänster där många arbetare deltog liksom jag själv bortser man helt från!”

Bloggen Hogrelius tankar 28/5-0

FÖLJ AXESS TV PÅ WEBBEN

– SE DEN PATRIARKALA KÅRHUSOCKUPATIONEN

ÅTERUPPREPAS I AXESS TV!

<http://www.axess.se/karhusockupationen>

PS. Endast en av alla inbjudna kvinnliga talare tackade ja. DS.

ETT TYPISKT SKATTEPARADIS.

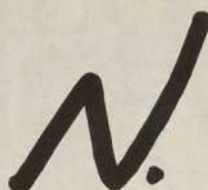
Pengar som växer och frodas utan att drabbas av höga skatter och onödiga avgifter. Frihet att spara så mycket man vill och så länge man vill. Med Nordnet Kapitalförsäkring är det precis så paradiskt.

Här kan du spara i aktier och fonder på internet och eftersom du gör det mesta av jobbet själv tar vi inte ut några fasta avgifter. Det allra bästa är förstås att du

slipper reavinstskatt och deklaration. I stället betalar du en låg avkastningsskatt som dras den 1 januari varje år. Så om du är smart tecknar du din kapitalförsäkring nu, då dröjer det nästan ett år innan någon skatt dras! Dessutom får du boken Spara smartare.

Välkommen till Nordnets skatteparadis.

WWW.SKATTEPARADISET.SE

NORDNET

AKTIER, FONDER OCH PENSIONER

*Idag genomsyras utbildningsväsendet av ett
förakt för traditionell kunskap. Staten måste se till att
statusen höjs för lärare och lärande.*

Kunskapsföraktet

På ett föräldramöte med min äldsta son, som då hade börjat på mellanstadiet, försökte skolans rektor – en före detta militär och "företagare" utan lärarutbildning – att lugna de föräldrar i klassen som var upprörda över ideliga läraravhopp. Nu hade dock rektorn hittat en, som det föreföll, förredömlig lösning, vilket gjorde föräldrarna nöjda. I ett svagt ögonblick av högmod lät rektorn slutligen undslippa sig kommentaren: "Ja mellan skål och vägg, så kan jag ju säga att det viktigaste med skolan trots allt är att barnen har det trevligt."

Förvånande nog var det ingen mer än jag som tycktes reagera över uttalandet. Tvärtom föranledde min invändning om att skolan kanske ändå borde ha lite högre ambitioner än att skapa trivsel, att en mamma efter mötet kom fram till mig och förnumstigt lät meddela att det är väldigt viktigt att skolan är trevlig att vistas i.

Samma år skrev jag en debattartikel i *Svenska Dagbladet* om hur illa det var ställt med de blivande svensklärarnas kunskaper i svenska språket. Utgångspunkten var min egen erfarenhet som universitetslärare av just blivande svensklärare. Jag hämtade ett exempel ur ett utkast till en examensuppsats av en student som jag handlett, och undrade hur det kom sig att studenter som skrev så dålig svenska, kunde ha passerat igenom en hel universitetsutbildning:

"Romanen innefattar en sorts längtan, en längtan som Augusta uttalar ibland. Detta är en längtan efter något annat, något mer ut av livet. (--) Även om detta inte är någon deckarroman så är den spännande ändå. Det som är spännande med Augusta är att hon levde ett liv under en tid man som läsare kanske inte vet så mycket om. Hennes del i romanen står för det som är lite okänt, vilket kan vara svårt att relatera till. På detta plan tilltalar författarens intresse för den förflutna tiden och vad som pågick i Sverige under 1900-talet.

Eftersom Augusta har en central roll vill läsaren få reda så mycket som möjligt om henne, hon sitter inne på att historia och bakgrund. Genom hennes liv kan läsaren få ledtrådar om vad som kanske sker i nästkommande generation, något som höjer spänningsfaktorn. (...) Här leder Axelsson läsaren, tankar om vad som ska hända dyker upp.

Frågor om Augustas liv, om Alice och Angelicas planteras och man blir nyfiken på vad som ska hända."

Den omedelbara följden av artikeln blev att jag kontaktades av studierektorerna på nordiska språk och litteraturvetenskap, vilka var mycket upprörda. Dock var det upprörande inte studentens språk, utan att jag i media offentliggjort dessa problem.

Jag var inte helt överraskad. Tidigare samma år hade jag reagerat

ILLUSTRATION: HELENA DAVIDSSON NEPPELBERG

mot rättningsmallar i de så kallade nationella proven i svenska för gymnasister, där man som exempel på betyget VG anförde en text som i den tryckta versionen bestod av sammanlagt 38 rader. På detta förhållandevis begränsade utrymme visade det sig finnas så mycket som drygt 20 otvetydiga språkfel, däribland ett antal grava interpunktionsfel av en typ som borde väcka bestörtning redan på mellanstadiet. Räknade man in mer diskutabla passager, otypiska formuleringar, onödiga upprepningar, tautologiska konstruktioner etcetera så kom man upp i cirka 35 fel, alltså i princip ett fel per rad. Några exempel: "I världen där det finns mest barnarbete är i Asien men allra flest arbetande barn finns det i Afrika." "I dag finns det mer än 300 000 barnsoldater som deltar i olika konflikter runt om i världen, många av dessa har inte valt att kriga de har kidnappats av olika gerillagrupper och de tvingats döda sin familj för att det ska bli svårare för dem att vilja återvända hem till sina byar."

Reaktionen var i det fallet att jag blev utskäld av företrädare för nordiska språk i Uppsala.

VAD DESSA EXEMPEL BELYSER ÄR själva omfattningen av de problem inom skola och utbildningsväsende som detta nummers tema ägnas åt. De är av en sådan karaktär att de genomsyrar hela utbildningsväsendet – för att inte säga hela samhället. Den som vill bli lärare idag riskerar att överallt möta ett och samma förakt för traditionell kunskap, såväl när man utbildas som när man själv utbildar. Fackkunskap av ett så basalt slag som korrekt stavning nedvärderas såväl av kunskapens förmedlare vid universiteten som av dess mottagare – de föräldrar som väljer skolor åt sina barn.

Skolan har alltid varit ett område om vilket alla anser sig ha relevanta synpunkter just därför att alla har långvariga erfarenheter därifrån, men just det faktumet gör det så mycket viktigare för politiker att på olika sätt poängtera kunskapens betydelse och kunskapsförmedlingens status. Så länge staten inte visar att det finns anledning att satsa ekonomiskt på utbildning och kunskapsförmedling kan man inte förvänta sig att någon annan – vare sig inom eller utanför utbildningsväsendet – ska värdera kunskap och utbildning speciellt högt.

Väljer man att låta saken bero får man acceptera den sortens lärare som ett annat av mina barn mötte på mellanstadiet: en svensklärare som gav följande entusiastiska utlåtande om en uppsats: "Lyssande! Jätte bra!!!"

Johan Lundberg
JOHAN LUNDBERG, CHEFREDAKTÖR

AXESS nr 5 juni 2008

SAMHÄLLE 6-15

FRANKRIKE TVIVLAR PÅ EU

6 Inför Frankrikes nära förestående ordförandeskap i EU är frågan om Nicolas Sarkozy är beredd att sätta Europas intressen före Frankrikes. Annika Ström Melin berättar om fransk ambivalens.

STRAFFET BÖR UPPRÄTTA OFFRET

8 I Sverige utgår inte rättssystemet från offret, utan från gärningsmannen och dennes psykologiska status. Ann Heberlein skriver om hur domen i det så kallade Rödeby-målet har väckt frågor om rättvisa.

MODERATA PALESTINIER UTMANAR HAMAS

15 Arne Lapidus rapporterar om den palestinske professorn Mohammed Dajani som har grundat rörelsen Wasatia, där man med stöd i Koranen predikar måttfullhet.

FRIZON 18-23

LÅNGA BOLLAR PÅ FOTBOLLSODJURET

Fredrik Ekelund förklarar fotbollssupporterens selektiva minne, den manliga besattheten av tabeller och framför allt sin outtröttliga kärlek till Malmö FF.

DEBATT 23

ARROGANT BIBLIOTEKSDEBATT

Ingvar von Malmberg, ledamot i Stockholms Skönhetsråd, anser att opinionen mot det nya Stadsbiblioteket i Stockholm präglas av en stel, konfrontationsbenägen kulturkonservatism.

INTERVJU 36-41

»VÅR SEGER VAR EN KATASTROF«

Ännu för 20 år sedan var det polska inflytandet i Tel Aviv påtagligt. Idag är de stämningarna bortdrivna, och världens enda judiska storstad har mer tycke av Barcelona och Buenos Aires än av Warszawa. En av stadens mest stridbara kulturpatrioter är den socialistiske litteraturkritikern Nissim Calderon.

FOTO: MIKAEL ANDERSSON/MIRA/NORDIC PHOTOS

TEMA 24-35 SÄMST I KLASSEN

Den svenska skolans nedgång inleddes när politiker lät experter och byråkrater ta över utbildningens innehåll. Resultatet blev godtycklighet, bristande kunskapskontroll och ointresse för bildning. Inger Enkvist, Göran Hägg och Lars Anders Johansson granskar en utveckling som förvandlade världens kanske bästa skola till en verksamhet i kris.

TRADITION 42-45

PESSOA OCH KÄRLEKEN

Den portugisiska författaren Fernando Pessoa valde ett liv i ensamhet. Einar Askestad berättar om en man som föredrog sin värld av drömmar framför verkligheten.

KULTUR 46-55

EN VÄRLD FULL AV HUMBUG

50 Information har aldrig varit lättillgängligare än idag; samtidigt har mottagligheten för okunskap aldrig varit större. Mats Wiklund funderar över tidens vilja att tro på lögn.

RECENSIONER 58-74

DEN NÖDVÄNDIGA STATEN

58 Den amerikanska Marshallhjälpen blev räddningen för många länder efter andra världskriget. Ulf Lindström recenserar två böcker om efterkrigstidens Europa.

TVÅ TUSEN ÅR AV HAT

68 Kristian Gerner har läst en antologi som redogör för antisemitismens historia från antiken till idag. Tysklands roll ägnas stort utrymme, medan antisemitismen i Ryssland och i den muslimska världen främst uppmärksammas utifrån ett nutidsperspektiv.

KONTAKT Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg

Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas

Redaktionsassistent:

Anna Ridderstad

Grafisk form: John Bark

Redigering: Fredrik Sandberg

Korrektur: Hans Strömberg

Omlagsbild: Nordicphotos/Christi-an Winther

Nästa nummer: Den 2 september 2008

Annonser: Ardeo 040-16 54 80

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 450 kr. Studerande 200 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Micro).

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print

VD: Kurt Almqvist

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Ekonomiansvarig: Karin Alm

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Internet: www.axess.se

Frankrike tvivlar på EU

Frankrike tar över ordförandeskapet i EU den 1 juli. Uppgifterna är tunga och komplicerade. Men är Nicolas Sarkozy beredd att sätta Europas intresse före Frankrikes?

FRANKRIKE. Det är en fantastiskt varm, solig och vacker majdag i Paris. Utanför det pampiga stadshuset, Hôtel de Ville, bjuds det på Europafest.

Det är varken ett särskilt stort eller ett särskilt muntert kalas. Det enda man kan förlusta sig med är att plocka hela famnen full med informationsbroschyrer och lyssna på små, korta debatter om olika frågor som har koppling till Europeiska unionen.

En stilig gammal man i ytterst välpressad kostym sitter bland åhörarna. Han reser sig upp och förklarar att han är mycket besviken över att symbolerna för Europasamarbetet – flaggan, hymnen och firandet av Europadagen – har strukits ur EU:s nya Lissabonfördrag.

– Hur ska vi kunna bygga en gemensam framtid i Europa om vi inte ens kan enas om en flagga? undrar han.

När jag talar med honom efter debatten berättar han att Europarörelsen har varit en del av hans liv, och det anade jag nästan. Nu är han besviken och undrar vad som pågår i Europa. Lissabonfördraget är naturligtvis bättre än inget fördrag alls, förklarar han, men hur ska Europa någonsin kunna bli något annat än en gemensam marknad om det inte finns några gemensamma, samlande symboler?

Han har givetvis en poäng. Den europeiska integrationen har inte upphört, målet är fortfarande att skapa en "allt fastare sammanslutning" av Europas stater. Det nya fördraget innebär onekligen ytterligare ett par steg på väg mot ett djupare politiskt samarbete i EU. I det stämningsläge som för närvarande präglar den europeiska kontinenten verkar det emellertid inte finnas någon vilja att sjunga tillsammans.

Men går det verkligen att skapa politisk gemenskap och väva ett allt fastare nät av gemensamma lagar över kontinenten om varken medborgare eller politiker vill visa

att Europas stater och folk hör ihop?

Ja, det tror och hoppas tydligen EU:s politiska ledare. När Nicolas Sarkozy blev vald till president för ett år sedan förespråkade han ett förenklat "minifördrag" i EU, där allt det pompösa och storslagna skulle suddas bort ur det bortröstade konstitutionella fördraget.

På så sätt ville han lösa den kris som uppkom i samband med att Frankrike (och Nederländerna) för tre år sedan röstade nej till EU:s dåvarande pampiga "Fördrag om en konstitution för Europa".

Det blev i stort sett som han ville, men förbundskansler Angela Merkel hade gjort jobbet redan innan Sarkozy flyttade in i Elyséepalatset. Att den franske presidenten fortsätter att ta åt sig äran över att ha löst EU:s kris är inte särskilt populärt i Berlin.

Kvar finns hur som helst ett nytt, mindre bombastiskt men mer svårläst EU-fördrag. Unionens historia är kantad av kriser och nu tycks ännu en ha övervunnits. Sedan kan den europeiska integrationen fortsätta, som om nästan ingenting har hänt.

I det nej-röstande Frankrike märks inte heller särskilt mycket av den hetsiga, intensiva och intressanta debatt som präglade folkomröstningen för tre år sedan. Trots att Nicolas Sarkozy på hemmaplan möts av allt större missnöje och fallande opinions-siffror behåller han greppet och initiativet om det mesta, inklusive Europapolitiken.

Men kritiken finns kvar, det märks inte minst bland nyutkomna böcker, och den kommer från två skilda håll. Statsvetaren och aktivisten Raoul Marc Jennar förklarar till exempel i boken *Quelle Europe après le non?* ("Vilket slags Europa efter nej?") att det är dags att bygga ett mer socialt, solidariskt och politiskt EU.

Han tycker att nyliberalerna har förrätt Europa och förvandlat unionen till en enda stor marknad. Den sanna drömmen om Eu-

✪ Å ena sidan, å andra sidan. Ambivalens inför EU umärker Frankrike.

FOTO: GAMMA/BL BILDBYRÅ

ropa är folkens – inte företagens och bankernas – gemenskap, hävdar han. Raoul Marc Jennar formulerar med andra ord en

Conseil Européen
Bruxelles - 22 juin 2007

klassisk, fransk Europakritik från vänster.

En helt annan, men lika kritisk och lika klassisk, utgångspunkt har gaullisten Nicolas Dupont-Aignan i boken *Le coup d'État simplifié* ("Den förenklade statskuppen").

Han anser att det nya, förenklade EU-för-

draget är ett angrepp på Frankrikes självbestämmanderätt och suveränitet. Att den franska nationalförsamlingen har ratificerat fördraget, och därmed struntar i folkomröstningen för tre år sedan, är ett slags statskupp, hävdar han.

Den typen av EU-kritik är inte ny i Frank-

rike. Motståndet mot det överstatliga europeiska samarbetet har funnits ända från början.

Redan 1954 röstade nationalförsamlingen nej till den europeiska försvarsunion som efter kol- och stålunionen var tänkt att bli nästa steg på väg mot ett mer politiskt enat Europa. Det var den framväxande unionens första stora kris, och nästa inträffade när Charles de Gaulle under mitten av 1960-talet bojkottade alla rådsmöten, i protest mot det han kallade för "byråkraternas välde i Bryssel".

– Det är paradoxalt, tycker Gunnar Lund, Sveriges ambassadör i Paris. Å ena sidan är det Frankrike som har skapat den geniala metod för samarbete mellan Europas stater som unionen bygger på. Å andra sidan är det framför allt Frankrike som har kritiserat de överstatliga principer som denna metod bygger på.

EN VISS AMBIVALENS har med andra ord alltid präglat Frankrikes förhållande till EU. Det råder dessutom inget tvivel om att Frankrike (liksom alla länder) framför allt har väglletts av det som ansetts vara landets intresse och nytta. EU har setts som ett medel att göra Frankrike ännu starkare.

Det har lett till "en viss misstänksamhet" bland övriga EU-länder, förklarar Gunnar Lund. Men Nicolas Sarkozy har engagerat sig i de europeiska frågorna på ett helt annat och "mycket mer energiskt sätt än sin företrädare", tycker han.

Den dagordning som det kommande ordförändlandet har presenterat är full av stora, viktiga och en hel del mycket kontroversiella frågor. Frankrike vill ägna sina sex månader åt klimat och energi, försvar, migration, jordbruk och den så kallade Medelhavsunion som är Nicolas Sarkozys idé och som Angela Merkel först med kraft motsatte sig men nu – sedan förslaget bantats ned – tycks ha accepterat.

Frågan är emellertid om Frankrike lyckas vara den goda, samlande och kompromissande kraft som ordförandeskapet i EU bör innebära, eller om den franske presidenten möjligen har missuppfattat uppdraget och tror att det enbart ger en möjlighet för Frankrike och honom själv att glänsa och synas i världen. Eftersom den franske presidenten dessutom är omvittnat oberäknelig och impulsiv, sprider sig för närvarande en viss nervositet i unionens korridorer. Att vara EU:s ordförande är kanske inte riktigt lika kul, uppmärksammat och uppskattat som presidenten trodde och hoppades? Om han tröttnar lär det bli kris i EU igen.

✶ ANNIKA STRÖM MELIN

Straffet bör upprätta offret

Det svenska rättssystemet utgår från gärningsmannen. Offret och brottet är av underordnad betydelse. Domen mot den så kallade Rödebymannen väcker frågor om rättvisa.

JURIDIK Anna Söderbergs son Simon, 15 år, sköts till döds på mindre än en meters avstånd. "Nu är mannen fri. Var Simons liv inte värt mer än så?" frågade hon sig i en intervju i *Aftonbladet*.

Hon var mamma till den pojke som av media utmålats som ligist, den pojke som sköts till döds av den så kal-

lade Rödebymannen. Tingsrättens beslut den 7 maj att ogilla åtalet mot honom orsakade starka känslor, inte bara hos de närmast anhöriga.

Beslutet väckte även förvåning hos sakkunniga. Domen betecknas som "ovanlig" av straffrättsexpert Håkan Westin vid Uppsala universitet, och Josef Zila, docent i straffrätt vid Stockholms universitet, menar att domen är unik, dock utan att vara "särskilt överraskande". Båda citeras i *Svenska Dagbladet* dagen efter det att tingsrättens dom föll.

Anders Forsman är professor i rättspsykiatri och företrädare således en annan expertis än den juridiska. Han säger i i *Dagens Nyheter* att tingsrättens dom var "förvån-

de" men "modig". Forsman menar att det är viktigt att inte lyssna på opinionens krav på "hårdare tag".

Den 50-årige man som stod åtalad för mord och mordförsök frikändes alltså helt, trots att det konstaterats att han faktiskt sköt mot de tonårspojkar som hade gjort intrång på hans gård och som han upplevde hotade honom och hans familj. En av pojkarna, Simon, dog till följd av skotten från femtioåringens hagelgevär medan en sjuttonåring skottsbadades svårt. Enligt domen fanns inget uppsåt att döda. Mannen led enligt psykiatriexperten Peter Andiné under de minuter han sköt av en "allvarlig psykisk störning". Överläkaren Richard Tuck konstaterar att femtioåringen inte kunde tänka rationellt utan var helt fokuserad på att rädda sin familj.

Tingsrättens beslut tycks väl underbyggt, ett antal experter har undersökt och utvärderat den åtalade, experterna är samstämmiga i sina utlåtanden och allting borde vara frid och fröjd. Den femtioårige mannen från Rödeby är – eller var åtminstone i några få, men ack så avgörande minuter för honom, hans familj, två tonårspojkar, deras familjer, vänner och flickvänner – psykiskt störd.

Därför kan denne man inte ställas till svars för sina handlingar. Han kan inte dömas till fängelse (han var ju psykiskt störd och handlade icke uppsåtligt). Han kan inte överlämnas till rättspsykiatrisk vård (han lider inte längre av någon psykisk störning). Skadeståndsanspråken från den döde femtonåringens familj och från den skadade sjuttonåringen ogillas (eftersom femtioåringen inte befinns skyldig till något brott finns det naturligtvis ingen skuld att betala). Dessutom får femtioåringen tillbaka både hagelgeväret och ammunitionen som användes den natt då en pojke sköts till döds och en annan skottsbadades svårt.

INOM RAMEN FÖR det svenska rättssystemet och den gärningsmannafokuserade rättsfilosofin är tingsrättens beslut givetvis vederhäftigt och korrekt. Väljer vi en annan rättsfilosofisk utgångspunkt blir också utfallet ett annat.

Rödebyrättegångens primära intresse – liksom alla andra rättegångar – var att fastställa huruvida den handlande bröt mot lagen eller inte. En förutsättning för att bryta mot lagen enligt det gärningsmannafokuserade perspektivet är att den handlande är att betrakta som ett ansvarigt subjekt, det vill

säga någon som har insikt i sina handlingars konsekvenser. Är så inte fallet kan personen inte fällas för brott. Detta innebär att intresset för det handlande subjektet – förövaren – överskuggar intresset för konsekvenserna av handlingen, alltså själva brottet. Med andra ord är det alltså sällan skadan, det vill säga brottet, som bedöms och allt oftare det handlande subjektet och hans eller hennes psykologiska status. Offret och de konsekvenser brottet får för henne eller honom är av underordnad betydelse.

Vårt rättssystem ignorerar alltså i tämligen hög grad offret. Det värderar egentligen varken skadan eller det lidande offret utsläppts för. Den rättsfilosofiska tradition i en aristotelisk anda som rättssystemet bygger på intresserar sig uteslutande för den handlandes moraliska – eller snarare psykologiska – karaktär.

Från offrets perspektiv måste detta betraktas som något av ett problem. "The victims of crime are, indeed, the forgotten tribe of our criminal system", skrev kriminologen William Clifford 1980. Sedan dess har en hel del hänt, inte minst tack vare Nils Christie, norsk kriminolog, som är något av en pionjär i den reparativa eller "helande" rättviserörelsen. Christies grundläggande tes är att rättssystemet berövar människor deras konflikter, lämnar dem utanför och gör dem maktlösa. Hans ambition är att bidra till att skapa ett system eller rättviseparadigm som bättre tar tillvara både offrets och förövarens intressen. Konflikten skall så att säga återbördas till dem som "äger" den, offret och gärningsmannen.

I KÖLVATTNET AV brottsofferörelsen har nya teorier och praktiker vuxit fram, exempelvis medling, i vilka brottsoffret ges en central roll. En grundläggande tanke vid medling är att stärka brottsoffrets ställning i rättskipningen, en annan är att medlingsprocessen skall hjälpa gärningsmannen till insikt och ett moraliskt ställningstagande. Medling vid brott syftar till dialog och ökad förståelse mellan offer och förövare för att göra det möjligt för den felande att ta ansvar för sitt brott. Något man menar att traditionell rättskipning ofta misslyckas med.

Går synsättet att applicera på det aktuella fallet i Rödeby? Möjligen hade det gått i ett tidigare skede. Om någon tagit Rödebyfamiljens pressade situation på allvar, om någon tagit mopedgänget i hampan och ställt dem till svars för sina handlingar, initierat ett samtal, en dialog mellan den utsatta familjen och deras plågoandar hade den utveckling som ledde till att en ung pojke – ett barn – miste livet, en annan ung pojke skada-

des svårt och att en familjefar förvandlades till bödel kanske kunnat förhindras. Ett flertal studier från länder som praktiserat medling under en längre tid visar goda resultat framför allt när det gäller yngre brottslingar som begår förhållandevis milda brott.

I den situation Rödeby befinner sig idag är det svårt att se att den "helande" synen på rättvisa har så mycket att komma med. Detta rättviseparadigm har naturligtvis också sina kritiker, och en av de skarpaste är Annalise Acorn som tidigare varit en av dess förespråkare. Hon menar att det finns en orimlig förväntan inom paradigmet på "avslut", "helande" och "försoning" som i själva verket kan upplevas som kränkande av offret eller av offrets anhöriga. Den reparativa synen på rättvisa har mer eller mindre rationaliserat bort straffet – istället talar man i nästan religiös terminologi om gottgörelse eller botgöring (föga förvånande finns det starka band mellan kristendom och det reparativa perspektivet på rättvisa).

JAG DELAR ACORNS KRITIK framför allt utifrån en grundläggande inställning att straffet fyller en viktig funktion också för offret. Det straff som utdöms utgör – eller bör utgöra – ett mått på den skada som tillfogats. Straffet fyller en värderande funktion för offret, eller i det här fallet, offrets efterlevande. Den urgamla *Lex Talionis* utgick ifrån principen att rättvisa handlade om att värdera skadan, kompensera och att bli kvitt: den felade står i skuld till dem han felat mot och skall därför betala. Utan att vilja förespråka vederlämningsprincipen rakt av menar jag att den innehåller några insikter värda att fundera över. Inte minst i det som brukar benämnas det "allmänna rättsmedvetandet" görs kopplingen mellan straffet och en värdering av skadan: "Var Simons liv inte värt mer än så?" frågar sig Simons mamma.

Till skillnad från Nils Christie och andra förespråkare för reparativ rättvisa tror jag inte att brott främst bör förstås som en konflikt mellan två individer – offer och förövare. Brottet är också en konflikt mellan en individ och samhället, och det är av yttersta vikt, inte minst från ett brottsofferperspektiv, att samhället klart och tydligt tar ställning mot den brottsliga handlingen, exempelvis genom att tilldela ett straff, eller i förekommande fall, ge förövaren vård. Detta är viktigt, dels för att skapa en gemensam moralisk samhällelig kunskap, dels för att ge offret upprättelse och klart och tydligt ta ställning: "Det som gjordes dig var oacceptabelt." Den upprättelsen förnekas Simon Söderberg och hans anhöriga.

✶ ANN HEBERLEIN

Försvagat fack är bra för Sverige

LO:s inflytande har minskat efter förändringarna i a-kassan och Laval-domen i EG-domstolen. Det är positivt för utvecklingen på arbetsmarknaden.

FACKET En löntagare kan vara medlem i en facklig a-kassa utan att tillhöra fackföreningen. Det går också bra att vara medlem i fackföreningen och tacka nej till a-kassan. Men när den fackliga organisationsgraden på ett år minskade med fyra procentenheter (från sista kvartalet 2006) anses detta främst bero på att a-kasseavgiften har höjts. Varför tror man det? Folk köper ju inte mindre potatis för att bröd blir dyrare.

Fackförbunden marknadsför de två medlemskapen som ett paket. Handelsanställdas förbund upplyser på sin hemsida att medlemsavgiften består av tre delar: en avgift till förbundet, en till avdelningen och en till a-kassan. Man nämner inget om separata medlemskap. Det gör inte heller IF Metall: "Medlemsavgiften i IF Metall är en procentavgift på lönen, i genomsnitt drygt 1,7 procent. Av avgiften går en del till förbundet, en del till a-kassan och en del till avdelningen. [...] Lägsta avgift per månad, inklusive förhöjd a-kasseavgift, är 446 kronor och högsta avgift per månad, inklusive förhöjd a-kasseavgift, är 746 kronor."

Trots den missvisande informationen har allt fler upptäckt att man kan välja bort enbart a-kassan. Andelen fackanslutna utan a-kassa ökade på ett år från 4 till 8,5 procent. Utan den ventilen hade a-kasseavgiften skrämt bort ännu fler från facket.

Skattereduktionen för båda medlemsavgifterna försvann den 1 januari 2007. Samtidigt höjdes a-kasseavgiften. Om man beaktar skatteeffekten har den sammanlagda avgiften mer än fördubblats för flertalet. För exempelvis en restauranganställd med en lön på 17 000 kronor har den samlade avgiften ökat från 271 till 645 kronor i månaden, varav 361 kronor går till a-kassan.

Vilken vara eller tjänst tål en prishöjning på 138 procent utan att det blir ett rejält efterfrågebortfall?

Enligt regeringsförklaringen 2006 ska arbetslöshetsförsäkringen bli obligatorisk och omfatta alla som förvärvsarbetar. De

flesta av dem som tidigare stått utanför a-kassan hade förmodligen trygga jobb, privata reserver eller kort tid kvar till pensionen. Under 2007 minskade antalet a-kassemedlemmar med nära 400 000 personer, och raset har fortsatt. Bland dem som utträtt därför att avgiften höjts finns rimligen många med svag ekonomi och samma skyddsbehov som andra arbetande, vilket baddar för problem i nästa konjunkturedgång. Men någon obligatorisk arbetslöshetsförsäkring blir det troligen inte. Fredrik Reinfeldt och Anders Borg har sagt att de blivit tveksamma.

Den modell som nu har utretts innebär att alla som inte tillhör de befintliga a-kassorna ska infogas i en fristående kassa, där avgiften ska vara lika hög som i den dyraste fackliga kassan. Det blir dyrt och krångligt, om man jämför med det uppenbara alternativet att bygga systemet på försäkringskassorna med kollektiv finansiering. De som nyligen valt bort en frivillig personlig avgift kommer inte att gilla att den blir tvingande.

Den utlovade reformen blir kanske bara halv. Man raserar till stor del det gamla systemet utan att sätta något nytt istället.

VID MITTEN AV 1990-TALET var den fackliga anslutningsgraden 85 procent, sedan föll den sakta till 77 procent 2006. Trenden kan förklaras "positivt". När inflationen efter 1970 under ett kvartssekel var omkring åtta procent om året var alla rädda att förlora reallön. Varje löntagargrupp behövde ett starkt fackförbund för att inte bli förbispurgen. De talrika strejkvarslen och konflikterna var också ett incitament till facklig organiserande, eftersom konfliktunderstöd bara utgår till medlemmar. Sjuttioalet var en ideologisk och opinionsmässig högkonjunktur för fackföreningarna, en tid av facklig hybris, medbestämmandet skulle bli demokratin tredje steg, medlemmar strömmade till.

Den fallande medlemstrenden under senare tid kan därför ses som en anpassning till mer normala förhållanden. Anslutningsgraden är i dag två-tre procentenheter högre än 1968, och det finns tecken på att nedgången planar ut. Fackföreningsrörelsen är också mer representativ för löntagarna än förr, medlemskap är lika vanligt bland tjänstemän som bland arbetare och bland kvinnor som bland män. Rivaliteten om det ekonomiska utrymmet är mindre än på 1960-talet. Då gick arbetare i pension vid 67 år, tjänstemän vid 65 eller tidigare, arbetare hade tre karensdagar vid sjukdom, tjänstemän full sjuklön, arbetare hade 45 timmars arbetsvecka, tjänstemän 38-40 timmar. De flesta insåg att klasskillnaderna måste utjämnas och att detta skulle bli dyrt. Skulle alla löntagare solidariskt avstå löneutrymme? Eller skulle enbart arbetarnas löner hållas tillbaka medan de sociala villkoren utjämnades? Den ekvationen förklarar mycket av turbulensen i avtalsförhandlingarna under 1970- och 1980-talen.

Idag finns inga jämförbara problem. Anställningsvillkoren är mer jämlika och lönestrukturen mindre spänningsfylld än någon gång förut. Efter ett drygt decennium med låg inflation och få konflikter borde därför det fackliga systemet kunna fungera väsentligen som ett sätt att lösa gemensamma problem, utan djupare antagonism. En rekordhög facklig anslutningsgrad är inte ett villkor. Saltsjöbadsavtalet 1938 hade en smälare bas än de nyss inledda förhandlingarna mellan Svenskt Näringsliv, LO och PTK.

PÅ 1960-TALET HADE Sverige antagligen världens mest fackföreningsvänliga arbetsgivare. Det ändrade sig när många av de tongivande inom socialdemokratin och LO metodiskt började förödmjuka arbetsgivarerna, inte bara genom partisk lagstiftning och löntagarfonder utan med en skymfande agitation. Olof Palme talade i partistyrrelsen 1970 om behovet av en fiende. "Det är ju via de borgerliga partierna som vi har slagits mot storfinansen, och om de borgerliga partierna försvinner ur bilden, debattmässigt åtminstone, är det inte lika lätt till en direkt konflikt med storföretagsamheten..." Tre år senare talade han i samma krets om näringslivets "fantastiska kampanjer" med anklagelser mot regeringen för konfrontationspolitik. "Så har vi alla de mer eller mindre smutsiga personkampanjer som de ägnat sig åt. Detta är ju inte organiserat av de borgerliga partierna utan av Industriförbundet och Arbetsgivareföreningen... För oss är dessa våra motståndare precis som de borgerliga partierna." Palme

trodde att "storfinansen" kunde elimineras genom kollektivisering av ägandet: "Kapitalismen måste ersättas med något mera utvecklingsdugligt, som till exempel ekonomisk demokrati på den demokratiska socialismens grund. Men eftersom vi är reformister, måste förändringarna ske gradvis." (DN 2/10 1977). När en grupp från näringslivet, ledd av Erland Waldenström, kom med ett förslag om löntagarfonder med enskilt ägande i botten ansåg LO:s ordförande Gunnar Nilsson att det uttryckte en "skrämmande människosyn".

DEN SVENSKA fackföreningsrörelsen var under Saltsjöbadstiden unik i fråga om organisatorisk styrka, inflytande och anseende, men få insåg att den konstruktiva relationen till arbetsgivarna var en nödvändig del av grunden för denna position. Ett stort förtroendekapital försvann i det följande skedet och har hittills inte kunnat återskapas. Många i näringslivet ser anglosaxisk arbetsrätt som fördömlig, och Svenskt Näringsliv vill radikalt beskära rätten till stridsåtgärder. Den borgerliga opinionen har rört sig åt samma håll. Bara tack vare de nya moderaternas beslutsamma nej till antifacklig lagstiftning har Svenskt Näringsliv beslutat pröva vilka eftergifter LO och PTK kan avpressas i ett nytt huvudavtal. Kraven lär bli svårsmälta. Att nå samförstånd med arbetsgivarna om spelreglerna i förhandlingssys-

temet är det huvudproblem facket står inför. En del förbund kommer att vara motspänniga.

Men det verkar som om något annat oror mycket mer. Inom LO råder domedagsstämning efter Laval-domen i EG-domstolen. Dåliga rådgivare har i förväg beskrivit en förlust för den fackliga parten som ett grundskott mot kollektivavtalen och som ett brott mot EG-rätten. Förtroendevalda inom Byggnads uppmanar till lagtrots.

Den fyra friheterna är grundpelare i EU-samarbetet. Den fria rörligheten för varor innebär inte bara förbud mot tullar och importkvoter utan också mot interna nationella regleringar med protektionistisk effekt. Detsamma gäller rörligheten för tjänster, visserligen med specificerade undantag. Man kan då inte hävda att bara statliga regleringar ska prövas mot bestämmelserna om fri rörlighet. Sverige brukar hävda att vårt kollektivavtalssystem är så starkt att det duger för att implementera EG-direktiv på arbetsmarknaden. Alltså bör vi inte vara förvånade över att EG-domstolen anser att kollektivavtal är en form av nationell reglering som kan tänkas medföra otillåten protektionism. Det var logiskt att domstolen prövade om de omstridda avtalen är förenliga med den inre marknadens regler. Facket kan inte ha större rätt än riksdagen att inskränka den fria rörligheten.

PACKET HAR BITIT SIG fast i en principfråga och låtsas inte om de praktiska problemen. Tvisten gäller utstationerade företag som har med sig anställda från hemlandet och som verkar i Sverige under en begränsad tid. Arbetsgivaren har i förväg gjort upp om lönen med sina anställda, individuellt eller kollektivt. Om facket påtvingar arbetsgivaren ett svenskt avtal är det ett jätteproblem att sedan kontrollera vilken lön som faktiskt betalas. Anställda med en långsiktig relation till företaget kommer knappast att kräva högre lön i strid med det avtal de själva träffat.

Svenska kollektivavtal ger inte alltid besked om vilken lön som är avsedd att utgå, de anger riktlinjer snarare än antal kronor per timme. Om varken arbetsgivaren eller de anställda tillhör en svensk organisation fungerar inte sådana avtal. Ett rimligt skydd mot lönedumpning förutsätter då en förenklad avtalsversion, anpassad för ett utstationerat företag. Och facket får självfallet inte gå till strid med krav som går utöver EU-direktiv och domen i Laval-målet. En förutsättning är också att "Britanniareglerna" ändras så att det blir tillåtet att utlysa blockad mot företag med kollektivavtal som innebär lönedumpning.

Om LO och förbunden agerar klokt lär de i efterhand finna att EG-domen varit en god hjälp att komma på rätt spår.

✶ SVANTE NYCANDER

MAO-BLOGGEN

MED ANDRA ORD

Den ultimata kultursidan
i virtuell form

www.axess.se/mao

✶ Omelett?

FOTO: PER-ANDERS PETTERSSON/SCANPIX

På safari i slummen

Turister besöker Sydafrikas kåkstäder för att se hur den svarta majoriteten lever. I "poorismens" tidevarv får turister ta del av tillrättalagda delar av pittoresk slum.

SYDAFRIKA De luftkonditionerade minibussarna verkar ha följt samma rutt. Först ett besök hos medicinmannen, därefter ett besök i en *sheeben* (lokal pub) och sist men inte minst en påhälsning hos en Bed & Breakfast – med fördel "Vicky's B & B".

Den skräckblandade förtjusningen syns i de bleka ansiktenas stirriga blickar och på de vitnande knogarna som håller hårt i ägodelarna. Kåkstädernas dåliga rykte och den skyhöga brottsstatistiken fascinerar turisterna på samma sätt som semesterns andra exotiska utflykter: jeepsafarier och båtturer

där vithajar matas med kött (trots att detta enligt uppgift ökar hajattackerna vid de närliggande surfstränderna).

GUIDEN SIMPHIWE Mabandla har arbetat inom turistnäringen sedan 1994 då industrin slog igenom på allvar i Sydafrika. Han är själv ifrån Langa – Kapstadens äldsta kåkstad, tillika turens första anhalt.

– Jag är den ende i min släkt som flyttat ifrån slummen. Jag bor med min fru och mina två barn i en av de närliggande förorterna. Vi äger vårt eget hem, säger han stolt,

och förklarar att det är en bra investering eftersom huspriserna stiger snabbt, särskilt med tanke på det annalkande fotbolls-VM 2010.

Överallt hejdas bussen av Simphiwes gamla vänner. Han sträcker ut handen genom rutan och låter gång på gång knogar möta knogar. De växlar några fraser på xhosa och sedan fortsätter färden genom barn-domstrakterna.

– Många av kåkstadssafariresenärerna är vita sydafrikaner som vill lära känna den "andra sidan" av landet, det vill säga den fattiga, svarta delen av befolkningen, förklarar Simphiwe och pekar på en byggnad. Där gick jag i skolan, säger han, det var där jag lärde mig min oklanderliga engelska!

I BROSCHYRER porträtteras kåkstadens människor som glada, vänliga och färgglada. Det är en tillrättalagd bild som presenteras och den upprätthålls såväl av guiderna som av människorna längs resvägen. Leende berättar de om fördelarna med safarier: den ökade sysselsättningen, de mångkulturella mötena och det ekonomiska stödet från turistorganisationerna. De poserar för kameror-

na som kostar mer än en årslön, samtidigt som de försöker sälja egentillverkade souvenirer och hemlagad mat.

I dörren till "Vicky's B & B" i Khayelitsha står en ung kvinna. Hon slår ut med armarna och säger:

– Välkomna! Jag beklagar att Vicky inte är här för tillfället, men jag är hennes dotter, Tando, och jag ska göra allt jag kan för att stå till tjänst.

Tando slår sig ner på den luggslitna soffan och börjar maskinmässigt att berättat om den utökade verksamheten, hur fyra sängplatser ska bli tolv och om hur Vicky anställt före detta kriminella för att beskydda turisterna.

– Om någon skulle bli bestulen får Vickys killar genast reda på det och ser till att stöldgodset lämnas tillbaka. Förresten har alla tjuvar flyttat ifrån de här kvarteren. Till någon annan kåkstad, säger hon och viftar mot ett diffust "annanstans" med ena handen.

Plötsligt ställer hon sig upp, går ut och ropar till sig sin yngre syster som hon vet charmar de flesta. Då fotosessionen är avslutad frågar Tando:

– Är vi klara nu? Fick ni alla bilder ni ville ha?

KÅKSTÄDERNA ÄR INDELADE i informella respektive formella bostäder och verksamheter. De allra flesta tillhör den första kategorin och står således helt utanför det sociala skyddsnätet.

Utmed vägkanterna finns otaliga frisersalonger, fruktstånd och grillar.

– Det där är kåkstädernas McDonalds! utbrister Simphiwe skrattande och pekar på stekoset.

Jag frågar Simphiwe vad han tycker om att folk betalar för att se hur han vuxit upp.

– Jag förstår de av mina vänner som tycker att det är förödmjukande att leva i ett slags verklighetens zoo, inte minst med tanke på Sydafrikas historia. Men jag ser också fördelarna med den här typen av turism. Jag hyser gott hopp om att några av ungdomarna i min gamla kåkstad en dag kommer att lyckas ta sig därifrån.

Turisterna, inhemska som utländska, guidas av före detta kåkstadsbor i luftkonditionerade minibussar. Bakom trygga, tonade rutor tittar de på misären. Försvaret sig med att tio procent av biljettkostnaden går tillbaka till lokalinvånarna, finner det rimligt att motsvarande 30 kronor per besökare är priset för deras själar. Den lagstadgade rasismen är sedan länge över, men den postkoloniala apartheiden lever vidare i form av turism.

✶ NICOLE KLING

Högerman i USA hyllar Sverige

Kongressens förre talman och det republikanska partiets chefsideolog, Newt Gingrich, har inget gott att säga om president Bush. Däremot strör han beröm över Sverige och den svenska modellen.

USA – God morgon! Jag heter Newt Gingrich, säger en av de forna makthavarna i USA – fast han borde veta att varenda människa som följt amerikansk inrikespolitik det allra minsta känner till honom.

Han kliver in genom dörren och rättar till kavajen över den runda magen, ler vänligt, sveper över reporterskaran med blicken och sätter sig i en knirrande läderklädd skrivbordsstol vid kortsidan av det stora konferensbordet.

Newt Gingrich var på sin tid som politiker en av de ledande inom det republikanska partiet och låg bakom "Contract with America", dokumentet som enade det spretiga republikanska partiet i frågor som brott och straff, skatter och budgetbalans. Resultatet blev en övertygande republikansk seger samma år, 1994. För första gången på 40 år fick republikanerna majoritet i representanthuset. Gingrich gjorde en snabb politisk karriär, blev kongressens talman och hamnade på omslaget av *Time* som "Årets person".

BILL CLINTON FICK STÄNDIGT tufft motstånd från Gingrich som rände efter presidenten som en ilsken bulldogg. Han satte käppar i hjulen för Clintons budgetplaner, ja, de flesta av Clintons planer (presidenten hade på den tiden ingen demokratisk majoritet att luta sig mot – vare sig i representanthuset eller senaten).

Efter det att Gingrich klivit ner från posten som talman (han blev petad av partikamrater som tyckt att han hade en väl aggressiv attityd mot Clinton) gled George W. Bush in på scenen, vann med hårs-måns marginal presidentvalet 2000 och gjorde sedan om bravaden 2004. Det var då Bushs kampanjledare Karl Rove med växande övertygelse började prata om en permanent majoritet för republikanerna – både i

senaten och i representanthuset. Republikanerna stod på topp.

Men republikanerna blev söndersmulade i kongressvalet för drygt ett och ett halvt år sedan och demokraterna återtog majoriteten i representanthuset och senaten.

Sedan dess har det fortsatt att gå knaggligt för republikanerna. De har förlorat mark när det gäller kampanjfinansiering och väljarentusiasm.

Svårigheten för republikanerna att hitta nya kandidater är inte heller någon hemlighet. 81 procent av amerikanerna säger att de inte tycker att Bush och hans regering driver landet i rätt riktning.

Samtidigt famlar John McCain efter medieuppmärksamheten. Och när han väl har chansen framför tv-kamerorna, som i soffan hos damerna på förmiddagsshowen *The View*, är han så trist att klockorna stannar, medan den betydligt yngre motståndaren Barack Obama, som dessutom enligt undersökningar har *sex appeal*, charmar programledarna.

Inom det republikanska partiet diskuteras vad det är som håller på att hända. Har den politiska kartan förändrats för gott? Är man på väg mot en demokratisk hegemoni och hur kan man i så fall slå tillbaka?

Nog verkar det som om ett nytt "Contract with America" vore på sin plats. Inte minst för att ge John McCains kandidatur vind i seglen.

NEWT GINGRICH ÄR idag chef för organisationen American Solutions for Winning the Future. Han är också politisk expertkommentator på tv-kanalen Fox och en flitig författare – 14 böcker har hittills getts ut. I början av året kom hans bok *Real Change* och titeln har fått en smutt ironisk klang. Ordet *change* har ekat från Obama till Clinton ända in i det republikanska lägret – för- ➤

✧ Newt Gingrich propagerar för grön konservatism.

FOTO: AP PHOTO/KEVIN WOLF/SCANPIX

ändring är ett begrepp som varje politiker vill förknippas med.

Real Change är en 300 sidor lång genomgång av Gingrichs tro på en liten, effektiv och lyhörd regering. Den tidigare så polariserande Gingrich har fundamentalt ändrat attityd till politik – idag understryker han vikten av ett samarbete över partigränserna och tycker att "senaten borde tillbringa de första tre dagarna i veckan med att hitta lösningar som alla kan skriva under på – och sen kan de tjafsa i två dagar".

Han pekar på att amerikaner, oavsett om de är demokrater eller republikaner, är eniga i de flesta stora frågorna. Majoriteten tycker att terrorism är ett allvarligt hot mot landet, att social- och immigrationspolitiken har stora brister och att sjukvården borde vara mer effektiv. Problemet är bara att Washington inte lyssnar.

NEWT GINGRICH vill se sitt eget parti stöpas om i ny form och han är inte rädd för att kritisera Bush och hans åtta år vid makten. Han säger att regeringen "totalt förlorade kontrollen i Irak" och sättet som den handskades med efterdyningarna av orkanen Katrina var "ett fiasko" och "det värsta exemplet på inkompetens i modern tid".

– De senaste åtta åren har varit ett misslyckande och det gör mig ledsen, arg och lite trött, säger han.

– Partiet krympte sin agenda, blev trångsynt och litade på att de kunde köpa sig till valresultaten genom att flirta med *big business* och rita om valdistrikt. Men det fungerar inte!

FÖR GINGRICH ÄR det tydligt att det bara finns ett sätt för John McCain att vinna valet 4 november.

– Han måste utmärka sig som en post-Bush-kandidat. Folk är förbannade över hur Bush har styrt landet och om McCain inte kan distansera sig från Bush är han död! Men samtidigt kan han inte bli en anti-Bush-kandidat – det kan skrämma den konservativa basen.

Gingrich vet vilken riktning han vill att amerikansk konservatism ska ta.

– Historiskt sett har republikanerna vunnit val för att de förespråkade låga skatter och en regering med mindre makt. Folk brukade säga att demokraterna bryr sig verkligen om dig, men republikanerna kan få något gjort!

Den före detta talmannen vill att republikanerna ska dra åt svångremmen och hitta tillbaka till sina gamla basvärden – regeringen ska ha en mindre roll och ineffektiv byråkrati förbjudas. Samtidigt förespråkar han sjukförsäkring till alla och säger att han "självkärligt är orolig" över inkomstsklyftorna, som är större än någonsin i USA idag.

– Orsaken till att fattiga blir allt fattigare är att vårt skolsystem har misslyckats totalt, säger han. Människor lär sig inte läsa, skriva eller söka jobb. De blir del av en improduktiv kultur, som de inte kan ta sig ur.

I traditionell konservativ anda vill inte Gingrich att staten ska dra medborgarna ur fattigdom med bidrag och arbetsmarknadsprogram. Den lilla rollen han vill ge staten handlar om att skapa incitament att hitta en väg ut ur dålig utbildning och fattigdom.

– Jag vill se ett aggressivt, tävlingsinriktat samhälle med stark entreprenörsanda, som uppmuntrar till arbetsmoral och ser till att alla får en ordentlig utbildning, säger han.

En av de europeiska journalisterna ler syrligt och frågar varför inte USA kan hämta hjälp från de europeiska modellerna.

Gingrich rycker på axlarna och säger att han inte tycker att vare sig den franska, tyska eller italienska modellen är någon förebild.

– Den mest framgångsrika modellen – som jag tror är en genuin konkurrent till USA – är Skandinavien.

– Den svenska modellen har varit förbluffande framgångsrik. Under lång tid har de byggt upp ett högteknologiskt, högt utbildat och mycket produktivt system, som jag känner enorm respekt för. Deras arbetsmarknadsreformer har varit mycket mer marknadsorienterade än i länder som Tyskland och Frankrike. Så om jag var i deras kläder så skulle jag ta mig en ordentlig titt på Sverige!

Gingrich drar också paralleller till Sverige när det gäller miljöfrågor. Han menar att hans eget parti alldeles för länge inte har haft något annat att säga om miljöreformer än "Nej!".

Gingrich säger sig vilja sätta "grön" konservatism på kartan. Sveriges metod, att minska koldioxidutsläpp genom straffavgifter mot företagen, vill han vända på. Bättre med skattelättnader för miljövänliga företag, menar han. McCain har redan en sådan plan och Gingrich tycker att det är på tiden.

Nu har han pratat i nästan en timme, Newt Gingrich. Där i den knirriga skrivbordsstolen med händerna knäppta framför sig har han lagt ut texten – engagerat och statsmannamässigt.

Kommer han någonsin att försöka bli president själv? Han ger åtminstone intryck av att ha svaren för landet.

– Det vet jag inte än, säger han. Just nu vill jag fortsätta att vara lärare och undervisa om stora, viktiga lösningar för USA.

✧ KATARINA ANDERSSON

Moderat palestinier utmanar Hamas

En rörelse grundad på Koranen predikar måttfullhet och fredlig samvaro mellan palestinier och israeler. – Vi kan inte lämna religionen till imamer, rabbiner och präster, säger professor Mohammed Dajani.

JERUSALEM Med islam för tolerans, demokrati och en fredlig lösning. Det är ett sällsynt budskap i arabvärlden i allmänhet och de palestinska områdena i synnerhet.

Därför är det uppmuntrande när det någon gång dyker upp en måttfullhetens apostel i dessa sammanhang. En sådan är den palestinske professorn Mohammed Dajani. Han utmanar Hamas, Jihad och de andra radikala islamistiska tendenserna med sin rörelse Wasatia, vars namn är hämtat ur självaste Koranen och betyder just "måttfullhet".

Fast förankrad i religionen vill han erbjuda ett muslimskt alternativ till "avgrundsislamismen" – och på den grundvalen förändra det palestinska samhället.

MOHAMMED DAJANI ÄR professor i statskunskap vid det ansedda Al Quds-universitetet i Jerusalem – och han tillhör en av de mest kända palestinska släkterna. Så det är ingen marginell figur som lanserar den första "måttfulla" islamiska grupperingen i palestinernas politiska liv.

– Jag tolkar islam som en moderat och fredlig religion. Jag stödjer mig på Koranen. Vårt problem är att de flesta palestinier inte själva läser Koranen utan förlitar sig på uttolkare som har ett radikalt och krigiskt budskap, säger Dajani.

– Predikningarna i våra moskéer är politiska, långt från Koranen. De manar till krig istället för fred. Ockupationen, kon-

flikten och de ekonomiska problemen driver fram den radikala tolkningen.

– Jag tar fasta på begreppet *wasat* i Koranen som betyder "balans" och "moderation" och "accepterande av andra". Det är ett centralt begrepp och passar det palestinska samhället som alltid varit måttfullt i religiösa frågor, säger han.

Mohammed Dajani och några meningsfränder grundade Wasatia förra året. De kan se tillbaka på ett år fullt av aktiviteter. De delar ut broschyrer med sitt budskap, besöker moskéer, talar med predikanter, annonserar på bussar och anslagstavlor.

PROFESSORN ÄR MEDVETEN om att han inte leder en massrörelse utan en liten grupp som domineras av intellektuella. Även om medlemmarna kanske inte får plats i en telefonkiosk, behövde de dock inte någon jättelokal för sitt årsmöte.

Men Dajani är övertygad om att det palestinska samhället är moget för ett forum där sekulära och måttfullt religiösa människor kan mötas.

I början kallade Wasatia sig "parti", men det ordet har en dålig klang i palestinska öron så nu föredrar man att vara en "rörelse".

– Folket är redo för ett måttfullt parti som kan förhandla om fred, bygga upp ekonomin och utveckla ett mångkulturellt samhälle där vi kan leva tillsammans som muslimer, kristna och judar. Jag talar

om två stater, inte en enstatslösning, säger Dajani.

– Jag är inte religiös men ju mer politiskt aktiv jag blir, desto mer fördjupar jag mig i Koranen. Vi kan inte lämna religionen till imamer, rabbiner och präster. Vi måste alla bli delaktiga. De som hävdar att Gud bryr sig mera om stenar och land än om människor, missar poängen.

Dajani anser att man med lite god vilja kan nå fred med Israel – och att "lösningarna redan finns där utan att vi ser dem".

– Jerusalemfrågan gäller ju i princip gamla stan och den är redan delad mellan religionerna i fyra stadsdelar. Det är grunden för en lösning.

– Rätten för de palestinska flyktingarna att återvända är helig. Den rätten är inte förhandlingsbar. Däremot kan vi förhandla om själva återvändandet. Alltså hur många, vilka och vart de ska återvända.

DAJANI UNDERSTRYKER att han inte har några politiska ambitioner, men vill bygga upp Wasatia som en motvikt till Hamas och de radikala islamisterna. Han vill nå den "tyssta majoriteten" via tre kanaler: moskéerna, skolorna och medierna. Särskilt skolan och förskolan är viktig för där dominerar Hamas jihad-budskap vad barnen får lära sig, anser han.

Just för att Wasatia är en uttalat religiös rörelse skulle den kunna vinna över Hamas-anhängare, som inte kan tänka sig att rösta på ett sekulärt parti. Samtidigt rosar inte mittenpartier marknaden i den palestinska politiken; i det senaste valet vann de bara sex av 132 mandat i parlamentet.

Så Dajani har lång väg att gå, men är ändå optimist.

– Jag tror att våra barnbarn ska kunna skörda det vi sår i dag. Jag hoppas de ska få njuta av den fred vi aldrig fick uppleva, säger denne måttfulle muslim.

Han avvisar indignerat alla framförda anklagelser om att han skulle vara västerländsk inflytelseagent, imperialismens samarbetsman och Bushs hantlangare.

– Läs Koranen! Mitt budskap är fast förankrat i Koranen, svarar han sina kritiker.

✶ ARNE LAPIDUS

"Vilket trevligt initiativ!"

Kafka

"Snygg hemsida."

Rimbaud

"En riktigt bra grej det här!"

Goethe

DIXIKON . SE

Urvald litteratur på originalspråk

✶ Frihetskrav på tjeckiska.

FOTO: GOESS/SIPA/SCANPIX

Våren då demokratin blommade i Prag

1968 Våren i Prag 1968 kom tidigt. Egentligen redan i januari. Men då var det få som visste om det.

Framåt april, då körsbärsträden som alltid blommade på sluttningarna upp mot borgen Hradcany, förstod alla.

Något hade hänt. Tidningarna, som brukat ligga kvar i travar, var ofta slutsålda. Journalisterna hade börjat skriva kritiskt.

I radion ställdes maktthavare till svars i telefonväkterier – och förvirrades av oväntat olojala frågor.

I bokhandlarna såg jag plötsligt omtryck av böcker av Tjeckoslovakiens grundare T G Masaryk, länge tystad.

På torget i Gamla stan, vid den religiösa reformatorn Jan Hus staty, samlades ungdomar för att diskutera på kvällarna. Ibland kom någon politiker förbi. Och pratade.

Vem skulle bli ny president? På husväggarna gick debatten: *Cisar na Hrad* (kejsaren till borgen – en reformkommunist hette faktiskt Cisar) eller *Chceme Svobodu* (Vi vill ha Svoboda; jo, det blev han som utsågs). Men *svoboda* betyder också "frihet" – tjeckisk dubbeltydig humor har

en mening. Ja, det var något som höll på att ske. På några månader hade den gamla sovjetkopierade modellen förvandlats.

Det började uppifrån. Kommunistpartiets ledning valde på nyåret en ny förste sekreterare, slovaken Alexander Dubcek. Den gamle, Antonin Novotny, hade efter femton år kört partiet, ekonomin och förtroendet i botten.

Kommunister kom till makten som ville skapa en demokratisk socialism, en socialism med mänskligt ansikte, inte ett byråkratiskt förtryckaransikte.

I aktionsprogrammet i april talade de om ett parti som skulle vara ledande genom sina idéer, inte genom kontroll. Fackföreningarna skulle bli självständiga, strejker tillåtas och censuren avskaffas (ja, den hade redan fallit ihop i mars), domstolarna skulle döma oberoende och ekonomin skulle slippa partiöverrock.

Någon återgång till det kapitalistiska samhället tänkte de sig ändå inte. Inget flerpartisystem, sådant hörde hemma i ett övervunnet klassamhälle, ingen ostyrd marknadsekonomi. Partiledningen manade till försiktighet.

Denna skvader blev ändå populär. Sommaren

1968 sade 57 procent att de hade förtroende för kommunistpartiet och 89 procent ville ha en socialistisk utveckling, inte en kapitalistisk.

Men skvadern var farlig, menade Moskva. Inga monopol, ingen kontroll – detta kunde leda till "kontrarevolution"!

I Västeuropa var vänstern nästan lika oförstående. Den tyske ungdomsledaren Rudi Dutschke for till våren i Prag strax innan han blev skjuten. Nej, detta var inte rätt socialism, fann han, den kunde inte stödjas. Vår svenske Göran Thernborn tyckte detsamma.

Det tjeckoslovakiska samhällsexperimentet, som utmanade både öst och väst, fick stå ensam. Fram till den sovjetiska inmarschen i augusti...

Mycket riktigt – nu i vår skrivs mycket om majrevolt i Paris, om skotten i USA, om kårhusockupationen i Stockholm. Inte heller i Prag minns man mycket. Där känns 1968 som passé.

Pragvåren passar inte in. Men dess utmaningar är faktiskt värda att lyfta fram – möjligheten att stegvis förändra ett auktoritärt samhälle.

✶ **OLOF KLEBERG** var student i Tjeckoslovakien under 1960-talet

Rysslands rikaste söker statens stöd

RYSSLAND Även om Rysslands rikaste är rikare än sina föregångare på 1990-talet benämns de inte längre "oligarker". Ordet har förlorat en stor del av sin betydelse, och de hejldöst rika i Ryssland kallas numera helt enkelt för miljardärer. Den politiska roll som gått hand i hand med de stora rikedomarna, i form av direktinflytande på beslutsfattarna och kontroll över media, har numera i hög grad försvunnit och ersatts av en mer underdånig roll.

Istället är det ett antal höga statstjänstemän och regeringsföreträdare, ofta från Putins hemstad Sankt Petersburg, som har tagit makten över ekonomi och politik. Denna "statskapitalism" har förändrat förutsättningarna för ryskt näringsliv med ett betydligt större statligt inflytande.

Fortfarande finns det en grupp stenrika personer i Ryssland. Moskva har under hela 2000-talet innehaft förstaplatsen i världen på listan

över städer med högst andel dollarmiljardärer. I Ryssland som helhet har antalet passerat 100, vilket är betydligt högre än för bara ett år sedan. Samtidigt har antalet dollarmiljonärer växt till 120 000.

Det amerikanska affärsmagasinet *Forbes* listar regelbundet Rysslands mest förmögna personer (mars 2008):

1. Oleg Deripaska (40 år), 168 miljarder kronor
2. Roman Abramovitj (41 år), 141 miljarder kronor
3. Alexej Mordasjov (42 år), 127 miljarder kronor
4. Michail Fridman (43 år), 125 miljarder kronor
5. Vladimir Lisin (51 år), 122 miljarder kronor
6. Michail Prochorov (42 år), 117 miljarder kronor
7. Vladimir Potanin (47 år), 116 miljarder kronor

Kremls gunstlingar ägnar sig fortfarande åt lukrativa affärer i Ryssland, men man är noggrann med att få presidentens stöd när det

handlar om strategiska uppköp. Roman Abramovitj har visserligen stoppat in över fem miljarder kronor i fotbollslaget Chelsea, men satsar betydligt mer på hemmaplan. Toppmiljardärernas investeringar är ofta i infrastrukturprojekt, och tillsammans samsas de till exempel i storskaliga byggprojekt i Moskva och OS-orten Sotji.

Den lilla klicken rika, "samhällets grädda", har de senaste femton åren lyckats bli ägare till en oproportionerligt stor del av den ryska ekonomin.

Landets fattigdom har visserligen halverats under 2000-talet, men inkomstskillnaderna började återigen växa under 2007. Inför den nye presidenten Dmitrij Medvedevs ledarskap är det otroligt viktigt att frågor som ett fungerande välfärdssystem lyfts fram, för att hela Rysslands befolkning ska kunna tillgodogöra sig landets snabba ekonomiska tillväxt.

✶ **CLAES ERICSON**

"Sverige var ett viktigt mål i östtysk strategi"

INTERVJU Charlotta Brylla forskar i gränslandet mellan språk, politik och kultur. Nu när läser hon östtyska dokument om hur DDR skulle presentera sig i utlandet. Boken hon skriver på handlar om vilka språkliga strategier som den socialistiska staten använde för att sälja in sig i Sverige under kalla krigets dagar.

Charlotta Brylla har disputerat i tysk språkvetenskap och verkar vid det tvärvetenskapliga Nordeuropa-Institutet på Humboldtuniversitetet i Berlin och i ett forskningsprojekt vid Södertörns högskola:

Magnus Pettersson: Hur gjorde Östtyskland för att skapa en bra image i Sverige?

Charlotta Brylla: Propagerandet av fredspolitik var kanske den viktigaste strategin i marknadsföringen. Sedan handlade det naturligtvis om att visa att den socialistiska uppbyggnaden hade fungerat inte bara ideologiskt utan också materiellt. Det kunde till exempel vara framgångsrika exempel på bostadspolitik, eller skolpolitik och dagis. Och för det tredje handlade det om att avslöja kapitalismens och imperialismens dåliga sidor.

Pettersson: Vilka kanaler hade DDR för att nå ut?

Brylla: 1967 öppnade DDR ett kultur- och informationscentrum i Stockholm som hade filmvisningar, utställningar och språkkurser. Ett annat forum var månadsmagasinet *DDR-revyn* som utkom i flera västländer, bland annat i Sverige. Det var en påkostad färgglad publikation

som visar vilken betydelse man tillmätte arbetet i utlandet.

Pettersson: Vilka målgrupper hade DDR?

Brylla: Det övergripande målet var arbetarklassen. Och det var ju framför allt vänsterpartierna, SKP, som senare hette VPK, och så APK. Sedan vände man sig naturligtvis till fackförbunden och delar av socialdemokratin. Och till andra vänstergrupper som positivt inställda journalister och lärare. De erbjöds språkresor och bildningsresor.

Ungdomar var också en viktig målgrupp. Kultur- och informationscentrumet i Stockholm ordnade informationsevnemang i skolor. Det finns också belägg för att medarbetarna aktivt försökte påverka bilden av

DDR i läromedel för tyskundervisningen.

Pettersson: Sverige var ändå ett kapitalistiskt västland och en demokrati. Var det neutralitetspolitiken som gjorde det intressant för DDR att rikta in sig på oss?

Brylla: Ja, Sverige var ju alliansfritt och jag tror till exempel att fredspolitiska föreställningar spelade en större roll i Sverige än i andra länder. Från östtyskt håll hade man Olof Palme som samarbetspartner, Palme var ju fredsmäklare i Mellanöstern och man visste att han var intresserad av en kärnvapenfri korridor i Europa, och det var ju DDR också.

✶ **MAGNUS PETERSSON**

Långa bollar på fotbollsodjuret

Vad får en seriös författare att uppträda offentligt i en MFF-tröja? Fredrik Ekelund förklarar fotbollssupporterns selektiva minne och den manliga besattheten av tabeller.

✱ FREDRIK EKELUND

När Malmö FF vann sitt senaste allsvenska guld, den 30 oktober 2004, firades det i hela stan, vilket var en ny företeelse. På 1960- och 1970-talen firade mangulden privat, om man ens firade dem. Och få var de, på den tiden, som skyltade med sin kärlek till laget. Gjorde man det någon gång gjordes det på och omkring arenan. Nu har kärleken till laget flyttat ut och blivit en viktig social företeelse, något man samlas kring. Man träffas på kvarterskrogen och går till arenan tillsammans, om det är hemmamatch, eller ser den på krogen, om det är bortamatch och om man inte tillhör den kärna av supportrar som reser till bortamatcherna. Det ymniga tv-utbudet av matcher har skapat nya former av att *leva sitt lag*. När Jon Inge Höiland slog in straffreturen mot Elfsborg firades detta även på konstnärs- och bohemkrogen Brogatan. Där hamnade jag den kvällen, iklädd Malmö FF:s 40-talströja: tjock bomull, snörning i halsen och med vackert ljusblå krage. Uppe vid Möllevångstorget, på de riktiga MFF-stäl-lena, kokade det men glädjen spillde över och in överallt när ljusblåa flockar sjungande drog genom staden.

Jag stod vid bardisken, uppspelt och glad då L. såg mig. Hon är sociolog och arbetar vid Malmö högskola, en sympatisk skånsk intellektuell med estniska rötter. Hon såg mig och log, lite ironiskt, som att hon ville säga:

– Men Fredrik, det där menar du väl ändå inte. Att stå här, så där, klädd i ljusblå fotbollströja, är inte det töntigt?

Jag kände hur hennes blick brände till, skälade med henne samtidigt som en flock ljusblåa supportrar sjungande dånade in genom krogens saloonsdörrar och det samtal som vi skulle ha kunnat haft då kom aldrig att äga rum, istället iscensätter jag det nu, fyra år senare:

– Töntigt? Kanske, men det finns ju så mycket i våra liv som är just töntigt och löjligt. Att den här tröjan och dess ljusblå färg är så laddad, och så vacker, må vara en löjlig känsla för dej. Men för mej är den det inte och en sån här kväll seglar jag stolt i den.

– Jag har svårt att förstå det ...

– Du kommer kanske aldrig att förstå helt och hållet heller. Men du måste *försöka* förstå att ibland biter sej en kärlek fast i ens hjärta och då sitter den där, inte alltid lika starkt men den sitter där, år efter år och visst, jag vet, jag kan själv tycka att det är löjligt, den där stoltheten, ett slags omvänd skam, varför ska man stå här och sjunga och skrika och stoltsera med den ljusblå. Men för min del handlar det om fotbollsodjuret i mej ...

– Fotbollsodjuret?

– I fyraårsåldern föddes fotbollsodjuret i mej, på en gård nära Fyrisån i Uppsala. Jag stod vid en garageport, började snurra runt med bollen, utforska den, lära mej skjuta. Om vintrarna tog pappa med oss ut på sjön Ekoln. Då gällde bandy. Övriga årstider gällde fotboll. Så länge jag kan minnas har fotbollsodjuret levt i mej, ja, varit den främsta representanten för *Homo ludens* i mej, ett djur som ofta fört mej nära, väldigt nära, lekens – och tillvarons? – hjärta. Låderet, kulan, bollen, den gudomliga leksaken har i alla år slagit ut alla andra leksaker och när den brasilianske fotbollsspelaren Didi talar om bollen som *ela*, hon, pekar han på en ömhet som jag alltid känt mej nära.

– Men djur?

– Ja, rovdjur till och med. Fotbollen är inget tamdjur, vilket innebär att det ofta är den som bestämmer när den tar över, det är inte alltid jag som bestämmer, alltså, författar-Fredrik/ tanke-Fredrik och om du undrar över tröjan, den ljusblå, och kärleken till den så var jag nio år när den föddes. Vi flyttade omkring en del när jag var barn: Uppsala, Gällivare, Uppsala, Sundsvall och sen, till sist, Malmö, i april 1963. Då hade jag en Hammarbytröja, gillade Nacka, ifall du hört talas om honom ...

– Ja, jag är inte helt ...

– Han var *livaren* nummer ett, då. Som Zlatan idag. En glädjespridare som hade kul när han spelade men när vi landade i det nya livet i det nya landet, Skåne, tog min pappa med mej på Malmö Stadion och då såg jag Bosse för första gången ...

– Bosse?

✱ Det spelades bättre boll på Gunnar Nordahls tid.

FOTO: JOE MCBRIDE/CORBIS/SCANPIX

– Larsson. Vissa kallade honom bara Bo och den dagen tog den ljusblå färgen över i mej.

– Vad hände?

– Hade jag varit en docka skulle man kunnat beskriva det så att det öppnades en lucka i skallen på mej och i den händes det in så mycket ljusblå färg att världen förändrades. Jag blev "blå", som man säger i Malmö. Och det laget jag upplevde då är det bästa som nånsin har funnits: Nisse Hult, Jörgen Ohlin, Prawitz, Lill-Kick, Tejpen, Elmstedt, Ingvar Svahn, Rolf Eriksson, Granström, Kristensson och Bosse. Varje fotbollsidiot har ett sånt lag i sitt hjärta. Detta var mitt. Malmö FF:s 60-talslag där Bosse var den ödmjuka kungen och när vi själva spelade ville man, vi, vara Bosse. Eller Pelé. Så gled de två världarna ihop: Titta på- med Spela själv-världen. Att själv spela och att titta är två vitt skilda saker men mellan världarna finns trådar, ibland är de tunna, nästan osynliga, ibland desto tjockare. Något år senare efter en prisutdelning till bäste målskytt i en så kallad knatteturnering i MFF:s regi kom Eric Persson, Malmö FF:s ordförande i många år, fram till mej och la sin hand på mitt tolvåriga huvud och sa: – *Är det du som ska bli den nye Bosse Larsson?* Då blev jag ju, som du förstår, ännu blåare. Så jag gjorde ett försök, som tusentals grabbar i staden gjort, och fortfarande gör, att förverkliga drömmen om att få springa ut på Malmö Stadion iklädd den ljusblå.

– Och?

– Det blev två år i den ljusblå dressen, i pojk- och juniorlag. Tillräckligt, alltså, för att kunna uttala dom heliga orden: – *Jag har spelat i MFF* (ämmaffäff) men också tillräckligt för att inse att jag inte skulle räcka hela vägen men idag stormade vi planen efter matchen, jag, min son och min dotter och den där vackra ljusblå segerkänslan syntes också hos dom när vi stod inne på planen.

– Går sånt där i arv?

– Ja, men det finns ingen lagbundenhet. Min far och farbror var HIF:are och växte upp i Helsingborg men jag blev aldrig HIF:are för det.

– Men är det inte löjligt att, som vuxen, så hårdnackat hålla på lag så där?

– Jo, så klart. Det är det. Men det är realiteter, det äger sin kraft i oss. Det bara är så, för att citera en bekant. Vissa saker äger oss och det verkar inte som att dessa saker går att påverka med intellektuella beslut. Som min inre, emotionella allsvenska, till exempel, en sån som dom flesta av oss fotbollsintresserade går omkring med.

– Hur ser den ut?

1. Malmö FF (se ovan)

2. HIF (far och farbror helsingborgare, jag är uppvuxen med hela HIF-mytologin, 1930-talet, Bill & cigarren, Harry Lundahl, Albin Dahl, pratet om "mjölkrossen", den absurda teorin om att HIF:s 30-talslag skulle ha introducerat 4-2-4, som brassarna, tjugo år senare, skulle ha kopierat – i smyg? – när de vann VM 1958)

3. Giffarna (barndom, vi bodde ett halvår i Sundsvall, gjorde ett av mina första mål som jag minns, bollen rullade nerför Norra Stadsberget, stolparna var ljusgröna, man såg Giffarnas arena från vårt höghustak)

4. IFK Malmö (men? jag vet, jag fattade tycke 1968 och 1969, dom hade ett underbart lag då, spelade fin fotboll, låg i toppen av gamla division två, mötte HIF på Malmö Stadion inför 25 000 åskådare i en oförglömlig match som HIF vann med 2-1 efter mål av Inge Danielsson och Tom "Lappen" Johansson)

Dom här fyra lagen ligger där dom ligger för att dom är dom enda som berör min inre känslorbarometer i båda riktningarna (glädje/besvikelse). Därefter kommer en klump lag som jag omfattar med allmän klassikersympati. Rangordningen dem emellan är inte viktig

men jag utför den för sakens (tabellens) skull:

5. Hammarby (Nacka, laget borde ha legat på min "övre halva" på grund av min gamla Hammarbytröja men supportrarna har på senare år raserat allt för mycket av Söder- och Nackakänslan)

6. Landskrona Bois

7. Elfsborg

8. IFK Norrköping

9. Örgryte

10. Gais

11. Djurgården (har kravlat sej upp till klassikerstatus från främsta Antilaget när jag var liten, *järnkaminerna* med Knivsta, Tjalle Mild och Furucrantz, men tack var sitt fina spel de senaste säsongerna har de avancerat i tabellen, vilket gör lite ont att konstatera)

12. Degerfors (Edström, Grip, Heinemann, för en som samlat allsvenska stjärnor är symbolklubben nr 1 självklar på listan)

Och på nedflyttningsplats följande två lag, när dom förlorar gläds jag:

13. IFK Göteborg (låg i topp i kategori 2, bland klassikerlagen, jag älskade 1982-laget och hela Göteborgskänslan lika mycket som alla andra och skrek högt när Torbjörn Nilsson gjorde sin räd i Hamburg. Vad har hänt, då? En enda sak: köpet av Robert "Robban" Andersson sommaren 1997, inför allsvenskans slutspurt. Det rasade mitt känslökaptal för dom blåvita, att IFK med sin Kamratgård och sin uttalade känsla för rent spel kunde göra något sånt. Känslor, alltså, som jag sa innan, sånt man sällan råder över, det är synd men det bara är så)

14. AIK (föga förvånande, kanske, vi är många idag som har dem där, sist. Orsaken är lika självklar: supportrarna, våldet, hoten, huliganismen, ingen svensk klubb har fått se sitt vackra klubbmärke – för det är det, onekligen – krackelera och dras i skiten så som *gnagarna*. Jag orkar inte exemplifiera, vill bara säga att jag avskyr våldet kring fotbollen. Inga intellektuella diskurser, debatter, utläggningar kan få mej att acceptera det. Jag har upplevt våldet kring fotbollen in på min bara hud, känt skräcken på riktigt [engelsmännen under VM i Italien; inne på Estadio Monumental i Buenos Aires under matchen Chacarita-River Plate] och saknar helt förståelse för dem som skriker *Hata, hata, hata!* Fotboll och idrott ska vara förbrödrande, vara gemenskap och glädje och inget är vackrare än den gemensamma banketten på Slottet i Uppsala efter SM-finalen i bandy eller känslan jag upplevde under VM i Italien när vi, några tusen svenskar, tillsammans med lika många skottar, skapade ett gemensamt, spontant demonstrationståg och sjungande, arm i arm, gick mot Luigi Ferraristadion, *queserá, será, we're going to Italy...* Våldet är ett ogräs som bör ryckas upp med roten och dom spelare eller klackledare som romaniserar det, oavsett vilken klubb dom representerar, borde stängas av. Supporterkultur får aldrig handla om våld. Det är kärlek, likgiltighet och rivalitet men inte våld och hot om våld och den klackledare som drar igång, eller försvarar ropen på *Hata, hata, hata!* har redan öppnat dörren för våldet, ty ord är också handlingar).

– Tabeller, tabeller, jämt dessa tabeller? Jag ser det som en manlig sjuka!

– Jag med! Faktiskt. Det är vår rädsla för kaos och mörker som vi botar med tabellen eftersom den ger oss en illusorisk känsla av kontroll, om inte över hela tillvaron, så åtminstone över delar av den. Jag vet att jag generaliserar men ...

– Jag kan ändå inte komma över det löjligen i hela den här, vad ska jag säga, flockmentaliteten, den skrämmer mej, får mej att tänka på Hitlerjugend.

– Stopp nu! Visst, vi pryder oss med horn och fjädrar, glider iväg

och bort från oss själva, in i flocken, upp i *De Andra* och förvandlas, då och då, till en större kropp, supportergruppen. Men det är en gemenskap som icke alltid är att förakta, den har med rot att göra, radix, hemhörighet, dom röster vi hör hemma. Malmö FF är detta för mej, ett hem möblerat i ljusblå färg. Eller staden Malmö inkarnerad i ett lag, i en tröja. Politiskt börjar problemen när du anser att det du håller på är det bästa i hela världen och är beredd att tvinga denna känsla på andra. Det är nationalism och avskyvärt, men att du älskar en plats mer än andra behöver ju inte innebära att du anser den vara bättre än andra platser (patriotism). Jag älskar staden Malmö mer än staden Göteborg men skulle aldrig i mitt liv få för mej att försöka göra göteborgare till iff-iffare.

- Det luktar *Blut und Boden* ...

- Inte *Blut* men *Boden*, kanske. Du går på en kvarterskrog, man fylkas, matchen kommer snart i gång, du vet att det finns någonting som binder ihop er som står där, något många gånger outtalat. Så kommer matchen i gång och du ingår plötsligt i det lite nervösa mumlet framför tv:n, hör dej uttala floskler som: "En tränares mardröm en sån här match", "Labinot är kungen" eller "Sandqvist ser osäker ut idag...", ett mummel som anger denna tillhörighet, en tillhörighet som inte bör romantiserar men som är reell och hur den lever i oss handlar också om hur vi lever våra liv. Hos många kan den vara *öppet kompensatorisk*, den täpper igen den ångest det innebär att vara en modern människa, fotbollen fyller dom hål som gapar i ditt liv, så som religion och nationalism en gång fyllde människors liv men detta är, enligt min mening, parodibilden av supportern.

- För mej är det så, i takt med att kvinnan flyttar fram sina positioner, desto starkare det manliga fotbollssamhället...

- Så kan det säkert vara inom en viss del av det manliga supporter-släktet men glöm inte att något av det roligaste inom svensk supporterkultur dom senaste åren är alla unga tjejer som går på match, som målar sej i ansiktet och sjunger och skriker dom också. Någonting har hänt, men tillbaka till tanken om det kompensatoriska. Det är en del av supportrarna men för mej är den överväldigande delen icke-nördar och där finns kärleken till laget på ett harmoniskt och kompletteriskt drag, om jag får använda det ordet, som en extra krydda i ditt liv, något du lever i men som inte styr ditt liv dag och natt. Ordet är bra, förresten, *supporter*, eftersom det pekar både på innebörden *stödja* men också på, som i dess franska betydelse, *uthärda*, stå ut med. För många supportrar är det just den delen av betydelsen som är den verkligaste - att hela tiden uthärda: nederlag, poängtapp, tråkighet.

- Tråkighet? Är det inte alltid roligt att gå på match?

- Nej. Det är vad det *inte* är, nämligen. Men jag cyklar alltid dit i ett slags ljusblå tankeoptimism, kalkylerandes en radda resultatmöjligheter och minimerandes dom negativa möjligheterna. Men väl där, efter avspark, sjunker nästan alltid intensiteten, som om drömmen omedelbart konfronterades med verkligheten. Jag har upplevt många stunder av glädje på Malmö Stadion - senast nu i eftermiddags, alltså, tillsammans med mina barn - men också, och kanske framför allt, havslånga perioder av tråkighet, intighet, likgiltighet där målen, dom vackra passningarna eller finterna knappt ens skymtat vid horisonten. Det är, enligt min mening, det sanna fotbollstillståndet för en supporter till lag i allsvenskan. Denna Icke Old Trafford-verklighet, detta Icke Nou Camp-liv. Att ha tråkigt men hela tiden drömma om det vackra, drömma om seger. Och om hur det var Förr.

- Förr?

- Ja, förr. I minnets Arkadien. Men detta är ett problem för oss äldre i första hand. Vi jämför alltid med 1960-, 70- och 80-talen då laget

alltid vann och fanns med i toppen.

- Alltid? Så kan det ju inte ha varit ...

- Nej, precis. Men det *känns* så. På 1960-talet vann dom alltid hemma med 3-0, på 1970-talet med 1-0.

- Så kan det ju inte ha varit.

- Nej, men det *känns* så, som jag sa. Det är det som är problemet med stora lag, att deras historia ligger som ett ok på dagens spelares axlar. Vi som tittar på nöjer oss bara med guld. Det är som publiken på Nou Camp, den är extremt bortskämd. Jag såg *El Clásico* där för några år sen. Barça spelade lysande. Roberto Carlos i Real Madrid blev utvisad tidigt och hemmalaget vann enkelt med 3-0 inför 97 000 åskådare. När jag vandrade ut från stadion, ut i den katalanska natten, hördes inga sånger, inget jubel, inga rusiga segerskrik, bara ett stort, förnöjsamt sorl. Som att ett viktigt och förväntat jobb utförts. Jag var lite häpen, måste jag säga, men när jag tänkte efter så påminde det hela om Malmöpubliken, denna bortskämdhet, denna oförmåga att ta till sej nutiden och njuta av den.

- Du var inne på att uthärda, apropå etymologin bakom ordet supporter?

- Precis. Och där finns något annat intressant, som skiljer allmänna fotbollsälskare från just supportern. Dom allmänna fotbollsälskarna njuter av fint spel, bra fotboll men lider aldrig - annat av om spelet är riktigt dåligt men då är det spelet, inte lagen, det handlar om. För supportern är det det känslomässiga bandet som är avgörande. Laget finns i dej. Du är som kvinnan i ett muslimskt äktenskap. Du kan inte, får inte skilja dej. Vilket innebär att känslorna alltid rusar omkring i detta slutna system. Det händer, så klart, att folk bryter sej ut ur systemet, som en bekant, H., som var helblå. Han var på Gamla IP, sent 1940-tal. MFF mötte Milan i en vänskapsmatch på Gamla Idrottsplatsen då Sven Hjertsson - tuff mittback i MFF och välkänt råskinn - tacklade Gunnar Gren så fullt att denne fördes akut till sjukhuset med ambulans. På ett ögonblick blev H. gul, det vill säga IFK Malmö, vilket på den tiden var ett oerhört steg. Han uthärdade inte skammen över den nesliga tacklingen men att konvertera på det viset tillhör undantagen. Vad som är vanligt är emellertid att känslorna vänds *mot* det egna laget men utan att du överger det. Jag vet inte hur många gånger jag cyklat från stadion förbannandes MFF och sagt: *Aldrig mer, aldrig mer att jag går dit!* Och lik förbannat är man tillbaka, år efter år, med ständiga drömmar om nya storhetstider.

- Man går emot det man älskar, ett slags hatkärlek där själva bandet är det viktiga?

- Precis. Och i den delen av ens emotionella fotbollsuniversum kan märkliga saker inträffa, sådant som kan vara svårt att prata om öppet ...

- Dags att komma ut med det nu, kanske?

- 1969 mötte Malmö FF Jönköping Södra, ett klassiskt lag i svensk fotbollshistoria och "Södra" - ja, du minns kanske Torssons underbara fotbollslåt - vann med 4-3. På Malmö Stadion! Ett otroligt resultat på sin tid. "Kocken" gjorde hattrick men - och nu kommer vi till det märkliga - när jag cyklade därifrån var det med ett slags skamsen glädje i hjärtat. Jag tyckte att "Södra" var värda det, att Kocken hade varit lysande och att den typiska iff-iff-kaxigheten mätte bra av en sån småll ty det finns en storvulnhet kring mitt lag som jag inte alltid omfattar med sympati. Därav denna stillsamma, hemliga glädje över en förlust. Men, nota bene, förutsättningen för det hela var att det var ett *litet* lag, ett bottenlag, som orsakade det hela. Känslan hade aldrig kunnat infinna sej efter en AIK- eller Djurgårdsseger på Malmö Stadion. Det var alltså David/Goliat-syndromet också.

- Kaxighet?

»

– Ja, att man glömmer fotbollens och lekens rötter. Och att man är dödlig.

– Har inte detta med *Kapitalet* att göra också?

– Det behöver det inte ha. Men visst, det kan det ha. Percy Nilsson till exempel, hockeymogulen, anser inte att idrott och sport hör ihop längre utan att idrott är en ren affärsverksamhet. Här kan man förresten notera intressanta saker. Jag gör det i alla fall i min bekantskapskrets. Fotbollen blir ju, som du säkert noterat, hela tiden större och större, som *produkt*. Den sipprar numera in i vår värld från alla håll och kanter, morgon, middag, kväll. Året runt. Old Trafford finns i vår vardag, liksom Giuseppe Meazza-stadion, vilket bland annat tar sej uttryck i fotbollskrönikörernas intimiserande "Anfield", "Pippo" och "Man U". Fotbollen är en global industri som omsätter miljarder och i denna dans kring guldkalven har det fötts en fantastisk supporterkultur, det behöver inte finnas direkta samband men globaliseringen av kapitalet *kan*, säger jag, ha medfört en längtan efter rot och rötter hos många där det egna laget blir en symbol för roten, som motvikt till Kapitalets ansiktslöshet. Här finns också ironier, som hur *Barça*, till exempel, Kataloniens stolthet, blir både ett exempel på Kapitalets makt – man köper precis dom spelare man vill ha – och rotsymbolen över alla: Katalonien med alla sina myter. I Sverige har supporterkulturen aldrig varit så stark och rolig som idag. Men mitt i detta finns, tycker jag mej skönja, en mottendens, kanske bara en rännil, men dock: dom som lämnar arenorna för att "det kommit för mycket pengar in i fotbollen".

– Vart tar dom vägen då?

– Dom jag tänker på har inte lämnat fotbollen men nu står dom på dom små lagens arenor, hos den lilla klubben där man kan stå och luta sej mot räcket och där man känner igen ansiktena på sina spelare och kan både tala med dom och skrika på dom i en igenkännbar värld. Den lilla världen, om du så vill. Den överblickbara världen där allt är tryggt och bra och upplevs som äkta. Eller äktare, i alla fall, än Malmö FF som döper sin nya arena till Swedbank Arena, inte till Arena Eric Persson, för att ta ett exempel. Men nu är klockan mycket. Jag måste hem nu.

– Varför, jag har fler frågor?

– Jag ska opp tidigt imorrn. Spela fotboll.

– Var?

– Limhamnsfältet. Vi är ett gäng som kör där sen fyrtio år, inte samma så klart, men det började i slutet av 60-talet och så har folk försvunnit, dött, så har det fyllts på med nya, hela tiden, som om bollen aldrig ville ligga stilla. Året runt oavsett väderlek.

– Vilka är det?

– Började med ett gäng småklubbslirare som ville fortsätta spela när dom la av i sina klubbar. Sen har allt bara rullat på. Grovt sett kan man säga att det består av en grupp *Löpare* och en grupp *Gubbar*, Löparna är under fyrtio, Gubbarna över. Tiden går men fältet består och varje söndag träffas vi, apropå bollens olika världar. Allt och alla hänger ju ihop och från vår plan går det att skymta Zlatans rosa husbakelse och kanske är han den bästa symbolen, som så ofta, för förbindelselänken mellan lekens/bakgårdens värld och den stora, Giuseppe Meazza-världen. Vi, många av oss över fyrtio, är numera tillbaka där fotbollsdujuren föddes i oss, i det enklaste av enkelt: två små mål, inga linjer, inga domare, bara en boll, två lag och två timmar i veckan som inte går att byta ut mot något annat ...

– Hänger dom alltid ihop dom här två världarna, Titta och Spela?

– Nej, det finns gott om exempel på folk som är fotbollsintresserade men som aldrig spelat eller spelar. Motsatsen finns också men är ovanligare. Garrincha var en av världens bästa fotbollsspelare på sin tid men helt ointresserad av tabeller och att titta på fotboll. För

många år sen, i oktober 1985, konfronterades jag själv med denna paradox. Vi satt ett stort gäng i en grannes lägenhet och såg VM-kvalet Sverige-Västtyskland på tv.

Han som hade lägenheten spelade med i vårt korplag och var mycket duktig i fotboll, en bestämd och säker högerback. Under hela denna gastkramande match – Mats Magnusson kvitterade på övertid till 2–2 – så satt vår vän högerbacken vid sin symaskin, med ryggen mot tv:n, också under övertiden!

– Men är inte allt sänt där, VM-kval, EM och VM egentligen bara en enda stor flykt?

– Jovisst, det kan det vara. Framför allt VM. Det har jag själv upplevt. Hur en månad i ens liv på ett behagfullt vis lyfts ut till ett slags parallelltillvaro i ett skyddat rum av tid. En månad där dom existentiella frågorna upphör att penetrera en: Varför finns jag? Varför finns vi? Vart är vi på väg? VM-turneringen blir som ett milt morfinrus och tomheten efter ett bra VM är inte att leka med ...

– Det låter ju inte klokt.

– Nej, precis. Men vem har sagt att allt måste vara klokt. Djuret i oss måste ju ha sitt också, eller hur, fotbollsdujuren?

Sa jag och svepte det sista av ölen. Klockan var tre på natten. Några timmar senare var det dags att sätta dobbarna i Limhamnsfältets gröna matta, känna den svala sältan från Öresund i näsborrarna, lyssna till strandskatornas skrin, se gässen sträcka ut och hur alla de gamla ansiktena, punktligt som göken i ett gammalt urverk, dök upp från sina olika håll. *

283 s, inb, 978-91-7359-017-3

CHRISTER ERICSSON

Kapitalets politik och politikens kapital

HÖGERMÄN, INDUSTRIMÄN
OCH PATRIARKER 1890–1985

I början av 1900-talet var det vanligt att industrimän från större företag representerade högern i riksdagen. Idag är det inte så. Företagarna försöker istället påverka opinionen genom medier och egna nätverk för att begränsa politikens inflytande över företagen. Genom ett urval av industrimän som varit aktiva inom högern närstuderar författaren deras samhällssyn, grundvärderingar och ställningstaganden i centrala maktförhållanden under nära ett århundrade.

210 s, inb, 978-91-7359-015-0
Rikt illustrerad.

KARIN HAVEMOSE

I huset av Andrée

INGENJÖRSKONST, GRÄNSER
OCH VETENSKAPENS PRAKTIK

Ingenjör Andréas polarexpedition genomfördes i en tid av optimism och framtidstro. När vetenskap och teknikutveckling skulle bana väg för det moderna samhället. Projektet speglar och symboliserar tidsandan och ger inblick i ingenjörens och vetenskapsmannens praktiska arbete och konsten att driva ett gränsöverskridande projekt. Boken bygger på unik dokumentation från planläggningen och förberedelserna.

Beställ dessa nya böcker och andra på

www.santerus.se

eller i din bokhandel

SANTÉRUS
FÖRLAG

Arrogant biblioteksdebatt

Opinionen mot det nya Stadsbiblioteket i Stockholm präglas av en kulturkonservatism som fränsäger sig inflytande över utvecklingen. Det skriver **Ingvar von Malmborg**.

Debatten om Stockholms nya stadsbibliotek har pågått i nio månader utan uppehåll. Ett antal arkitekturpersonligheter har uttalat sig i frågan, liksom Svenska Akademiens ständige sekreterare. Tidskriften *Arkitektur* har in kallat en rad internationella ikoner för att försöka döma ut projektet.

Tonläget har hela tiden varit uppskruvat och de positiva rösterna har sällan släppts fram. Stockholm sätts på kartan med en plump, ropar en grupp kulturintressenter i *Svenska Dagbladet*. Rädsla Stadsbiblioteket, befaller en ledarskribent i *Dagens Nyheter* och menar att alltihop handlar om politiker som vill bygga märkesbyggnader för sin egen skull.

Så är det naturligtvis inte. Och vi lever inte i ett politiskt system där enskilda individer kan hosta fram 900 miljoner bara för att tillfredsställa sitt ego. Men det faktum att argumentationen halkar ner på en vulgärpopulistisk nivå visar att det finns underströmmar i debatten som måste upp i ljuset.

Utgångspunkten är att Stockholm ska bygga ett nytt huvudbibliotek. Det är efterlängtat.

Nuvarande huvudbibliotek är en sliten huskropp från 1928 som svämmat över alla gränser och inte längre är ändamålsenlig. En rad funktioner har fått flytta till omgivande byggnader: Internationella biblioteket, Talboksbiblioteket, Tidskriftsbiblioteket, administrationen. Trängseln har gjort att man tvingats skapa studiesalar på angränsande gator.

Stockholm är långtifrån den enda storstad som bygger nytt stadsbibliotek. Amsterdams nya stadsbibliotek öppnade förra året. Köpenhamn invigde Den svarta diamanten våren 1999 och Oslo har stora planer för nationalbiblioteket Deichmanske. Inte särskilt förvånande: vi lever i ett kunskapssamhälle och tillgången till kunskap är en överlevnadsfråga för Europa.

Med de förutsättningarna kan det förefalla märkligt att krafter inom Stockholms kulturvärld så envetet försöker stjälpa projektet. Till saken hör också att svenska bibliotek ända sedan nittioalets lågkonjunktur blivit rejält misshandlade. Under 2003–2004 drabbades vårt land av den största biblioteksnedläggningen någonsin; på ett år försvann 84 folkbibliotek.

I första hand har debatten drivits med arkitekturargument. Här finns en tydlig besvikelse, och arrogans, över att vinnaren av tävling-

☼ Det gamla och nya biblioteket.

en om Stadsbiblioteket inte blev någon bekant stjärna. Istället gick förstapriset till en okänd kvinnlig arkitekt, uppvuxen i DDR, som egentligen inte skapat någon byggnad. Men sådant har hänt tidigare. En lika okänd arkitekt knep priset i tävlingen om Opera Bastille i Paris på 1980-talet. Helt riktigt: precis som i Stockholm var alla förslag anonyma.

De pietetsfulla hyllningarna till Asplund andas en djup kulturkonservatism. Det nuvarande biblioteket är fantastiskt, och ingen ny märkesbyggnad kan någonsin mäta sig med detta. Ett häpnadsväckande perspektiv, minst sagt. Den svenska kultur- och arkitektvärlden har tagit ett

långt steg bort från 1920-talets modernism, som skapat åtskilligt av vår självbild.

Opinionen mot Stadsbiblioteket har sina idémässiga rötter i efterkrigstidens omvandling av Stockholm och en rad andra svenska städer. Stadskärnorna revs hårdhänt och vad som kom istället var ibland av lägre kvalitet. Härifrån utgick 70-talsvänsterns motkärlek till rustika möbler, folkmusik, hantverk och ålderdomliga miljöer.

De som försöker mota bort det nya biblioteket vädrar samma tendenser nu som då. Enligt prognosen ska Stockholms län växa med en halv miljon invånare under tjugo år. Målet är en livskraftig huvudstad som förmår konkurrera med andra europeiska och globala storstäder.

Naturligtvis blir det förändringar. En avgörande fråga är hur våra ledande kulturpersoner och intellektuella kommer att förhålla sig till detta?

Att låsa sig i en stel, konfrontationsbenägen kulturkonservatism innebär att fränsäga sig inflytande över utvecklingen. Det ekonomiska och politiska livet kommer att rusa vidare – vare sig den kreativa sektorn är delaktig eller inte.

Svensk stadsplanering förblir då lika medelmåttig som idagefter, som alldeles för få strider för förnyelse och innovationskraft. Något utrymme för dagens och morgondagens arkitekter av Asplunds kaliber finns inte. Ingen hävdar kulturens självklara plats i de nya stadsdelarna, och planerna på nya operahus, designmuseum och centrum för långfilmsproduktion dras i långbänk eftersom ingen lyfter ett finger för dem.

Förlorarna är många vid en sådan utveckling. Men den största förloraren är nog kulturvärlden själv.

☼ **INGVAR VON MALMBORG** är journalist, författare och ledamot i Skönhetsrådet i Stockholm

I mitten av 1960-talet låg svensk skola i världstopp. Idag präglas den av desillusionerade lärare och svagpresterande elever. Vad var det som hände? Tre skribenter reder ut en sorglig historia.

Pedagoger har raserat skolan

På senare tid har västvärlden varit mindre framgångsrik än flera asiatiska länderna på utbildning. Misslyckandet i väst beror på dåligt underbyggda pedagogiska teorier.

✶ INGER ENKVIST

Det har under senare år kommit ut en rad böcker som försöker förklara varför västländerna hamnat på efterkälken i utbildningsavseende i jämförelse med vissa asiatiska länder. Böckerna har titlar som *The Learning Gap*, *The Teaching Gap* och *The Knowledge Deficit*. Innan vi ser närmare på påståendena i de här böckerna, ska vi erinra oss de idéer som har präglat svensk utbildning under de senaste decennierna.

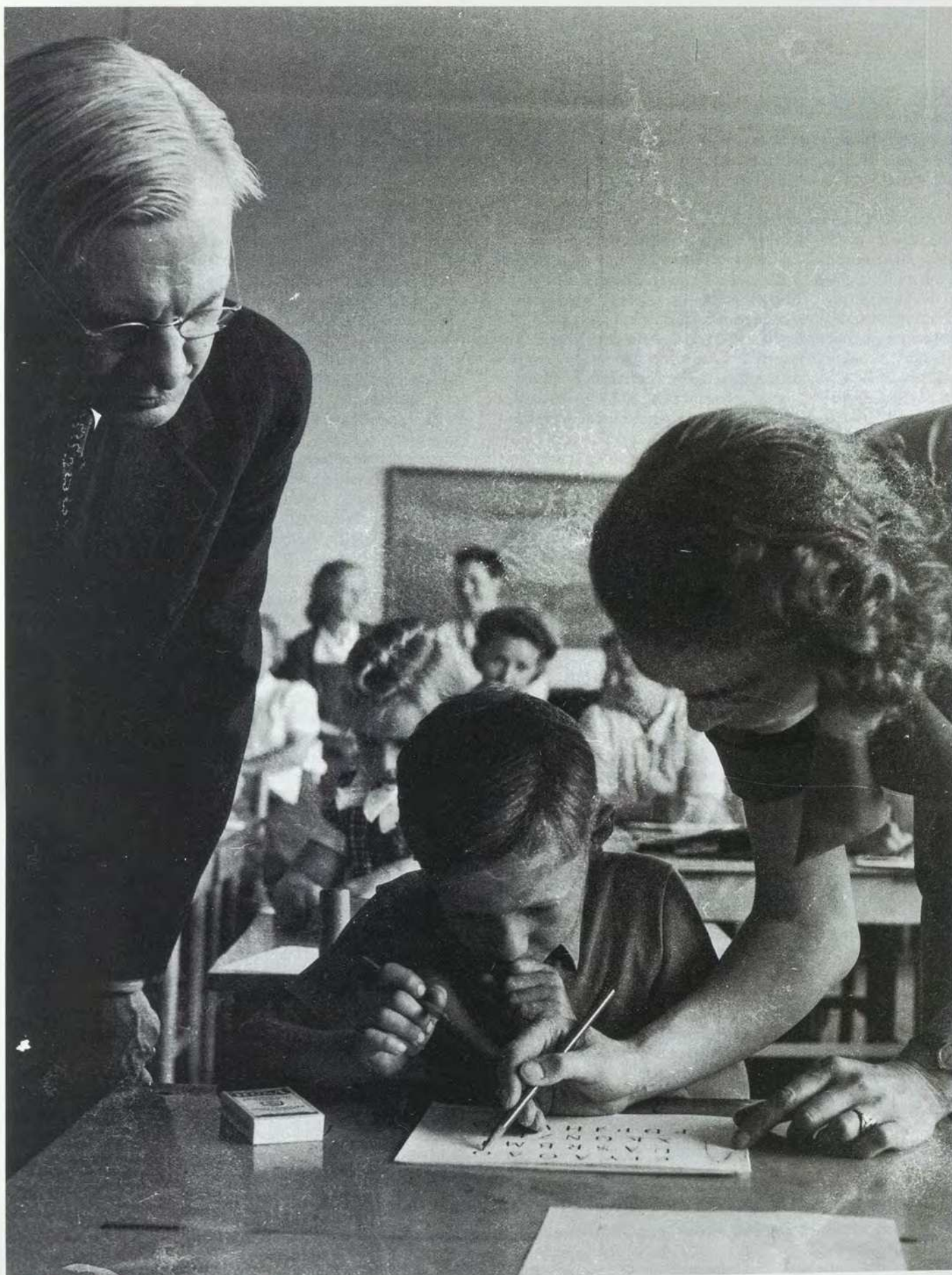
I Färila i södra Norrland genomfördes i mitten av 1990-talet ett experiment som illustrerar svenska myndigheters utbildningsideal. I en grundskola med ett par hundra elever, behöriga lärare och inga nämnvärda sociala problem ville man pröva ut framtidens utbildningsmodell enligt Skolverkets plan Skola 2000. Skolan fick sammanlagt 43 miljoner kronor extra från Skolverket, EU:s glesbygdsfond och KK-stiftelsen. Sällan har så mycket pengar satsats på så få elever. På högstadiet fick varje elev en egen bärbar dator. Eleverna skulle inte finnas i klassrum utan skolan skulle vara "öppen". Eleverna kunde förfoga mycket fritt över sin tid för att arbeta med hjälp av internet och bibliotek och sedan lämna in en rapport.

Eleverna fick välja en specialinriktning inom varje ämnesområde. En elev i 9:an valde Japans ekonomi, hinduismen, ökenspridning i Afrika, en svensk 1800-talsförfattare och snöskotern. Som Lars Naeslund från Linköpings universitet underströk i en utvärdering är sådana val inte någon solid grund för gymnasiestudier. Inte heller innebar metoden att eleven har något gemensamt med sina föräldrar eller mor- och farföräldrar som haft ett annat innehåll i sina stu-

dier. Eleverna hade inte ens en gemensam kunskap med sina egna klasskamrater, eftersom dessa hade valt andra ämnen. Eleverna tränade sig inte heller att diskutera tillsammans eller tala inför grupp, eftersom de inte hade klassrumsundervisning, och ändå är ett av huvudsyftena med grundskolan att vara en bas för samhällsdeltagande och demokrati. I det nationella provet i svenska i 9:an fick uppseendeväckande många av eleverna icke godkänt i läsförståelse och ändå brukar läsförståelse vara en svensk paradgren. Hela arbetssättet i experimentet baserade sig ju också på läsförståelse, eftersom eleverna inte hade lektioner utan själva skulle leta sig fram till kunskap genom att läsa. Utvärderaren förklarade det svaga resultatet bland annat med att han själv såg att många av de svaga eleverna bara satt och hängde och lät tiden gå. De hade svårt att förstå det som stod i böckerna i biblioteket och vad de hittade på internet. När utvärderingen kommit, blev det alldeles tyst om Färilaexperimentet.

Något år senare publicerade Skolverket *Nationell utvärdering 2003*, i förkortning NU 03. Där jämförs kunskaperna i 9:an år 2002 med kunskaperna i 9:an 1991. Skolverket konstaterar att kunskaperna har sjunkit, i vissa ämnen endast lite, i andra kraftigt. Eleverna hade inte blivit bättre i något ämne. Det sämsta resultatet var i matematik, där eleverna hade kommit en hel årskurs efter. Eleverna i 9:an 2002 låg på en nivå som motsvarade 8:ans år 1991. Då ska man lägga till att vi 1991 hade sjunkit i kunskapsnivå under en lång rad år och att det rör sig om ett mätvärde "på vägen ned". Och detta i ett land som »

✿ Övning och god pedagogik ger färdighet.

FOTO: IBL BILDBYRÅ/OTTO OHMS SAMLING

vill ha hög levnadsstandard och som har levt på ingenjörsvetenskap och exportindustri. NU 03 konstaterade också att elevernas kunskaper i samhällsorienterande ämnen var fragmentarisk, och att detta även gällde sådana grundläggande kunskaper som hur den svenska demokratiska processen är organiserad.

Den nya skolan utgör inte heller någon attraktiv arbetsplats för vuxna. NU 03 uppger att 98 procent av lärarna på högstadiet hade behörighet 1991. För att vara behörig krävs universitetsbetyg i det ämne man undervisar i samt lärarutbildning. År 2002 hade andelen sjunkit till ungefär 60 procent. Dessutom räknar undersökningen som ämnesbehörighet universitetets A-kurs, det som brukade kallas 20 poäng, fast 40 poäng under lång tid varit behörighetsnivån. Kan det finnas ett samband mellan lärarens egna kunskaper och elevernas? Från att ha varit ett av världens mest framgångsrika länder i utbildning fram till ungefär 1970 ligger Sverige nu i PISA-jämförelserna på en medelplats bland de deltagande OECD-länderna. Och då jämförs vi ändå bland annat med andra länder som också fått sämre kvalitet.

Pedagogik är i Sverige en jätteindustri med ett hundratal professorer. Hur är det möjligt att denna enorma samhällsinvestering ger ett sjunkande resultat? Om de teorier som lärs ut vore riktiga, skulle väl resultaten ha förbättrats? Om resultaten ständigt blir bättre i Finland, varför blir de inte det i Sverige, som satsar mer? Delvis beror det på att några idéströmningar har fått genomslag i Sverige men inte i Finland:

1. Utbildningssociologi. Inom pedagogiken har man intresserat sig mer för elevernas bakgrund än för att förbättra deras studieresultat. Utbildningssociologerna är intresserade av att upptäcka och understryka skillnader mellan elever. Denna inriktning har attraherat olika politiska grupper, och skolans uppgift har ändrats från att förmedla kunskaper till att producera jämlikhet.

2. Konstruktivism. Inom pedagogiken används termen konstruktivism för att understryka att all kunskap måste konstrueras i hjärnan av eleven själv. Detta är förstås riktigt. Emellertid har man i praktiken gått längre och menat att eleven själv måste söka kunskapen för att kunna lära sig något. Här har vi idén med den "aktiva" pedagogiken.

3. Fokuseringen på arbetssätt. Konstruktivismen understryker arbetssättet mer än lärarens kunskaper och förmåga att förmedla. Den förespråkar individuellt arbete eller grupparbete, något som i sin tur haft en enorm inverkan på avsaknaden av lugn i klassrummet. Vissa elever kan använda tiden väl, vissa arbetar någorlunda och andra mycket lite. Läraren får rollen som den som föreslår ämnesområden, tar fram material och finns till hands om eleverna vill fråga om något. De föreslagna uppgifterna ska vara roliga, för endast då kommer eleverna att använda tiden väl. Trots att det egentligen inte är läraren som längre leder arbetet, anses denne vara ansvarig för elevernas resultat.

4. Miljöteorin. Denna teori menar att duktiga elever inte ska få gå fram snabbare än andra utan ska finnas i klassrummet som miljö för långsammare elever. Eftersom det inte är kunskapsnivån utan jämlikheten som är det egentliga målet, ses det inte som något problem att de duktiga eleverna inte utvecklas så mycket. Miljötanken används också när det gäller elever som har problem med uppförandet. Genom att blanda dem med elever som uppför sig väl och vill lära sig, antas problemeleverna bli hjälpta. Den här synsättet innebär att man använder vissa elever som medel för andra elevers bästa.

5. Modern teknologi. Sverige har varit ett av de första länderna att på bred front introducera IT i skolorna. Politikerna har visat ett

stort intresse för att eleverna ska lära sig att använda modern teknologi. Det är bra att kunna IT men det är inte klart att det generellt är effektivt att minska lektionsundervisning till förmån för IT-baserade aktiviteter. Ungdomar visar också en tendens att använda IT mer för kommunikation och spel än för inläring. Vore teknologi så viktigt som man sagt, skulle Sverige seglat upp till en tätposition i fråga om utbildningsnivå.

6. Rätten att vara annorlunda. Under de senaste decennierna har det talats mer om rätten att vara annorlunda och att bli respekterad än om rätten att få tillgång till en god undervisning. Detta synsätt har inte sällan kombinerats med elevens fria val av innehåll och gett till resultat att flickor kan välja att studera kvinnliga författare snarare än manliga, elever i Norrland kan välja ämnen med norrländsk anknytning och elever med invandrarbakgrund teman med anknytning till föräldrarnas hemland. Detta fria val står i motsättning till tanken att ett samhälle behöver en gemensam kultur och att läraren skall vara en kulturförmedlare. Lärarens kunskaper saknar intresse om eleverna kan välja något som ligger utanför ramen för vanlig lärarkompetens. Dessutom, varför ska eleverna gå i samma klass om de inriktar sig på helt olika ämnen?

7. Ointresse för kulturen. Bakom de olika teorier som räknats upp ligger ett ointresse för kulturen, för generationers intellektuella ansträngningar. (Se Inger Enkvist, *Uppfostran och utbildning*, 2007.)

Färlärförsöket förenar de olika delarna av den nya pedagogiken. Försöket är unikt genom att det hade så goda resurser och genomfördes i ett område utan sociala problem. Ändå finns det fortfarande ansvariga politiker och pedagoger som försvarar de tankeströmningar som Färlärförsöket bygger på. Våra lärarutbildningar fortsätter att lära ut de här modellerna trots Färlärförsöket, PISA-undersökningarna och NU 03. Eftersom de trender vi infört i den svenska skolan varit inflyerande från USA, kanske det nu är dags att också ta till sig den kritik som bland annat amerikanska forskare riktar mot sitt eget skolsystem, inspirerade av internationella jämförelser.

E.D. Hirsch pekar på två felaktiga antaganden om läsförståelse som den nya pedagogiken utgått från. Det första är att det skulle vara naturligt att läsa och att barn självklart vill och kan lära sig läsa. Det är naturligt att lära sig tala med ett grundläggande ordförråd, men att läsa och skriva är så "onaturligt" att det har tagit människan oerhört lång tid att utarbeta den tekniken. Nu har emellertid lärare i många länder slutat att lära ut läsning och skrivning systematiskt och väntar sig i stället att eleverna ska "knäcka läskoden" själva. Resultatet är en tillbakagång i länder som tidigare hade en utmärkt nivå i läsning, exempelvis Sverige, Frankrike och USA.

Det andra felaktiga antagandet är att läsning skulle vara en formell kunskap, en teknik, en strategi, som skulle kunna göra det möjligt att förstå vilken text som helst. Det skulle finnas en genväg till läsförståelse genom att exempelvis träna sig att sammanfatta en text eller fråga sig vilket det viktigaste budskapet är. Hirsch visar klart att textförståelse inte är en teknik utan en förståelse av det ämne som avhandlas. Det finns inte något annat sätt att bli en bra läsare än att ha goda kunskaper på många områden. Eleverna behöver alltså "vanliga" lektioner i olika ämnen, lektioner som kombineras med läs- och skrivuppgifter. På så sätt går eleverna fram samtidigt i kunskap, ordförråd, läsning och skrivning.

Eftersom läsning är knutet till kunskap, måste man i varje land enas om vilket innehåll som ska studeras i vilken årskurs. Man kan inte få framgång i läsförståelse utan att ha en välgenomtänkt läroplan som också följs. Hirsch nämner att unga kan lära sig 2 000–5 000 ord

per år, mest på indirekt väg. Om eleverna kan 90–95 procent av orden i en text och känner till ämnet, begriper de texten och kan ta in de nya ord och begrepp som texten innehåller. Om de däremot bara känner till 70 procent, förstår de inte texten och lär sig inget nytt. Inlärningsmaterialet måste alltså vara avpassat till elevens nivå.

Michael Barber och Mouna Mourshed har gjort en "benchmarkingstudie" med PISA-rapporterna som grund. De har undersökt de länder som har fått bäst resultat och de som förbättrat sig mest för att identifiera vilken faktor som är den viktigaste för att ett land ska få ett framgångsrikt skolsystem. Den första iakttagelsen är att det saknas ett direkt samband mellan investering i utbildning och resultat. De länder som ligger främst, exempelvis Sydkorea och nu också Finland, är inte de som investerar mest. Däremot koncentrerar de sig på ämnesinlärning.

Rapporten visar att det är lärarens intelligens och utbildning som är nyckelfaktorn. Vad gör de framgångsrika länderna?

1. De lyckas få 5–10 procent av de duktigaste gymnasisterna att söka till lärarutbildningen.
2. För att dra till sig de här gymnasisterna ger de lärare lika bra inkomstlön som andra jämförbara akademikergrupper.
3. Länderna ser till att lärarkandidaterna får tillgång till de allra bästa universitetslärarna.
4. De garanterar lärarkandidaterna en tjänst efter avslutad utbildning.
5. De följer lärarna under de första åren efter examen för att se till att de nyblivna lärarna lyckas med sin undervisning.

Finland gör allt detta och har dessutom en effektiv specialundervisning för elever som kommit efter.

En upplysning i rapporten binder ihop de båda studierna. Det nämns att ett enkelt vokabulärtest med lärarna har ett klart samband med framstegen hos eleverna. Elever som får en lärare med stort eget ordförråd, det vill säga som har en egen gedigen kunskap, lyckas betydligt bättre än dem som har en medelmåttig lärare. Elever med duktiga lärare kan, enligt en studie, gå framåt tre gånger snabbare än andra. Om elever får svagpresterande lärare i lågstadiet flera år i rad, kan eftersläpningen vara omöjlig att ta igen, påpekar rapporten.

Rapporten visar att det viktiga är att handledningen ligger så nära klassrummet som möjligt. Lärare behöver inte så mycket föredrag om pedagogik som handfast rådgivning beträffande hur just de ska bli effektivare lärare. Barber och Mourshed pekar också på rektorns roll. Det gäller att få rätt lärare att bli rektorer och att sedan utbilda de blivande rektorerna så att de blir effektiva. Personer som inte fungerar som skolledare måste kunna hänvisas till andra sysselsättningar. Arbetet med att få de bästa lärarna och de bästa skolledarna har syftet att varje elev ska få bästa möjliga utbildning. Alla de skolsystem som har goda resultat sätter målet högt för alla elever.

Rapporten nämner också att nästan alla utvecklade länder har försökt förbättra sin utbildning men att få har lyckats därför att de inte koncentrerat sig på det väsentliga, nämligen undervisningen i ämnena. Rapporten framhåller att varken mer pengar, högre lärarlöner, färre elever per klass eller användning av teknik är effektivt, om inte samtidigt elevens ämnesinlärning sätts i centrum.

Harold W. Stevenson och James W. Stigler, två amerikanska psykologer som talar kinesiska respektive japanska, har jämfört låg- och mellanstadierna i Japan, Kina och USA. De påpekar att undervisningen i Japan och Kina i mycket liknar den undervisning som förekom i USA fram till 1950-talet. De avfärdar att framgången skulle bero på drillning och har istället sett en rad kvalitetsfaktorer. Läsåret

är längre men eleverna har färre lektioner varje dag. Det ger en jämn rytm och tröttnar inte ut eleverna. Lärarna har färre lektioner per dag och mer tid till förberedelse. Alla elever antas kunna lära allt, eleverna har läxor varje dag, och läraren håller regelbunden och tät kontakt med hemmen. Barnens skolgång anses vara deras viktigaste uppgift. Barnen har god tid att leka innan skolan börjar eller på rasterna. De har också tid att se på tv, men gör detta efter det att de är klara med läxorna. Det finns inte sällan upp till 40 elever per klass, vilket fungerar eftersom eleverna från första början lär sig hur de ska uppföra sig i klassrummet för att inte störa varandra.

De båda amerikanska psykologerna uppmärksammar speciellt att lektionerna innehåller mer resonemang kring alternativ än de lektioner de studerat i USA. Ett felaktigt svar ses som ett tecken på att eleven har mer att lära sig. De undrar om den amerikanska vanan att organisera inlärningen kan vara en rest från behaviorismens dagar, då eleverna skulle fås att åstadkomma riktiga svar som sedan skulle förstärkas. Psykologerna beklagar att amerikansk utbildning inriktats mer på att mäta skillnader mellan elever än att betona den viktiga likheten att alla kan lära.

Den ene av psykologerna, Stigler, har tillsammans med James Hiebert undersökt matematikundervisning på högstadiet i anslutning till TIMSS-rapporterna. De har spelat in lektioner på video i USA, Tyskland och Japan och de kan konstatera stora skillnader, med Tyskland i en mellanposition. I Japan brukar en matematiklektion vara en lektion i att tänka kring något problem och bedöma olika alternativ. Problemen kan vara svåra, och eleverna lär sig att man måste vara beredd att göra en stor ansträngning om man ska komma fram till rätt svar. Eleverna tänker och resonerar under en stor del av lektionen.

I USA förelägger läraren ett problem som kan lösas relativt lätt av eleverna. Behaviorismen kan ha inspirerat den metodiken, som ofta går ut på att lösa ett stort antal nästan likadana uppgifter. Vissa elever ger upp om de inte omedelbart hittar lösningen. Lärarnas olika inställning visar sig också i de skilda hjälpmedel de använder. I USA är det vanligt med arbetsprojektor eller dator och i Japan svart tavla. De japanska eleverna kan vid lektionens slut på tavlan se vilka tankegångar som utvecklats under lektionen. I USA är det vanligt att tänka att man antingen är begåvad eller obegåvad för matematik. Den asiatiska inställningen är att understryka vikten av att anstränga sig.

Lärarna i USA verkar tro att eleverna tycker matematik är tråkigt och man måste föra in annat material för att göra lektionen roligare. I Japan antar lärarna att eleverna tycker att matematik är lika spännande som de själva tycker.

Liping Ma har jämfört matematikundervisningen på lågstadiet i USA och Kina. Hennes resultat visar att kinesiska lärare får bättre resultat trots en kortare utbildning som dock är mer inriktad på ämneskunskaper. De kinesiska lärarna ser räknande som en intellektuell färdighet, något man förstår, och inte som en procedur, en formell färdighet. Sammanfattningsvis visar hon att pedagogisk skicklighet inte kan ersätta ämneskunskap ens på lågstadiet, det vill säga exakt det resultat som också Barbers och Moursheds benchmarkingstudie kommit fram till.

Många länder, framför allt engelskspråkiga, har tagit till sig informationen från de internationella jämförelserna och studier liknande de som här redovisats och rycker fram i de internationella jämförelserna. Också Sverige borde lyda den uppmaning man får i tunnelbanan i London: Mind the gap!

✶ **INGER ENKVIST** är professor i spanska vid Lunds universitet.

Svenska skolans uppgång och fall

Under de senaste decennierna har mycket av
bildningsskolan raserats. Besluten om detta har fattats
i stor politisk enighet. Det är inget som säger att skolan mår
bra av ideologiskt samförstånd.

✱ GÖRAN HÄGG

I debatten om nya betygssystem och andra åtgärder för att rycka upp den svenska skolan sägs ibland att reformerna bör ske under största möjliga enighet. Man tror att samförstånd är av godo på känsliga områden. Kanske bör rentav de egentliga besluten överlämnas åt experter. När det gäller ekonomi och försvar brukar den inställningen vara en utpräglad högerståndpunkt. Men just när det gäller skolan verkar det för tillfället vara vänsterns linje.

De svenska skolreformernas historia är hursomhelst ett utmärkt exempel på nyttan av bråk och debatt och farorna med enighet och expertvärde.

Även i övrigt är det nyttigt att gå tillbaka till 1960-talet och titta hur det egentligen blev som det blev med den svenska skolan.

Reformerna var i verkligheten mycket olikartade. Riktningen ändrades kraftigt mellan tidigt och sent 60-tal. I själva verket hade Sverige vid mitten av 1960-talet, genom den våldsamt debatterade reformpolitiken, antagligen världens då bästa skola. Kanske den bästa genom tiderna. Sedan började utan större debatt en annan utveckling, vars slutpunkt vi – förhoppningsvis – för tillfället upplever.

Ska man vara helt rättvis bör man inse att det svenska skolväsendet redan före efterkrigstidens utbyggnad tillhörde världens ledande. Antagligen ända sedan den lutherska kyrkans massindoktrineringsprogram började under 1600-talet med katekesplugg och husförhör. Läskunnigheten var allmän redan på 1700-talet. Med folkskolan 1842 kom allmän skrivkunnighet och en förbluffande hög allmänbildning som paradoxalt nog hastigt minskade den för saken ivrande kyrkans makt över sinnena till förmån för frikyrkor och senare folkrörelser.

I själva verket torde utbildningsväsendet ha varit det som i särskilt hög grad gjorde Sverige annorlunda och skapade förutsättningen för senare teknisk och social utveckling. Välförhållandets motor. Ut-

bildning var förutsättningen för uppfinningar och snilleindustrier liksom för den praktiska tillämpningen av snillenas och entreprenörernas idéer i och med tillgången på hyggligt utbildad arbetskraft som kunnat läsa instruktioner och begripa regler och planer.

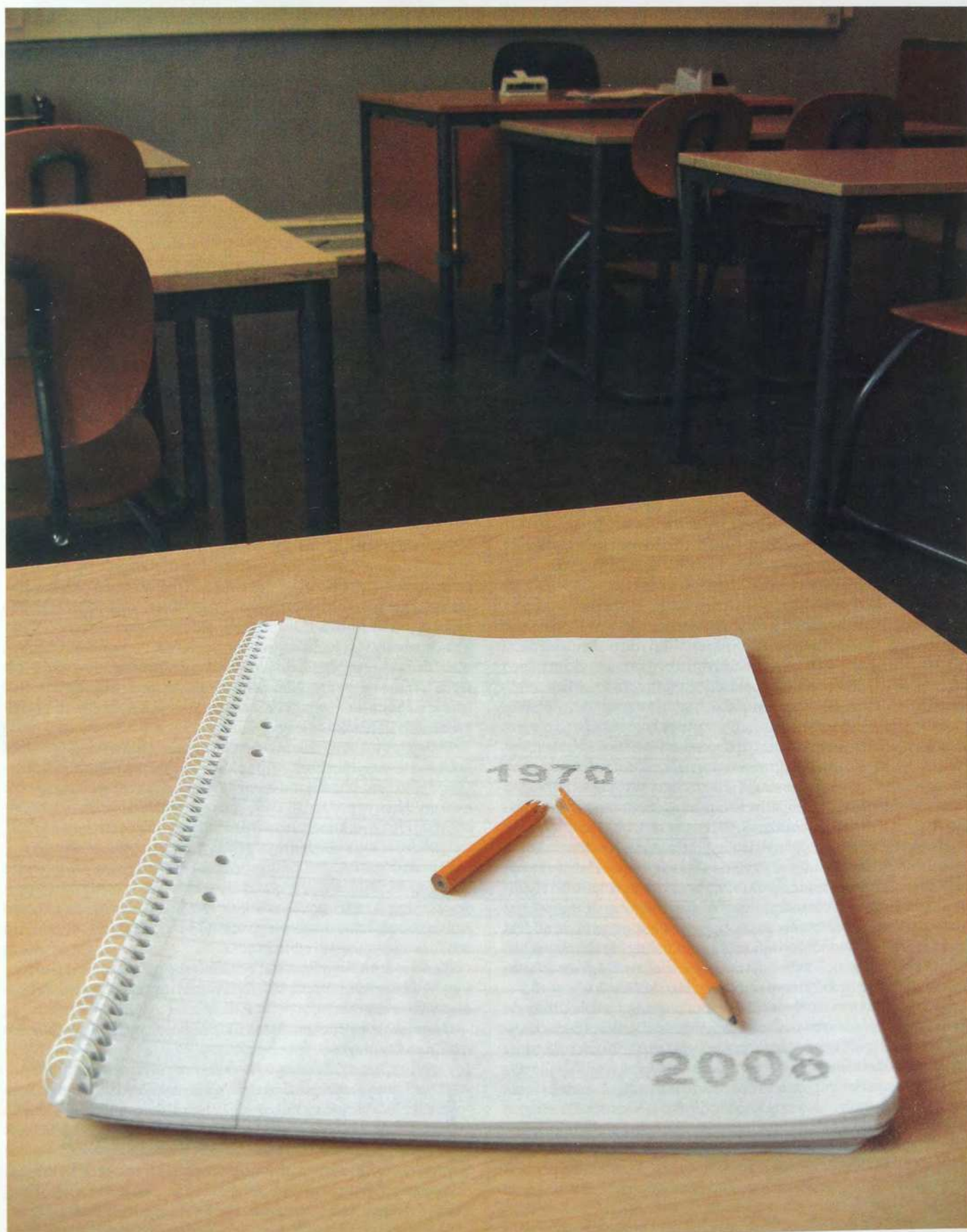
Lite paradoxalt var det den lägre utbildningen – småskolan, folkskolan och senare yrkesskolorna – som i internationellt perspektiv var mest imponerande. Gymnasierna eller läroverken liknade sådana inrättningar världen över. Universiteten var undermåliga, fränsett de specialhögskolor för teknik och medicin som skapats utanför deras ram i Stockholm. Emellertid var tillträdet till högre utbildning i internationellt perspektiv påfallande brett. Många bondsöner kunde bli präster och deras barn ämbetsmän. Den sociala pyramiden i Sverige var jämförelsevis låg och lätt att bestiga på ett par generationers sikt.

Men systemet var ännu vid andra världskrigets slut komplicerat, otillräckligt och orättvist. De flesta fick nöja sig med sju års folkskola, eventuellt med ett års praktisk yrkesutbildning därefter. En knapp fjärdedel gick från årskurs tre vidare till realskola eller flickskola och fick därmed sammanlagt nio eller tio skolår. Gymnasium med studentexamen efter totalt 12 till 14 år uppnåddes av 6 procent. Ytterligare 2 procent gick speciellt yrkesgymnasium.

Socialdemokratin som 1945 hade majoritet i riksdagen och initiativet i politiken ville reformera systemet. Men redan inom partiet var meningarna delade om hur.

I arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944 skisseras en framtida "nio- till tioårig enhetsskola, som kan ge en god medborgerlig och mänsklig bildning". Man betonar starkt skolans roll som "kulturinstitution". Högstadiet bör dock "differentieras efter olika praktiska och teoretiska utbildningsbehov". Ett främmande språk ska bör- >>

✿ På 1970-talet tog byråkraterna över skolan.

ILLUSTRATION FÖR AXESS: CHRISTIAN WINTHER

ja läsas av alla – ett i dåtiden nästan utopiskt krav. Målen var dels att höja folkbildningen, dels att öka tillgången på välutbildade i samhället, dels att genom ekonomiskt stöd ge alla lika chanser till högre utbildning: "många som saknar läshuvud får en omfattande skolutbildning, medan andra ungdomar med vida bättre förutsättningar inte alls blir i tillfälle att utveckla sina anlag."

Tankarna väckte stor entusiasm. Redan 1949 påbörjades i flera kommuner försök med "enhetsskola" enligt programmets modell. Årskurserna 1–6 var sammanhållna, medan 7–9 vanligen var delade i en teoretisk linje som motsvarade den gamla realskolan och en eller flera praktiska linjer. Trots betydande svårigheter på grund av lärarbrist, nya elevgrupper och det faktum att experimenten till en början oftast genomfördes i socialt underprivilegierade områden – i Stockholm infördes således enhetsskolan enbart söder om Skanstull – blev det hela en påtaglig framgång. Försöken utvidgades efter hand så att enhetsskolan 1962 omfattade nästan hälften av barnen i berörd ålder.

Men samtidigt uppkom motsättningar. Vid sidan av det kunskapsälskande efterkrigsprogrammet hade socialdemokratin med sig en annan programskrift, som i praktiken kom att bli än mer styrande för de reformer som genomfördes på olika områden, makarna Gunnar och Alva Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* från 1934. Här var skolans uppgift istället att genom social träning skapa goda och jämlika medborgare.

Alva Myrdal, som hämtat inspiration från amerikansk reformpedagogik, försökte driva den linjen i den skolkommission som verkade på 1940-talet. Hon fick stöd av de socialdemokratiska politikerna Stellan Arvidsson och Ragnar Edenman. Arvidsson var poet och vänsterradikal romantiker med en hjärteknipande tilltro till en "musisk fosterran" där barnen i frihet skulle utvecklas till bättre människor. Edenman var en hårdför byråkrat. Båda ville inrikta skolans arbete mindre på folkbildning än på att i myrdalsk anda fostra goda samhällsmedborgare samt ersätta den gamla sortens kunskaper och undervisning med nya verksamheter och metoder, främst praktiskt arbete och gruppaktiviteter. Betyg var en styggelse. Om fattiga barn fick rättvisa karriärmöjligheter skulle arbetarklassen tömmas på begåvningar! Samhället borde istället förändras genom att ungdomarna övade sig att leva efter jämlika värderingar i skolan.

Många folkpartister delade den uppfattningen. Partiets ledande talesman i skolfrågor blev med tiden Gunnar Helén. Helén var docent i nordiska språk, men samtidigt ytterst hatisk mot den gamla bildningens symboler, särskilt studentexamen, att döma av hans memoarer främst beroende på att en gymnasiekamrat hade underkänts i förhören. Bondeförbundet kunde ansluta sig utifrån en allmänt antiintellektuell hållning i de djupare leden. Högern värnade kunskaper, men brann knappast för lika chanser för fattiga.

Den proposition om en ny skola som regeringen Erlander lade fram 1950 präglades redan i hög grad av de myrdalska idéerna istället för efterkrigsprogrammets kunskapsglädje. Alla barn skulle i görigaste mån läsa samma kurs före årskurs 9. Ny pedagogik skulle tillgripas. Grupparbetet gjorde entré som allena saliggörande arbetsform i svensk skola.

Den våldsamma debatten och motståndet från bland annat lärarnas organisationer gjorde dock att inget beslut kunde tas i frågan. Enhetsskolan byggdes ut med kunskaper som innehåll och rättvis tävlan som styrmetod. Samt enstaka pliktskyldiga, oftast kortvariga experiment med nya arbetsformer.

De antiintellektuella strömningarna noterade dock en framgång 1957 då Ragnar Edenman blev utbildningsminister. Året efter dekla-

rerade han i en intervju att: "Det måste vara skolans primära uppgift att göra barnen till så lyckliga människor som möjligt." Hur man lär ut lycka meddelades dock inte. Inte heller varför skolan mer än andra samhällsinstitutioner hade ansvar för lyckan. Därefter kom "att göra barnen till små medborgare genom att bibringa dem demokratiska värderingar". Det skulle framför allt ske genom att "bekämpa social högfärd". I tredje hand kom undervisningen, men den skulle främst syfta till "att ge barnet vissa färdigheter så att det lämnar skolan med lust att förkovra sig i fortsättningen". Citatet slutar: "I sista hand kommer de direkta minneskunskaperna. Barnen bör ha lärt sig läsa, skriva och räkna och de bör ha fått en viss orientering i olika ämnen." Bildningen skulle således nu komma i sista hand, sedan skolan fått andra uppgifter.

Men striden inför den avgörande reformen kom snart främst att handla om linjeindelningen på högstadiet. Skulle årskurserna 7–9 i den slutgiltigt reformerade skolan förbli delade i flera linjer? Skulle i så fall betyg avgöra tillträdet till den gymnasieförberedande linjen? Edenman och myrdalska reformpedagogerna höll på sammanhållning som den säkra vägen till att avskaffa "pluggskola" och meritokrati till förmån för gemenskap och lycka.

Lärarkåren var starkt för linjeindelning, både de akademiskt utbildade adjunkterna och folkskollärarna. Men de senares fackförbund bytte 1959 fot och uttalade sig för sammanhållet högstadium. I den så kallade Visby-kompromissen 1960, utformad av Gunnar Helén, segrade sammanhållningens vänner. Nästan. Högstadiet skulle bli sammanhållet till och med årskurs åtta. Årskurs nio indelades i inte mindre än nio linjer: gymnasieförberedande 9g, ytterligare fyra teorilinjer samt fyra praktiska som kändes igen på att de var "tvåbokstaviga", till exempel 9tp – "teknisk-praktisk". I matematik och engelska infördes utöver den allmänna kursen även en "särskild kurs" menad att vara mer avancerad. Valet mellan kurser och linjer blev fritt, vilket ledde till att elever och föräldrar "röstade med fötterna". Inom några år valde i princip alla 9g, medan övriga åtta linjer där de alls förekom blev en sorts hjälpklass. På samma sätt valde nästan alla de särskilda kurserna.

Linjefrågan framstår som ett skenproblem. Högstadiets problem orsakas av en mycket liten grupp elever med speciella problem, som i varje system måste tas om hand på något speciellt sätt. Men i och med att den nya pedagogikens vänner efter hand bet sig fast i denna yttre fråga kom kunskaps- och bildningsivrarna att triumfera helt vad gällde skolans innehåll och arbetsformer.

Folkskollärarna, vars fackförbund stött Visby-kompromissen i hopp om att få överta all grundskoleundervisning, hade blivit lurade av det byråkratiska etablissemanget som behövde deras stöd för att kunna genomdriva sitt förslag. De ställdes helt utanför högstadiet och förlorade sjuan till adjunkterna.

Nu kom även det statistiskt grundade betygssystemet med fem steg. Vid införandet upplevdes det då som mycket progressivt i pedagogiskt avseende.

Grundskolan infördes hösten 1962 sedan en ny skollag och ny läroplan hade antagits.

Läroplan för grundskolan (1962) är i själva verket det mest bildningsoptimistiska och kunskapsambitiösa dokument som kommit i genren i vårt land. Planerna för vad som ska läras in i varje årskurs och hur det ska läras ut är detaljerade och avancerade i båda språk, matematik och orienteringsämnen som historia eller biologi. Alla skulle läsa engelska i fem år, den förkrossande majoritet som gick g-linjen dessutom tyska i tre och franska i ett år. Idag är det svårt att hitta blivande civilingenjörer som ens efter gymnasiet gjort det!

Inledningskapitlet innehåller en del byråkratiskt snömos av den modell som senare skulle helt förgifta verksamheten. Men det väsentliga är den första, med den nya skollagen gemensamma passusen att skolundervisningen "har till syfte att meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter", vilket till reformpedagogernas förtret placerats före att befrämja barnens utveckling till "harmoniska människor" och "ansvarskännande samhällsmedlemmar". Det sistnämnda något där man till råga på allt tillerkänner hemmen en jämbördig roll. Det för reformpedagogerna allena saliggörande grupparbetet har reducerats till "ett värdefullt komplement till övriga arbetsformer".

Grundskoleplanen följdes 1965 upp med en ny *Läroplan för gymnasiet*, präglad av samma ambitiösa anda. Även här en enorm detaljerad planering av vad som ska läras olika år i olika ämnen på olika linjer.

I svenskan räknas årskurs för årskurs upp centrala böcker och författare som eleven bör ha stiftat bekantskap med, givetvis med rekommendation av vidsträckt läsning därutöver. De som skrämts av eller glatt sig åt till exempel latinlinjens försvinnande bör besinna att det framöver, genom de möjligheter som gavs inom ramen för den år 1965 skapade humanistlinjen, snart fanns fler latinstudierande ungdomar i Sverige än någonsin tidigare.

De mest drastiska förändringarna var utanverk. Studentexamen försvann. Men likformighet och rättvisa i de även här femgradiga betygen skulle garanteras genom noggrant bedömda centrala prov. I själva verket hade redan det gamla gymnasiet vid det laget uppnått en hög grad av social utjämning. Det sista året för studentexamen, 1968, tog inte mindre än 35 000 ungdomar, nästan en tredjedel av årskullen studenten. I själva verket ungefär lika många som under det följande gymnasietid, då sådant ännu gick att avläsa, varje år avslutade verkligt teoretiska gymnasieprogram.

En förbättrad och förlängd yrkesutbildning kom med *Läroplan för fackskolan*, även den 1965. Barnbidrag och studiestöd gjorde det tänkbart för alla att ta tillvara de erbjudna möjligheterna. Fria läroböcker infördes i gymnasiet 1965. Ett system med extremt förmånliga studielån för universitetsstudier med rejäl bidragsdel, föreslogs 1963 och förverkligades strax efter.

Vad som sedan hände är inte helt lätt att förstå.

Reformarbetet hade varit framgångsrikt. Genom konflikterna hade den antagligen bästa lösningen hamrats ut. De problem som fanns var lokala med skoltrötta elever på det förlängda högstadiet, 60-talets drogvåg och stora halvpråkiga elevgrupper i nya invandrarförorter. Men det var praktiska frågor att tackla i det lilla sammanhanget.

På något vis tycks också allmänhet, kulturliv, politiker och till och med lärarorganisationer från och med mitten av 1960-talet helt tappa intresset för skolan. Man tyckte säga sig att nu var det klart och riktningen utstakad. Experterna borde kunna ta över. De visste säkert bäst!

Samtidigt hade reformarbetet verkligen efterlämnat en avsevärd expertkår inom byråkrati och pedagogiska institutioner. Den kunde å sin sida knappast slå sig till ro med att problemen var lösta eller lokala. Den måste motivera sin existens. Dessutom hade den ju i princip förlorat striden om skolans innehåll. Således var man redan igång med en nyare läroplan för grundskolan som skulle förverkliga Edenmans intentioner. Vid sin avgång 1967 kunde han lämna den i arv till sina efterträdare, och den antogs under stor enighet två år senare som LGr 69. I inledningen kastades målen om, så att skolan främst skulle arbeta med personlighetsutveckling "samt därvid

meddela eleverna kunskaper och färdigheter". Notera "därvid"! När jag själv gick lärarhögskola de här åren ansågs det nödvändigt att tala om att vi faktiskt fick meddela kunskaper medan vi gjorde ungdomarna till bättre människor.

Läxor förbjöds. Betygen inskränktes till de sista åren. Ett par veckotimmar gavs åt "fritt valt arbete" som kunde bestå av precis vad som helst. Kursplanerna i olika ämnen flyttades till särskilda bilagor. Ambitionerna sänktes kraftigt samtidigt som alla skrivningar blev mycket vaga.

Socialister trodde att eleverna blev socialt medvetna och kritiskt tänkande genom mindre fokus på kunskaper. Liberaler fick sitt i och med att barn skulle "välja" religion och livsåskådning, samlivsform och inställning till droger.

Den nye utbildningsministern Olof Palme ägnade skolans vardag förstrött intresse, övertygad om att experterna visste vad de gjorde medan han ägnade sig åt större samhällsfrågor. De egendomligaste företeelser, som "den nya matematiken" ansågs stå i förbund med demokratin. De kunde komma och gå utan att någonsin på allvar ifrågasättas förrän de i lyckliga fall diskret glömdes bort.

På den vägen har vi fortsatt. Under största politiska enighet. Utan debatt.

Minns någon SIA-skolan som stadfästes av jämviktsriksdagen 1976? "Skolans Inre Arbete", som skulle hålla barnen på plats hela dagen under lek och sport och utan klassrumsväggar. Med enstaka avbrott för praktiskarbete eller årskurslösa gruppstudier när andan föll på. Eller LGr 80?

Den nya läroplan för grundskolan som avskaffade alla ämnen utom språk och matematik och ersatte dem med två block, "SO" och "NO", eftersom "tillvaron inte är ämnesindelad". Det var den plan som även avskaffade historien och istället införde momentet "Människans verksamhet – tidsperspektivet", där man skulle läsa sin egen, sin släkts och sin orts historia och därmed bli mogen att möta en globaliserad kultur.

Att skolan ändå överlevde och på sina håll fungerade ganska bra berodde på att kommunerna inte hade råd med de värsta dumheterna och att duktiga lärare fortsatte att undervisa som de alltid gjort. När ingen längre egentligen brydde sig utifrån eller uppifrån gick det för byråkratin att komma med de konstigaste påbud. Men det gick också att strunta i påbuden. Tyvärr gick det antagligen, om man ville, också att helt strunta i att undervisa. Rättvisa och likvärdighet tillhör inte det nya skolväsendets typiska egenskaper. Den sociala snedrekrytering, som kan avläsas i gymnasiet, har som sagt snarast ökat konstant under perioden. De riktigt bra lärarna och normala undervisningsmetoderna förekom givetvis allra mest frekvent i socialt starka områden.

LGr 80 antogs alltså under en borgerlig regering, precis som 1994 års slutliga kunskapslakt i de då införda läro- och kursplaner, där allt konkret innehåll avskaffades. Det var 1994 som det senaste betygssystemet infördes för de få avgörande tillfällen då betyg för skams skull måste bevaras. Genom att ta bort alla begripliga normer och varje form av kontroll hade man dock försäkrat sig om att betygen åtminstone skulle bli absolut godtyckliga och orättvisa när de nu inte kunde avskaffas helt.

Men det var 1969 års diskret presenterade läroplan som blev det stora trendbrottet. En brytning med de stora skolreformer som kommit i början av 1960-talet. Och med tidigare svensk skoltradition.

Står vi kanske äntligen inför ett nytt trendbrott?

✱ GÖRAN HÄGG är författare och docent i litteraturvetenskap.

Utbildning utan bildning

Utbildning ger inte nödvändigtvis bildning. Men ett samhälle kan inte fungera med endast specialister. Bildning är själva grunden för självständigt tänkande och för en demokratisk samhällsordning.

✱ LARS ANDERS JOHANSSON

På platsen för Krusenbergs herrgård stod på 1600-talet ett barockslott i kalksten. Det blev lågornas rov 1717. Den nuvarande herrgårdsbyggnaden importerades i byggsatsform från Finland i början av 1800-talet av dåvarande ägaren Per Alexander Rudbeck. Numera är Krusenberg – som så många andra svenska slott och herresäten – hotell och konferensanläggning.

Just denna dag har en samling chefer från ett högre svenskt lärosäte samlats på Krusenberg för fortbildning i ledarskap. Som en del i utbildningen håller Kira von Knorring Nordmark från Institutet för Personal- och Företagsutveckling (IPF) vid Uppsala universitet seminarium enligt egenutvecklade konceptet "Mytodrama". von Knorring Nordmark är psykolog och har en lång och skiftande karriär bakom sig. Bland annat har hon arbetat åt polismyndigheten, och även varit vid amerikanska FBI, där hon lärt sig mycket, bland annat om förhörsteknik. Sedan ett antal år tillbaka har hon arbetat med ledarskapsfrågor vid IPF och det är hon som tagit initiativet till Mytodramasatsningen.

Upplägget är lika enkelt som genialt. Genom att ta avstamp i Shakespeares berättelse om den unge kung som besegrade den franska hären vid Agincourt 1415 låter Kira von Knorring Nordmark sina åhörare ta del av en tidlös kunskap om ledarskap, precis som människor i alla tider har dragits till dramatikern från Stratford-upon-Avon för hans allmänmänniska visdom.

Handlingen varvas med aktuell ledarskapsforskning och diskussioner kring hur de nyvunna perspektiven kan tillämpas i den dagliga verksamheten på arbetsplatsen. De lärdomar man förväntas dra av just Henry V är sammanfattade i sju punkter.

Den första problemställningen "Att bli chef över sina kamrater" aktualiseras redan i samband med kröningsceremonin då Henrys gamla suparkompisar med den liderlige sir John Falstaff i spetsen dyker upp för att dra nytta av den forne gängmedlemmens nyvunna upphöjdhet. Henry V tar dock ledarskapet på allvar och avvisar

sina tidigare kompisars anspråk på en privilegierad ställning "för organisationens bästa". Det här med att bli chef över sina tidigare arbetskamrater är bevisligen inte något sentida påfund.

Nästa lärdom kallas för "Vikten av en personlig vision" och syftar i berättelsen på Henrys målsättning att förena ärkefienderna England och Frankrike för att därigenom få slut på vad som skulle komma att kallas för hundraårskriget. Med hjälp av denna personliga vision lyckas kungen motivera både sig själv och sina undersåtar till storartade prestationer.

På liknande sätt avverkas de övriga frågeställningarna "Med- och motkrafter vid förändring", "Vad måste jag själv offra som ledare?", "Vad kan jag be mina medarbetare offra?", "Det inspirerande ledarskapet" och "Ny som chef" alltmedan berättelsen om Henry fortskrider.

von Knorring Nordmark ser överensstämmelser mellan då- och nutid, mellan fiktion och fakta:

– Att leva i osäkerhet och komplexitet, att slänga ut folk ur tryggheten, som Henry gör inför slaget vid Agincourt, innebär ju en hel del och det gör många chefer idag – de tvingas till det eftersom det blir neddragningar, uppsägningar och omplaceringar.

Det är intressant att se skillnaderna i seminariedeltagarnas minspel och kroppsspråk alltmedan von Knorring Nordmark växlar mellan modern ledarskapsteori och det elisabetanska dramat. När hon med hjälp av overheadbilder redogör för teoretiska forskningsmodeller på hög abstraktionsnivå och stundtals med en begreppsapparat mycket långt från vardagligt språkbruk ser man att det är en samling chefer som deltar i seminariet. Det här har de hört förut, här känner de sig hemma. De hänvisar till annan ledarskapsforskning, nickar och instämmer.

När hon sedan återgår till berättelsen om Henry händer något. Plötsligt är det inte längre de medelålders cheferna som deltar i ett fortbildningsseminarium. Nu är det en skolklass som lyssnar när fröken berättar en spännande historia. Borta är de förment intel-

✿ I det svenska utbildningsväsendet har traditionell kunskapsförmedling spelat ut sin roll.

ILLUSTRATION FÖR AXESS: CHRISTIAN WINTHER

lektuella ansiktsuttrycken. Man insuper berättelsen, skrattar åt de dråpliga situationer som uppstår och förfasar sig över de till synes omöjliga val den unge kungen ställs inför. Också kommentarerna skiljer sig åt. Istället för den teoretiska begreppsapparaten är det nu konkreta frågeställningar som diskuteras: moraliska dilemman, val-situationer. Det handlar inte längre om modeller och statistik utan om människor.

Vid mitten av 1800-talet övergick egendomen Krusen-berg genom arv till grevesläkten Cederström. Namn-kunnige nationalromantikern Gustaf Cederström ha-de under en tid sin ateljé på Krusenbergs. 1884 målade han där en av två versioner av Karl XII:s likfärd. Orgi-nalet hänger idag på Nationalmuseum.

När Cederströms huserade på Krusenbergs hade ett nytt bild-

ningsideal slagit igenom i Europa. Wilhelm von Humboldt, bror till den berömde naturforskaren Alexander von Humboldt, grundade 1810 Universität zu Berlin, uppbyggt efter hans tankar om bildning och utbildning. Grundprincipen var en bestämd relation mellan fri-het och kunskap – kunskap kunde bara frsvrvas fri från påverkan av olika srintressen, politiska och ekonomiska.

I Sverige blossade i början av 1800-talet en strid upp kring uni-versitetens självständighet. Centralt i denna strid var universitetens juridiska domsrätt. Från liberalt hll menades att universiteten var isolerade företeelser utan kontakt med verkligheten och man plde-rade för att Uppsala universitet skulle flyttas till Stockholm för att komma i kontakt med den praktiska och ekonomiska vardagen. De konservativa menade istället att autonomi var en del av universite-tets innebende idé och att dessa skulle stå utanför den dagliga poli-tiken. För att lsa frågan inrättades den så kallade "snillekommit- »

tén" bestående av tidens största kulturpersonligheter, bland andra Erik Gustaf Geijer, Esaias Tegnér, Hans Järta och Anders Fryxell. Kommitténs slutbetänkande från 1828 blev en seger för det Humboldtska universitetsidealet.

Denna syn på bildning och utbildning kom att dominera fram till de stora utbildningsreformerna på 1960- och 70-talen. Kunskapen skulle kunna vara till för alla. Hegel hade i sin statsideologiska filosofi gjort en distinktion mellan det allmänna ståndet och förvärvsståndet, med modern terminologi mellan tjänstemän och näringsidkare. Universitetens uppgift var i första hand att skola tjänstemännen. Ämbetsmännen skulle inte anfäktas av det krämartänkande som präglade förvärvsståndets köpmän och hantverkare. Universitetets uppgift skulle därför i första hand vara att tillhandahålla en bildning som höjd över egenintresset förberedde blivande ämbetsmän för ett liv i det allmänna bästas tjänst. Ämbetsmännen skulle vara generalister, utbildade och bildade för att se samhället och kulturen som en helhet.

Restaurang Prinsen ligger på Mäster Samuelsgatan, ett stenkast från trendiga Stureplan, vilket märks inte minst på den höga frekvensen av cabbade sportbilar av märkena BMW och Mercedes som passerar strax förbi den lilla uteserveringen där vi sitter och pratar om bildning. Att hitta en tid för en intervju med Leif Alsheimer var inte det lättaste. Han är en upptagen man, ständigt på resande fot både i Sverige och utomlands. Trots detta hinner han hålla sig à jour med kulturlivet. När vi träffas har han precis sett Stadsteaterns uppsättning av Hjalmar Söderbergs *Den allvarsamma leken*. I tweedblazer och randig slips ger Alsheimer intrycket av den avspände gentlemanen.

Alsheimer är universitetslektor i rättsvetenskap, men i dag är han egen företagare. Han har bland annat varit verksam som kulturskribent för *Svenska Dagbladet*. Där är han en av de främsta förkämparna för den humanistiska bildningens återupprättande i ett Sverige där den, enligt Alsheimer, är på väg att gå förlorad.

– Under andra halvan av 1800-talet och drygt första hälften av 1900-talet strävade man ständigt efter att höja ribban, att människor skulle förmås att nå till randen av sin förmåga. Man skulle verkligen hjälpa dem att medelst träning utveckla sin potential. Nu är det precis tvärtom; nu ska ribban hela tiden sänkas så att alla i princip kan bli världsmästare i, låt oss säga höjdhopp – genom att ribban ligger på marken så att det bara är att gå över den. Det är ju en skrämmande utveckling när det gäller ett samhälles ambitionsnivå att man vänder upp och ned på vad som är väsentligt.

Prinsens meny består av husmanskost "with a twist" – en inriktning som väl speglar den traditionsmedvetenhet som den gamla kulturrestaurangen värnar om. Man serverar till exempel "bräse-rad oxsvans i terrinne à la black & white med rösti och sparris" eller skomakarelåda med "varma syltlökar, puré av basilika och purjolök, chorizo och vita bönor" och visar därmed att man tar avstamp i en tradition men inte stänger ute influenser från annat håll.

Etablissemangen slog upp sina portar 1897, samma år som den världiga kultur- och industriutställningen hölls i Stockholm. Då stod den humanistiska bildningen på topp, åtminstone prestigemässigt. Kulturen var lika viktig som industrin när Sverige skulle göra sig gällande internationellt. Med hjälp av de humanistiska kunskaperna, främst historieskrivningen, skulle Sverige hävda sig bland de stora kulturnationerna och även om man på punschverandorna hyllade ett krigiskt förflutet var det inte på slagfältet den nya stormakten skulle vinna sin ära. "Nej giv oss män, i forskning, i färger och skrift", skaldade Heidenstam i dikten "Akallan och löfte" från 1899.

Den naturvetenskapliga forskningen premieras alltjämt, åtminstone den som kan anpassas till näringslivets efterfrågan. Ett exempel på detta, menar Alsheimer, är den märkliga efterfrågan på civilingenjörer som de svenska lärosätena anpassat sig till.

– Bortåt 90 procent av alla civilingenjörer vi utbildar, sysslar inte med civilingenjörsuppgifter efter tre till fem år. Vi utbildar en sån otrolig mängd specialister som sen inte sysslar med det som de är specialiserade på. Vi har civilingenjörer som sitter och räknar på prisbilder på produkter – som i princip är försäljare av apparater som vemsomhelst kan sälja. Det här är ett enormt resursslöseri.

När Uppsala universitets pampiga huvudbyggnad i renässansstil invigdes, tio år före restaurang Prinsen, var det inte någon av de namnkunniga naturvetarna – Linné, Berzelius, Rudbeck eller Celsius – som placerades på hedersplatsen i Universitetsparken, utan en humanist: skalden och historikern Erik Gustaf Geijer. Idag åtnjuter inte de humanistiska ämnena samma status vid de svenska lärosätena. På andra håll i världen ser det annorlunda ut. Alsheimer berättar att historia är det finaste du kan läsa vid ett engelskt universitet om du ska gå vidare:

– För då har du lärt dig hur världen funkar! Ta exempelvis Oxfords berömda *PPE, politics, philosophy and economics*, det är alltså en otrolig kil rakt in i det brittiska arbetslivet och det är inte ett dugg arbetslivsrelaterat!

Också i våra nordiska grannländer ser det helt annorlunda ut. Medan endast 6 procent av de svenska studenterna läser humaniora utgör humanisterna 24 procent av samtliga danska studenter.

– Ja, konstigt att de får jobb i Danmark, säger Alsheimer och ler sardoniskt. Konstigt att danskarna tjänar mer pengar än vi, per capita, med så många humanister, de skulle ju vara som ett sänke. Är det inte konstigt?

Varför är svenska arbetsgivare så rädda för att anställa humanister?

– Årligt talat kan jag inte ge ett bra svar på det, men det är nog så att många som ett led i 68-rörelsen dömde ut historia och andra ämnen som mossiga och att just sociologi och annat blev inne, i högsta grad om man kunde vrida det i ett marxistiskt perspektiv.

Vid Internationella handelshögskolan gjorde sig Leif Alsheimer bemärkt genom kursen "Core curriculum – en bildningsresa", som syftade till att höja juriststudenternas bildning och vidga deras referensramar. Kursen blev en stor framgång och renderade både nationell och internationell uppmärksamhet samt flera utmärkelser.

Upprinnelsen till kursen var att Alsheimer lät enstaka skönlitterära verk smyga sig in i kurslitteraturlistorna. Först trodde studenterna att böckerna hade med kursinnehållet att göra (som när Kafkas *Processen* fanns med i en kurs i processrätt) men sedan, när de förstod att så inte var fallet, bad flera av studenterna Alsheimer att föreslå fler skönlitterära verk. Till slut blev böckerna så många att det utmynnade i en egen kurs, vilket backades upp av en skolledning – Leif Lindmark – som inte fruktade det okonventionella.

Den metod som tillämpades i kursen "Core curriculum" är den klassiskt humanistiska: studenternas referensramar och därmed analysförmåga skulle vidgas genom att de fick läsa skönlitteratur, poesi och facklitteratur utanför det egna ämnet, se filmer och filmatiserad teater och därefter diskutera böckerna och filmerna på seminarier och i essäer. Verken diskuterades dock utifrån tematiska frågeställningar snarare än litteraturvetenskapliga utgångspunkter. De lästes som litteratur, som den outtömliga kunskapskälla den goda skönlitteraturen är, snarare än forskningsobjekt.

Alsheimers bildningsideal bygger just på en kunskapsbredd. Ge-

nom insikter på en rad olika områden vinner man förmåga att associera fritt, att dra nya slutsatser och tänka nya tankar. Man skaffar sig också, menar Alsheimer, handlingsberedskap för det oväntade.

– Det är omöjligt för ett samhälle att fungera med endast specialister, eftersom det är ett hjul utan nav där ekrar – specialisterna – fladdrar fritt. Bildningen är egentligen själva navet där man knyter ihop och få det att fungera i det stora hela.

Den amerikanske sociologen och filosofen Lewis Mumford oroade sig för det industriella samhällets tendenser till teknokrati. I böcker som *Techniques and Human Development* och *The City in History* varnar han för en samhällsutveckling där människan genom allt för långt gången specialisering blir slav under tekniken istället för dess herre. På samma sätt menar Alsheimer att övertron på specialister leder till katastrofer, eftersom såväl det mänskliga som helheten offras på fragmenteringens altare.

För Alsheimer är bildning grunden för självständigt tänkande, förmågan att se ännu onoterade sammanhang och att formulera frågeställningar som ännu ej har formulerats, förmågan att tänka framåt i flera olika, även motsäggelsefyllda banor, med hjälp att det förflutnas erfarenheter, fantasi och livliga associationsbanor. Bildning är nödvändig för att en demokratisk och rättsstatlig samhällsordning ska fungera och få oss att växa som människor, att lära sig för att lära sig.

– Skillnaden mellan utbildning och bildning är att utbildning ger färdighet. Det är ett slags upprepning, man klarar av att göra saker och ting yrkesmässigt och skickligt. Det är alltså rent mekaniskt, men man tänker inte nytt i de stora sammanhangen. Man kan inte foga ihop olika saker till att bli ett sammanhängande helt eller att ha en teori om hur saker och ting kan hänga ihop utan bildning.

Grunden för Alsheimers resonemang är att alla borde förkovra sig på områden utanför sitt tänkta yrke, innan man påbörjar sina yrkesstudier. Således borde tekniker, läkare, jurister, ekonomer och andra läsa minst motsvarande en fil kand inom humaniora eller samhällsvetenskap innan de börjar sina respektive program. På samma gång borde de som tänkt sig en framtid som humanister eller samhällsvetare läsa motsvarande mängd naturvetenskap.

– Att vara bildad innebär också att man har långtgående kunskaper inom naturvetenskapliga ämnen, slår Alsheimer fast, och det har inte studenterna idag, inte ens de som har gått naturlinjen på gymnasiet. Ungefär hälften av studenterna på handelshögskolan kommer från naturlinjen och jag har till exempel hittills inte träffat på en enda som vet vad Heisenbergs osäkerhetsrelation är och innebär!

Vad beror då studenternas bristande förkunskaper på?

– En usel skolgång! Och det beror på ett systemfel – det går inte att skylla på att ungdomarna inte vill. Det är ett vuxenansvar som vuxenvärlden inte tar. Vuxenvärlden har abdikerat, fullständigt abdikerat.

En stor del av denna abdikation handlar om skolsystemet. Där bär lärarhögskolorna en inte oväsentlig del av ansvaret. Alsheimer berättar att när hans studenter vid handelshögskolan behövde säkra studielalet tog de strökurser på lärarhögskolan.

– Den fixade man på en dag och så fick man då 7,5 poäng och så hade man räddat studielalet. Helt öppet kallade man det för att "jag ska ta en CSN-kurs"! Det fanns inga krav överhuvudtaget. Det bästa vi hade kunnat göra i det avseendet vore, bildligt talat, att lägga en bombmatta över alla lärarhögskolor och utplåna dem för att kunna börja om från början. Det vore en nåd att stilla bedja om.

De usla lärarutbildningarna är enligt Alsheimer bara en av anledningarna till att skolan i Sverige fungerar så dåligt. En minst lika betydelsefull faktor är läraryrkets låga status. Eftersom läraren enligt

Alsheimer har ett samhälles i särklass viktigaste uppgift borde det ligga i samhällets intresse att de bästa inom respektive ämne sökte sig till läraryrket. Då får man inte göra lärarkåren till ett underbetalt "proletariat".

– Det är genant för ett samhälle att ge sina lärare lägre lön än sophämtarna i Lunds kommun.

Alsheimer ägnar lärarna två långa kapitel i sin bok *Bildningsresan* (2004). I kapitlet "Den gode läraren" understryker han hur betydelsefull en inspirerad och kunnig lärare är för ett barns utveckling till en vuxen och självständigt tänkande människa. Genom en rad exempel visar Alsheimer hur en inspirerande lärare kan arbeta, från Albert Camus lärare i den fattiga algeriska skolan till Joseph Tussman vid Berkeley-universitetet. Han understryker dock att det inte finns något färdigt recept, någon given mall att följa:

En framgångsrik lektion eller föreläsning kan inte fingeras; den är inte en arbetsuppgift som kan utföras mekaniskt, utan den förutsätter en hängiven lärare med ett genuint intresse för ämnet, ett engagerat förhållningssätt gentemot eleverna och en klar omvärldsuppfattning.

I kapitlet "...och så har läraren det idag" tecknas en sorglig bild av dagens verklighet på grund- och gymnasieskolor. Rapport efter rapport visar att kunskapsnivåerna hos Sveriges skolelever sjunker, år för år. Skolan svarar med att sänka kraven. En orsak till utvecklingen har varit de ständiga utbildningsreformer som kontinuerligt bidragit till att minska ämneskunskapernas betydelse till förmån för ständigt växande pedagogiska trender.

Problemet idag är att läraryrket och lärarnas behov inte respekteras. Lärarna ges inte de möjligheter som krävs för att de ska kunna fullgöra sina uppdrag på ett fullgott sätt. De utsätts inte bara för ständiga läroplansrevolutioner, byråkratisering och andra onödiga inslag utan åläggs efterhand också allt fler uppgifter som inte har med kunskapsförmedlingen och lärarrollen att göra.

Numerahåller Leif Alsheimer sinkurs "Core curriculum – en bildningsresa", för chefer inom näringslivet och offentlig förvaltning. För trots att, eller kanske just därför, bildningstanken har övergivits inom såväl skolpolitiken som vid de högre läroanstalterna tycks efterfrågan på denna typ av kunskaper bara öka. Precis som von Knorring Nordmark vittnat om i samband med hennes "Mytodramaseminarium" tycks behovet omättligt. Bland Alsheimers kunder finns europeiska storkoncerner såväl som offentlig förvaltning och mindre företag.

Innan vi bryter upp från intervjun frågar jag Leif Alsheimer om han tror att det finns något hopp om en framtid för bildningen i Sverige.

– Jag är rädd för att vi har kommit till ett läge där de krafter som skulle kunna återställa det är för fåtaliga. Att vi har förlorat så mycket att det är frågan om det inte är en irreversibel process nu, att vi har inte tillräckligt många tillräckligt bra lärare för att återställa bildningen i skolan.

Vad ska vi göra då? Resignera?

– Nej, det ska vi inte. Men ska man klara detta så krävs oerhört radikala åtgärder. För det första att vi blåser fullständigt rent när det gäller lärarutbildningarna, sedan att vi ser till att vi tar in de mest begåvade eleverna till lärarutbildningarna, och dessutom att vi ser till att vi betalar lärarna ordentliga löner. Varför ska en finnis börsmäklare på 24 år som egentligen inte vet någonting, som bara ger en massa köp- och säljråd rakt ut i luften, utan ansvar, tjäna 40 000–50 000 kronor månaden och en lärare börja med 20 000 kronor? Där avspeglar sig samhällets ambitionsnivå.

✶ LARS ANDERS JOHANSSON är journalist, poet och musiker.

Ännu för 20 år sedan luktade det polskt i Tel Aviv. Idag är de stämningarna bortdrivna, och världens enda judiska storstad har mer tycke av Barcelona och Buenos Aires än av Warszawa. En av stadens mest stridbara kulturpatrioter är den socialistiske litteraturkritikern **Nissim Calderon**.

✶ NATHAN SHACHAR

»Vår seger var en katastrof«

I vår blir det hundra år sedan Tel Aviv grundades på sanddynerna söder om hamnen Jaffa, dåtidens största palestinska stad. Stundens allvar har gått litet förlorat på de bevarade fotografierna av de första spadtagen, och ett drag av komik har insmugit sig. De festklädda europeiska gubbarna, i kostym, slips och stärsaker, lackar av svett i hettan. Den lilla kolonin, där sanden måste svepas från gatorna varje morgon under rätt många år framåt, blev med åren den pånyttfödda hebreiska kulturens huvudort.

Judarnas kulturrevolution började i Tyskland och i de polska delarna av det ryska riket långt före sionismen. Målet, som i Tyskland, Italien och andra nationalstater i stöpsleven, var att skapa en sekulär litteratur via ett skapat, eller återskapat, modersmål. Detta nya tungomål skulle med lock och pock – eller hugg och slag – kolporteras ut till "nationen", det vill säga de bredare samhällslagren, via ett annan nytt påfund, folkskolorna. (Modern tyska och modern italienska klingade lika främmande för "folket" som nyhebreiskan gjorde i skriftlärda judars öron då det begav sig.) Detta skedde först på bred front i Tel Aviv, där sekulära gymnasier etablerades, med uppgift att förvandla de jiddishtalande, gestikulerande köpmännens barn till bibliskt fåordiga, sakligt inriktade hebreer.

Staten Israels sekulära kultur, den som försörjt och försvarat landet så här långt, skapades av personer med polska pass, jiddish till modersmål och den ryska litteraturens heroer till förebilder. Amos Oz, som växte upp vid deras knän, har skildrat dessa mångkulturella giganter i sin självbiografiska barndomsskildring *En berättelse om kärlek och mörker*. Idag är Tel Aviv en av världens mest moderna platser, om "modern" står för liberala värderingar och frisinnad livsstil. Redan på tjugo- och trettioalet förundrades europeiska nordamerikanska resenärer över Tel Avivs avspända seder. I fråga om attityder och bildningsnivå är dagens Tel Aviv mer likt Manhattan än det är likt Jerusalem – antipoden en timmes färd åt öster.

Tel Aviv betraktar ofta resten av Israel som en besvärlig och medellös äldre anförvant, som vältrat ansvaret för sitt underhåll på den yngre släktingen utan ett ord till tack. Tvärtom, de minoriteter som kan tacka kustinvänarna för sin levnadsstandard – traditionella judar och muslimer, bosättare och Jerusalems högnationalister –

har ofta bara klander till övers för den dynamiska metropolens hektiska hedonism. Kritiken har ofta nog en biton av avund, och innerst inne misstänker nog de flesta israeler att de enda som har riktigt roligt är Tel Aviv-borna.

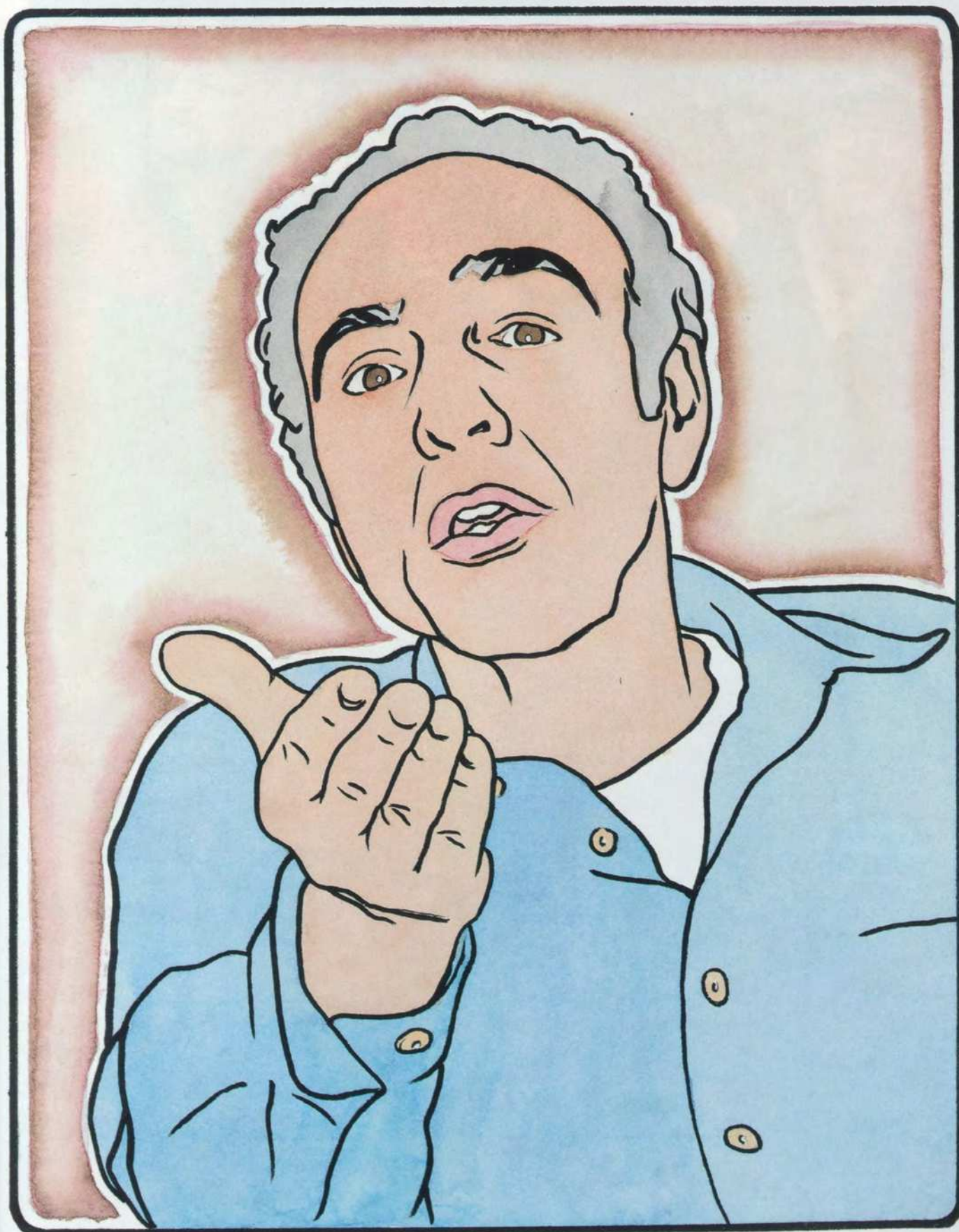
När nationalisten Menachem Begin kom till makten 1977 var det första han gjorde att flytta statens pressmyndighet till Jerusalem. Han ville tvinga de korrespondenter som signerade sina depescher med "Tel Aviv" att sätta "Jerusalem" som byline. Det lyckades. Idag opererar korrespondentkåren från Jerusalem, men i gengäld har de främmande utsända liten eller ingen kännedom om Tel Aviv. Vilket gör det stört omöjligt för dem att begripa hur Israel är funtat. Jerusalem kan man lära känna under korta nedslag. I Tel Aviv måste man leva.

Idag förefaller pionjärdecenniernas Tel Aviv, med dess glödande hänförelse för det nya, egenhändiga kulturprojektet, mycket avlägset. Liksom i hela västerlandet vet ortens unga mer om amerikansk populärkultur än om sitt eget kulturarv. Men i början av 1970-talet, när jag först bekantade mig med Tel Aviv, var stadens presens genomsprängt av mycket påtagliga gammaleuropeiska stråk. Människornas ansikten verkade som dokument från uttraderade europeiska orter. Jag minns de tjeckiska kyparnas vemodiga uppsyn på ett ölsjapp nära havet. Både de och deras kunder tycktes handplockade av en nyfiken gud och utströdda på måfå i österlandets marginal. En av dem sade till min väninna:

– Jag tål inte solen och sanden gör mig galen. Men äntligen har jag fått litet ro. Jag för upp livets goda och livets onda i kolumner, härinne – han knackade sig i huvudet – jag ligger fortfarande på minus, men kanske går det jämnt upp till slut.

På den tiden pulserade fortfarande Centraleuropa genom det prosaiska och ideologiskt pedantiska israeliska samhället. Jag minns minen av återhållet ogillande hos den ideologiskt medvetne George, när han kom från sin tyska kibbutz till Café London i Tel Aviv. De söktaktiga rumänska parfymerna, damerna nedtyngda av guld och bjäfs och det frivola tjattret om ingenting berörde honom illa. Det syntes att han tyckte att det sionistiska projektet klarade sig lika bra utan »

☞ "Hur kommer det sig att israelisk romanlitteratur, på ett litet otillgängligt språk, firar sådana triumfer, medan vår rockmusik, som är så rik och spännande, är nästan okänd?"

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICNY

för en:

"Tidigare vräkte jag i mig tabletter mot magsyra. Jag ångrar att jag inte gick till doktorn tidigare."

Sedan tonåren har Gunnar haft besvär med magen. Något som gjorde arbetet på däckfirman besvärligt. *"Jag visste inte riktigt vad det var, jag hade käkat receptfria syrabindare i många år. Det blev till slut en vana".* Men det skulle dröja till mitten av 1990-talet innan Gunnar besökte vården. Läkaren genomförde en inspektion av magsäcken. Det var ett solklart fall. Hos Gunnar hade en viss magsårsbakterie fått fäste. En kombination av läkemedel sattes in. *"De ordinerade en fjortondagarskur. Sedan dess har jag inte behövt stoppa i mig fler piller. Otroligt! Om jag ångrar något? Det skulle väl vara att jag inte gick till läkaren tidigare".*

GUNNAR, MAGSÅR OCH PROTONPUMPSHÄMMARE

– de forskande läkemedelsföretagen

FÖR ALLA:

I KAMPEN MOT MAGSÄR HAR PILLRET SEGRAT ÖVER SKALPELLEN

Magsär är en folksjukdom som drabbar var tjugonde vuxen någon gång i livet. För 20 år sedan upptäcktes att bakterien *Helicobacter pylori* kunde orsaka infektion i magsäcken och magsär. För att utrota bakterien började man använda en kombination av två antibiotika tillsammans med en protonpumpshämmare. Upptäckten av bakterien ledde till att Barry J. Marshall och J. Robin Warren belönades med Nobelpriset i medicin 2005. Pillret vann över skalpellen. För samhället har det inneburit miljoner i sparade operations- och övriga vårdkostnader.

dessa pratlystna och improduktiva statsbor.

Ännu i början av 1970-talet, då jag dök upp, hade många av litteraturens och politikens hjältar ett polskt förflutet. De hade invandrat, men de hade aldrig varit invandrare i egentlig mening. De hade stigit i land och omedelbart fortsatt med vad de nu haft för händerna i Warszawa eller Krakow.

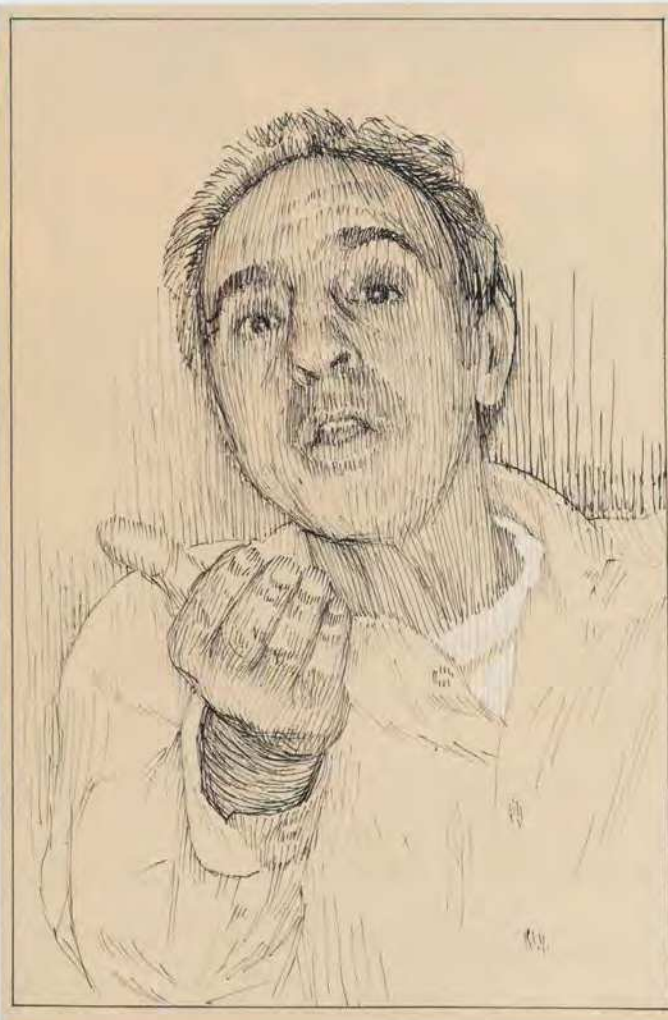
För Polen och ha-Yishuv, det judiska Palestina, var sånär två provinser i ett och samma land. Flera av de politiska partierna hade grundats i Polen och var representerade i Polens riksdag. Flera av tidningarna kom ut på bägge ställena och de flesta bokförlagen hade filialer både i Tel Aviv och i Warszawa. Det polska flygbolaget LOT:s första internationella rutt, instiftad 1923, var Warszawa-Tel Aviv. Den polska banken på Allenby-gatan var ett av de första främmande storföretagen i det judiska Palestina, och många judar som levde i Polen ägde mark i Palestina.

Så sent som i början av 1990-talet anförtrorde mig en svensk kollega med ett polskt förflutet att han under en vistelse i landet översköljts av déjà vu-förnimmelser från sin polska barndom.

Samma dag som nationalistledarna Menachem Begin och Yizhak Shamir trampade israelisk mark fungerade de. De talade, skrev och läste språket, hade kontakterna, begrep de politiska komplikationerna och tog upp poster som vikts för dem. De tog sina platser i ett samhälle som tänkts ut, skapats och organiserats av personer av deras typ, från deras hemorter och med deras ideologier. Det var detta inofficiella men mycket handgripliga övertag som marginaliserade och förbittrade de judar som invandrat från arabländerna.

Vågen skulpterar stenen och kulturer slipas ständigt till nya former. Ingenting av det unika i den hebreiska kulturens upptakt kan överleva den israeliska smältdegeln. Ända till rätt nyligen var jiddish, arabiska, ungerska, tyska och jude spanska trivsamma ingredienser i gatusorlet, trots statsmakternas ovilja mot ursprungskulturerna. I dag är Israel internationellt orienterat snarare än flerkulturellt. Israelisk film och litteratur, tämligen okända för bara en generation sedan, har ett genomslag utanför de egna gränserna som ingen annan kulturkrets av jämförbar storlek.

Två hisnande djärva svensk-israeliska kulturevenemang har satt detta nya i relief under festligheterna kring Israels 60-årsdag: finansmannen och mecenaten Robert Weils japanska teater vid Medelhavets strand och den israeliska rockfestivalen på Berns i Stockholm, som bäge inhöstat stormande bifall.

Strandflanörerna i norra Tel Aviv hajar till: en alldeles ny byggnad avtecknar sig mot den bekanta horisonten. Det är på en gång ett japanskt badhus, en teater och en av de största svenska kultursatsningarna någonsin på utländsk mark. Köer av förvåntansfulla och undrande besökare ringlar sig kring byggnaden. Det är inget vanligt teaterbesök som stundar för deras del. Inträdesbiljetterna är kraftigt subventionerade och föreställningen, "Furo", som hade världspremiär på Judiska Teatern i Stockholm, har ingen början och inget slut. Åskådarna kommer och går som de vill, utan ridåfall och utan applåder.

Handlingen försiggår på ett traditionellt japanskt badhus, en miljö som ryggat för förändringar och nymodigheter. Men videokonstnärinnan Tabaimo, "Furos" skapare, vänder upp och ned på alla badstugans sakrosankta begrepp. Herrarna badar med kostymerna på, nakna kvinnor klättrar över skranket till dem, och sköldpaddor, mördare och andra överraskningar griper in i de serena rutinerna.

Medan allt detta pågår dansar Israels berömda ensemble Bat-Sheva, Robert Weils skyddsling,

i takt kring den kuriösa handlingen.

I Stockholm gjorde vi det här avsidet, på Djurgården. Här gör vi det mitt i stan. I Japan är det här sprängstoff. För sextio år sedan var Israels kultur lika bunden av konvensansen, som Sveriges före moderniteten. I dag är Israel ett samhälle som ifrågasätter allt mellan himmel och jord, säger Weil.

Ohad Naharin, Bat-Sheva-ballettens chefskoreograf, är en känd bildstormare. Kontrasten mellan japanernas vördnad för former och tradition och den israeliska respektlösheten borgar för en laddad föreställning. Tel Avivs sparsmakade kulturlejon, bortskämda med paradoxer och konceptuella knalleffekter, är imponerade.

Och den späda Tabaimo, som ritat hela den tecknade handlingen själv, utan datorhjälp, verkar lycklig över all uppståndelse hennes projekt utlöst. Men hennes engelska är inte stort bättre än vår japanska, och samtalet med henne blir mest artiga leenden och bugningar. När vi undrar om "Furo" skulle kunna visas i Japan säger hon "oj" och skakar betänksamt på huvudet.

När Israels jämna årtal skall firas i Stockholm brukar det arta sig till rätt förutsägbara nummer, med tillresta israeliska dignitärer, snustorra tal och folkdans, allt enligt ett inkört mönster.

Det hedrar den judiska församlingen att man denna gång vågade satsa på ett friskt och annorlunda äventyr. Israels

sextioårsdag firades den elfte maj under en serie evenemang tillsammans med den israeliska rock-eliten. Först i synagogan, sedan på Berns estrad och sist med ett nattligt disco – en av de tillresta rockstjärnorna, Eran Tsur, är också DJ. Alltihop var slutsålt och fullbokat länge i förväg och intresset sträckte sig långt utanför Israel-lojalisternas krets.

Lizzie Oved Scheja kläckte idén och komponerade sedan denna happening tillsammans med en av Israels mest stridbara och idérika kulturaktörer, litteraturprofessorn, musikologen och debattören Nissim Calderon. Jag hade inte råkat honom förrän vi träffades här omdagen, men jag har följt honom genom åren via hans radiosamtal om poesi. Han har en sällsynt gåva: han kan tala så medryckande om lyrik att du fångas även om du inte läst dikten ifråga. Under rockgalan på Berns resonerade han med publiken och artisterna om texterna – ömsom ny, ömsom klassisk hebreisk poesi som projicerades i original och översättning under framträdandena.

Under promenaden till Calderons våning på Bilu-gatan i Tel Aviv ser jag flera av det israeliska kulturlivets gränade veteraner, tedrickandes på uteserveringar i naftalindoftande ytterplagg, eller stappandes fram stödda på käppar och yngre anhöriga. Den nyhebreiska kulturen föddes som sagt långt härifrån, men det var i dessa kvarter, ungefär en kilometers radie från Habimah-teatern, som projektet slog rot och utvecklade eget liv. Alla skolantologiernas diktarheror har ett förflutet här, vart och vartannat hus skyltar med litterära minnesplaketter: "Här bodde..."; "Här skrevs..."

Kosmopoliten Calderon, vars föräldrar kom från spansktalande orter på Balkan, har bott hela sitt liv i dessa kvarter. Han är överlupen av litterära plikter och fredsprojekt. Hurlät han sig övertalas att sätta upp en rock-show i Stockholm?

– Jag såg genast att det var ett unikt uppslag. Jag har grubblat länge över varför vår romanlitteratur, på ett litet, otillgängligt språk, firar sådana triumfer, medan vår rockmusik, som är så rik och spännande, är nästan okänd.

I början var det oviss om Calderon skulle gå att värva för ett patriotiskt jippo av detta slag. När Israel fyllde 40, i maj 1988, rasade det första palestinska upproret. Tel Aviv rustade för en stor internationell poesi-konferens. Strax före invigningen uppmanade Calderon och de andra arrangörerna de inbjudna diktarna att utebli, i protest mot den israeliska ockupationspolitiken.

– Det var en annan tid och en annan situation. Det palestinska upproret var rättfärdigt, och det var inte ens väpnat! Vi mötte stenkastare, ofta barn, med brutala metoder, ibland med automateld. Vår försvarsminister, Yizhak Rabin, uppmanade soldaterna att slå dem sönder och samman. För mig var det otänkbart att hålla lyrikfestival och jubileumsskåla medan det pågick.

Calderon behöver bara ett stickord för att blixtra till av idéer och åsikter. Och av optimism! Det är sällan, numera, i Israel och över huvud taget, man råkar en socialist som ser framtiden an med sådan tillförsikt. Han medger att Israels prognos ser mörk ut på papperet, med den evinnerliga ockupationen och bosättarnas förlamande grepp om det politiska spelet.

– Men det finns hopp. Jag var emot vår ensidiga reträtt från Gaza. Jag var säker på att Hamas skulle ta över. Men en god sak hände där. I decennier har bosättarna skrämt oss: "Försök bara flytta på oss, då blir det inbördeskrig." Det var tomt skrävel. De vågade inte gripa till vapen, och de kommer aldrig att kunna prestera något seriöst motstånd. Tabuet är brutet. Det går visst att flytta på bosättare.

Tel Aviv, i synnerhet dessa kvarter, är en av världens mest stimulerande platser. Man kan sitta där och må bra, som i flygets första

klass, bara man låter bli att tänka på att ett gäng galningar kapat planet. Det behövs ett helt folk för att bygga upp ett land, men det räcker med en liten klick för att ödelägga det.

Calderon ser det hela i ljusare dager.

– Tänk på att efter sexdagarskriget 1967 så förstod på sin höjd tio personer i det här landet att ockupationen skulle bli en kvarnsten om halsen på Israel, och att landet måste delas. Nu förstår majoriteten detta. Lyssna på (premiärminister) Olmert, och (utrikesminister) Livni. De var extremnationalister, nu vädjar de till omvärlden att skapa en stark palestinsk stat. Det är en mental revolution!

Inte ens Hamas framfart i Gaza kyler av Calderons optimism. En gemensam palestinsk bekant berättade i morse för mig hur Hamas blockerar tillförseln av bränsle i Gaza för att hålla eländet konstant. Calderon viftar bort det:

– Hamas har en självmordsideologi, de agerar ut en offermyt. Jag känner palestinerna, de vill leva, inte dö. Så snart de ser skynten av hopp kommer de att vända sig bort från fanatikerna.

Calderon förstår inte dem som vägrar tala med jihadisterna.

– Jag är redo att tala med dem. Om de vill tala. Om de vill skjuta, så är jag redo att skjuta. Om de vill tala och skjuta på samma gång så är jag redo att göra det också. Glöm inte att folket i Gaza är dödsströta på Hamas. Om vi går med på en månads eldupphör där så kommer Hamas inte att kunna sätta igång striderna igen, de skulle mötas av ett ramaskri.

Men det är inte de yttre fienderna som håller Calderon vaken om natten, utan de allt vidare klassklyftorna i Israel. Humanismen drabbas svårt i ett samhälle där lönsamhet sätts i första rummet, säger han, och en av de mätbara effekterna är nedgången i poesiläsande. Det är därför han är så engagerad i rockmusiken. Via den kan högkulturens arv vårdas i väntan på bättre tider, hoppas han.

På senare år har israelisk rock, tämligen oväntat, närmat sig en vördig judisk tradition. *Piyutim* är from poesi, ofta tonsatt. *Tehilim*, psalmerna, är en del av det ortodoxa reglementet, de står i Bibeln och måste avverkas av den rättrogne. Men *piyutim* är något helt annat, en sorts andlig underhållning som inte är bunden av teologi eller praxis; något att framföra i vänners lag över ett glas arrak, lika gärna på egyptiska eller judespanska som på hebreiska. Genrens störste i vår tid var Yizhak Levy från Turkiet. (Vars dotter, sångerskan Yasmine, nyligen gästade Sverige.) Det är denna frihet som attraherat rockmusikerna. Dagens mest populära *piyut*-sångare, Lior Almaliach, som ofta uppträder till rock-ackompanjemang, var en av de israeler som gjorde succé i Stockholm.

Israels ställning internationellt vann på reträtten från Gaza, och på premiärminister Ariel Sharons sorti för två år sedan. Sharon var i många ögon Israels ansikte, ett ansikte för all framtid ärrat av Libanonkriget 1982 och dess excesser. Men på litet längre sikt tornar molnen upp sig. Under den europeiska vänsterns kuriösa kräftgång åt höger har radikalernas antisemitism inlett en fusion med nazistiska tankemönster. Villkorslöst judehat och antijudisk hets diskvalificerar inte längre européer från det offentliga samtalet.

– Det finns massor att oro sig över. Antisemitismen är bara en huvudvärk. Men jag tänker inte sitta här och slita mina kläder i förtvivlan. Jag tänker fira vår 60-årsdag trots allt. Vi är så pessimistiska att vi inte längre klart kan se våra egna framgångar. Nästan alla stater har grundats efter krig, trauman, kriser och orättvisor. Vår med. Skillnaden är att i vårt fall är allt detta i färskt minne. Vad vi behöver är en ledare med vision och kurage, en Churchill, en Ben-Gurion, som törs hålla kursen och leda oss mot fred fast det stormar kring honom. En sådan ledare kan träda fram närsomhelst, när du minst anar det. Om någon sagt, på 1920-talet, att Churchill skulle bli *Churchill*, så hade han blivit utskrattad. *

Pessoa och kärleken

Författaren Fernando Pessoa valde ensamheten. Omvärlden sågs endast som material för hans egna drömmar. Detta gör att han känns modern, men också tragisk.

✱ EINAR ASKESTAD

Långt efter sin död, närmare bestämt femtio år, flyttas den portugisiska författaren Fernando Pessoa till Jerónimos, den imposanta katedralen i Lissabon vars blotta uppsyn liksom basunerar ut Portugals forna storhet. Den småväxte mannens kvarlevor förs från familjegraven och placeras i en monumental ensamhet. En man som avled av följderna av en alltför stor alkoholkonsumtion, som levde ensam i hela sitt vuxna liv, som sov med penna och papper intill sängen och som inte ägnade omvärlden något intresse annat än när den gav honom stoff att drömma sig bort, en man som ansåg att ingenting var verkligt förutom sinnesförnimmelserna (observera: de egna sinnesförnimmelserna), grävs upp ur sin grav och får sin sista vila i nationens djupaste famn. Till allmän beskådan hedras ett öde som förnekade det allmänna, en människa som högre än allt annat värdesatte sin egen sömn och passivitet, och som hellre betraktade än deltog i det liv som pågick omkring honom.

Fernando Pessoa, den uppburne, den världsberömda, det portugisiska språkets största sentida poet och prosaist, levde i exil i sitt eget fosterland och menade själv att han befann sig på ständigt resande fot, trots att han aldrig reste långt ifrån sitt Lissabon. Vad var det i hans öde, i hans personlighet, i hans spridda och oavslutade anteckningar som drog till sig intresse från hela världen?

Vad var det som fick honom att välja den ensamhet som de flesta skyr? Han sade nej till den kvinna han älskade och som älskade honom tillbaka. Under hela sitt liv kom hon att vårda de små gåvor han givit henne, hon kunde inte glömma honom, trots att

hon gift sig med en annan man och att föremålet för hennes livslånga kärlek snart dog i sin ensamhet.

Ur kofferten funnen i Fernando Pessoa's lya har det ensamma själslivet sipprat ut: *Orons bok*, sammanställd först långt efter hans död, med fragmentariska anteckningar, på lösa, ofta oläsliga blad som tillsammans bildar en enhet.

Den stympade samlar sig kring sin stump. Ur *Orons bok*: "Vi älskar aldrig någon. Vi älskar bara den föreställning vi har om någon. Det är vår egen föreställning, det vill säga oss själva, som vi älskar." Ären går och Fernando förändras i sin ensamhet, han åldras snabbare än sin omgivning, skyndar med nervösa steg längs stadens gator. Sömmen blir allt sämre. Rädslan för att bli galen blir i sig ett hot, ännu en galenskap. Själreflektionen drunknar i självreflektion.

Hur träffades de överhuvudtaget, Ophélie och Fernando? En annons i *Diário de Notícias* och den unga kvinnan söker kontorsarbetet, blir kallad till intervju. I trappuppgången står en man, ålderdomligt klädd, i svart, med kantad rund hatt, liten och mager, runda och små glasögon. Den unga kvinnan tycker att han ser ut som om han svävade ovanför marken, där han kommer gående upp för trapporna. Sedan blickarna, spänningen i luften. Ophélie berättar, många år senare:

"En dag fanns inget ljus på kontoret. Freitas var inte där och Osório var ute på ett ärende. Fernando gick för att hämta en fotogenlampa, tände den, och ställde den på mitt skrivbord. En stund före stängningsdags slängde han till mig en lapp där det stod: 'Jag ber dig: stanna.' Jag stannade, förväntansfull. Jag minns att jag stod och skulle

ta på mig min kappa när han trädde in i mitt arbetsrum. Han satte sig på min stol, tog fotogenlampan som han hämtat i sin hand och började plötsligt – medan han såg på mig – att deklamera, som Hamlet inför sin Ofelia: 'O, kära Ophélie! Jag framlägger mina verser illa; jag brister i konsten att mäta mina suckar; men jag älskar dig till det yttersta! Ack! till det ytterstas yttersta, tro mig!' Alldeles förvirrad, naturligt nog, och utan att veta vad jag skulle säga, tog jag på mig kappan och entledigade mig brådstörtat. Fernando reste sig med lampan i sin hand för att följa mig till dörren. Men så ställde han ned lampan, och utan att jag väntade mig det grep han tag i mig om midjan, kysste mig och – utan att säga ett ord – kysste och kysste mig, passionerat, som galen."

Så inleds den förälskelse som varade i nästan ett år. Den skulle förbli hemlig, för Fernando ville ha det så. Uteblir ett brev från Ophélie rivs hans inre värld upp. Plötsliga utbrott av känslolöshet varvas med stunder av största lugn. Han skratrar som ett barn. Ophélie går fram till fönstret vid de tidpunkter som de kommit överens om, och Fernando dyker upp på trottoaren mitt emot, vinkar, gör grimaser, kastar slängkyssar, låtsas att han är full och raglar in i gatustolpar. Månader går, och Fernando börjar att dra sig undan. På en promenad säger han plötsligt: "Din kärlek till mig är lika stor som det där trädet." Ophélie låtsas inte förstå. "Men det finns inget träd där", säger hon. "Just därför", säger han. Ophélie skriver ett brev, fyllt av frågor, Fernando svarar: "Tack för ditt brev. Det bringade mig ledsnad och lättnad på samma gång. Ledsnad för att dessa ting alltid är ledsam- >>

✱ Fernando Pessoa såg drömmen som det högsta verkliga.

FOTO: SCANPIX

ma, och lättnad för att detta är den enda lösningen – att inte förlänga en situation som inte längre kan rättfärdigas med kärlek.” Torrt skriver han att hans kärlek är slut, för ”Tiden som gör att ansikten och hår åldras ser även till – och fortare ändå – att starka känslor försvinner”. Det är ett avskedsbrev och det mynnar ut i ett slags credo: ”Mitt öde tillhör en annan lag, vars existens lilla Ophélia inte ens känner till, och det blir alltmer underställt lydnaden till Mästare som vare sig är tillåtande eller förlåtande.” Sedan en tystnad, de springer på varandra en eller två gånger, men de pratar inte mer med varandra.

”Vi har inte någon talang för att älska. Och vem vill förresten bli älskad? Själva tanken på att vara älskad är tröttsam”, skriver Pessoa, i en anteckning som hittar in i *Orons bok*. En annan lyder: ”Jag inriktar mitt intresse enbart på mig själv. Världen utanför är och förblir en förmimelse. Jag glömmer aldrig att jag förnimmer.”

Nio år skall gå och kontakten återupptas. Året är 1930, månaden juni. Ophélias systerson Carlos visar upp ett fotografi där Fernando Pessoa står vid en bardisk drickande ett glas vin. Ophélia vill ha ett eget exemplar av porträttet, ber Carlos att framföra det, och snart har Fernando skickat över ett med en kort dedikation: ”Fernando Pessoa, tagen på bar gärning berusad.” De skriver brev till varandra igen, promenerar tillsammans. Ophélia, många år senare, som änka: ”Fernando var förändrad. Inte bara fysiskt, för han hade blivit rundlagd, utan i sitt sätt att vara. Alltid nervös, levde han som förblindad av sitt arbete.” Fernandos blick irrar, men den är samtidigt stirrig, som var han besatt av sig själv. Han röker mycket, fingerspetsarna har blivit gula. ”Fernando sade om och om igen att han blivit galen.” Ur *Orons bok*: ”Ingenting existerar annat än våra sensationer.” En tanke som han upprepar om och om igen: ”Allt är förmimelser.” Poesin blir ett metaspråk. Livet ett meta-liv. ”Ju mer vi analyserar våra förmimelser i deras psykiska beståndsdelar, desto mer utvidgar vi vår självmedvetenhet. Konsten måste bli alltmer självmedveten.” Mer och mer ensam blir att vara medveten om att man tänker. Ingen Gud finns som låter medvetandets portar stå öppna. Ingen öppen himmel där ovan. Fernandos brev blir allt underligare. Ophélia: ”De sista breven svarade jag inte på. Det var meningslöst, jag tyckte inte de hade något svar.”

Och Fernando antecknar, tusentals lösa

blad funna i kofferten: ”En dag kommer man kanske att förstå att jag såsom ingen annan uppfyllde min medfödda plikt att vara tolk för en del av vårt århundrade.” Han dricker alltmer, han skyndar fram på gatorna, han är obekvämd med sig själv, hoppas på att springa på Ophélia – hon lär ännu vara ogift, bor nu förtiden hos sin syster. Ophélia berättar: ”Vi fortsatte att skicka gratulationskort till varandra. Det sista jag fick är daterat i juni 1935, samma år som han dog. En dag ringde det på dörren och tjänsteflickan kom in med en bok. När jag öppnade den såg jag att det var *Mensagem*, med en dedikation från honom själv. När jag frågade vem det var som kommit med den, förstod jag av flickans beskrivning att det måste ha varit han. Jag sprang till dörren, men jag såg honom inte.”

Fernando Pessoa skyndar på sina steg, förbi ett kafé, en bar, sedan hem för mer arbete. Ur *Orons bok*: ”Allt som vi älskar eller förlorar – det må vara ting, levande varelser, sådant som betyder någonting för oss – nudar vid vår hud och når på det sättet in i själen, men det betyder inte någonting mer än brisen som träffade min hud och inte tillförde mig någonting annat än en inbillad vederkvickelse.” Det är mitt i natten. Han skriver i skenet från det levande ljuset, där i lågan samlas nattens lugn. Vinflaskorna står uppradade längs väggen, han vet hur mycket han tål, han doppar pennan i bläcket, skriver i ruset som han har vant sig vid. Men för vem skriver han? ”Friheten är möjligheten att leva isolerad. Om det är omöjligt för dig att leva ensam, är du född slav.” Han tittar på sina ord. Ja, han är fri. Men vad hjälper det honom? ”Vart skulle man kunna fly när cellen är allt?”, frågar han sig, och finner sin tröst i glädjen över en lyckad formulering. Tar en klunk vin till. ”Jag har aldrig älskat någon människa. Det enda jag har älskat är mina egna sinnesupplevelser.” Pennan stannar upp, ännu en klunk av vinet, det röda vinet som liknar blod om natten.

Carlos möter Fernando på gatan. ”Hur är det med Ophélia?”, frågar Fernando, och trycker hårt Carlos händer för att säga med tårar i ögonen: ”En sådan vacker själ, en sådan vacker själ.”

”Känsligheten är personlig och inte överförbar”, antecknar Fernando, som i en besvärjelse. ”Lita inte på vad du känner och tänker, utom när du har slutat känna och tänka det.” Och en dag ringer telefonen hemma hos Ophélia och hennes syster. System svarar. Vem var det? Det var Carlos, Fernando har dött. Ophélia för sina händer till ansiktet, ger ifrån sig ett skrik. ”Jag grät mycket, och länge.”

47 år gammal, den 30 november 1935, dog Fernando Pessoa i sviterna av sitt ensamma liv. Klockan elva på förmiddagen två dagar senare är det begravning i kapellet i Prazens kyrkogård. ”Jag tror aldrig att han slutade att tycka om mig”, berättar Ophélia långt senare, mot slutet av sitt liv. Några år efter Fernandos död har hon gift sig, och som änka ser hon tillbaka: ”Det var kanske ingen passion från min sida, men min man hade sådana kvaliteter, att en beundran och vänskap växte fram som höll i sig ända till hans död. Jag försökte alltid ge honom den lycka som han förtjänade. Jag gjorde en fest av alla mina dagar. Vi promenerade mycket, samtalande, skrattade åt allt, han var glad, kommunikativ och god.”

Och Fernando, vad om honom? ”Innerst inne älskade jag aldrig någon mer.”

Vem var Fernando Pessoa? Låt oss utgå ifrån en dikt som visserligen är skriven av en person som Fernando Pessoa skapade ur sin fantasi. Poeten Alberto Caeiro, född i april 1889, död i tuberkulos 1915, är en fingerad person, en av Pessoa:s så kallade heteronymer. Dikten heter *Não basta abrir a janela* och har funnit sin väg ut över världen och ofta berört sina läsare på djupet, utan att avslöja att den är framdrömd, att den är resultatet av en icke-existens som Pessoa med bläck och papper gjort till sin.

Det räcker inte med att öppna fönstret för att se fälten och floden.

Det räcker inte med att inte vara blind för att se träden och blomstren.

Nödvändigt är också att inte ha någon filosofi.

I filosofin finns inga träd: bara idéer.

Det finns endast var och en av oss, som en grotta.

Det finns endast ett stängt fönster, och hela världen där utanför.

Och en dröm om vad man kunde ha sett om fönstret öppnade sig, vilket aldrig är vad man ser när man öppnar fönstret.

Enligt Fernando Pessoa var denne Alberto Caeiro – i motsats till en annan av Pessoa:s heteronymer, Álvaro de Campos, om vilken han skrivit: ”jag lade i Álvaro de Campos hela det känsloliv som jag varken ger mig själv eller livet självt” – en mer sträng person än sin skapare. Med tanke på hur Pessoa:s liv kom att gestalta sig (och inte gestalta sig) är Caeiro eventuellt den heteronym som ligger den segre aspekten i Pessoa:s personlighet

närmast. Han är som en fixstjärna i Fernando Pessogas ensemble av skådespelare. Tittar man upp mot första parkett finner man den närmaste familjen, modern, syskonen. Fadern lyser med sin frånvaro. Systemen Henriqueta Madalena Rosa Dias stiger ut på scenen först långt efter det att pjäsförfattaren lämnat teatern. Modern gick bort efter första akten. Aldrig kommer Henriqueta att se sin bror mer skärrad än när modern dör, han höll henne högt – högt ovan verkligheten med dess människors som alltid föreföll Fernando lite överkliga, liksom drömda av någon annan. Systemen berättar att Fernando allt sedan barndomen ljög mycket. Att alla fick tilldelade sig roller av honom att spela. "Verkligheten blev hela tiden förvandlad", säger hon. Det var roligt, fantasieggande. Och heteronymerna? "De var en fortsättning av lekarna i barndomen", säger hon. "För mig handlade det alltid om Fernando Pessoa." Den ständiga oron för Fernando gjorde modern sjuk, säger systemen, och berättar vad modern engång sagt: "Mina andra barn kanske inte är lika intelligenta som Fernando, men de är i alla fall mer normala."

Fernando är livrädd för åska. Springer och gömmer sig i den mörkaste vrån han kan hitta. Farmodern blir sinnessjuk, och pojken blir rädd för galenskapen livet ut. Var Fernando en olycklig människa? "Ja", svarar Henriqueta, "Fernando var en mycket olycklig människa. Hela sitt liv tyngdes han av ensamheten." Men Ophélia, hon fanns ju där, i alla fall under en kortare tid? "Vet ni, varken min mor eller jag visste någonting om Ophélias existens, det var först långt efter Fernandos död som det blev känt att det funnits någon i hans liv."

Fernando Pessogas ensamhet. Vari bestod den? Angår den oss, och på vilket sätt i så fall? "Vi är eviga vandrare genom oss själva och det finns inget annat landskap än vi själva", skriver Pessoa. Vad är det för ett landskap? Och varför en evig vandring? "Det är endast det vi drömmar som vi är fullt ut, ty allt annat tillhör, genom att det redan är förverkligat, världen och människorna." Ensamheten blir hos Pessoa kopplad till en filosofi där drömmen inte bara är central utan har egen metafysisk realitet. Drömmen är det högsta verkliga, och genom att den som drömmer ofrånkomligen är en del av drömmen blir verkligheten – allt som finns utanför drömmen – sekundär, till stoff att drömma om: "Tingen ger stoff till mina drömmar. Därför ägnar jag en förströdd men samtidigt extrem uppmärksamhet åt yttervärlden." Omgivningen, den andre – den gemenskap

som vi uppfattar som just gemenskap – blir till ett råmaterial för drömmandet. Ett konsumtionsmaterial för den enskilde, för endast den enskilde kan drömma. "Jag försökte alltid vara en betraktare av livet, utan att blanda mig i det", skriver han, och lägger till: "Att leka med idéer och känslor tycktes mig alltid vara det vackraste man kunde göra."

Likheten med två andra berömda författare är slående, men skillnaderna är ändå stora. Såväl Franz Kafka som Sören Kierkegaard – den första med Felice Bauer, den andre med Regine Olsen – bröt sina förlovnings, avstod från kärleken, och hänvisade till sitt skapande.

Kafka och Kierkegaard skulle nog instämma i följande citat av Pessoa, men den danske filosofen och den tjeckiske författaren hade sannolikt svarat själva tron på sanningen: "Att inte underordna sig någonting, vare sig en människa eller en kärlek eller en idé, att ha det där distanserade oberoendet som innebär att man inte tror på sanningen. Tro, ideal, kvinna och arbete – allt sådant är fängelse och handbojor." Fernando Pessogas persongalleri, hans lek med fiktiva, litterära identiteter, ter sig som en personlig och psykologiskt betingad historia. Ett psykopatologiskt drag hos ett psyke som av olika skäl måste hitta vägar ut från sitt psyke utan att rubba dess gränser, eller som måste förbli inom sina gränser och därför befolkar det med aktörer och statister så att pjäsen på den egna scenen – inom det egna jaget – blir hela historien.

Proust menade att all kärlek är en illusion. Amiel drömde så till den grad om kvinnlig kärlek att han förlorade svendomen först vid 42 år, och Rousseau vandrade i sitt drömande och drömde på sin vandring och hade kunnat skriva under på heteronymen Ricardo Reis ord om att känslor är det bästa sättet att färdas på. Moderniteten är full av profeter i ensamhet, men få har så konsekvent följt läran i såväl liv som verk som Fernando Pessoa. Hade han rätt? Ärensamheten vårt öde, sanningen om människans tillvaro, vår yttersta livsform?

Ett sätt att antyda ett svar är att fråga sig hur meningsfullhet uppstår. Hur den verklighet som vi delar, tingen och rummet omkring oss, kan bli just verklig. Det är lätt gjort att uppfatta Pessogas ensamhet som ett uttryck för ett samtidigt radikalt och olyckligt tillbakadragande. Men bakom det som ser ut som ett uttryck för en överlägsen integritet och självständighet lurar motsatsen – bakom ensamheten lurar en misstanke om och en rädsla för att i själva verket inte va-

ra ensam. "Det enda sättet att få nya upplevelser är att konstruera en ny själ", skriver Pessoa. Varför är det så? För att ett "jag" inte räcker till när det (låtsas att det) saknar verkliga öppningar mot den andre? Och kanske fiktionen – "drömmet" – just därför måste bli en livsnödvändighet?

Ofta skriver Pessoa om sig själv i imperfektum, som vore han redan död. Ett signum inte bara för ensamheten utan dårskapen. En stegrad självmedvetenhet som slagit knut på sig själv. "Jag behöver antingen vara mycket utmatad eller upprörd för att mina känslor skall komma fram", förklarar han, och: "Jag har dödat min vilja genom att analysera den." En trötthet vilar över hans ord som påminner om konsumenten som tröttnat på att konsumera. Tröttheten på intryck, på distans, på det ständiga flödet av sinnesförmimmelser. Ter sig inte Fernando Pessoa som en ledtråd till att förstå vår egen samtid, det modernas (sena) epok?

När Ophélia skickar sitt tackbrev för porträttet hon fått, svarar han: "Till min exil, som är jag själv, kom ditt brev som en glädjetrytning ifrån ditt hem." En märkvärdig exil, som gör anspråk på att vara universell, och ändå tillåter kärleksfulla brev. "Heine har sagt att efter de stora tragedierna brukar man alltid snyta sig. Eftersom han var jude och följaktligen universell såg han med klar blick på mänsklighetens universella natur", skriver Pessoa, och slår fast sin syn – judisk eller ej – på människans existens såsom en ofrånkomlig exil. Ett synsätt som i högsta grad hör den moderna tillvaron till, och som Fernando Pessoa gick så långt in i som han förmådde, en självförståelsens återvändsgränd, som han drog konsekvenserna av och med sitt exempel visade hur tragisk den människa blir som anammar denna ensamhetens människo- och världsuppfattning.

Den historiska belägenheten – ensamheten i den modernitet som tömt det gemensamma på levande innehåll, men som behållit dess former – uttömmar inte sanningen om tillvaron, utan kan på sin höjd utgöra ledtrådar till en sannare förståelse av vad vi är. Drömmaren förlorar sig i drömmet, lindrar sin imploderade existens med spegelaktiviteter som överdriver den egna blicken, den egna reflektionen, leken för lekens egen skull, den narcissistiska tillvaro som livnär sig av förmimmelserna och glömmar att varken sinnesförmimmelser eller tankarna kring dem har någon verklighet utan verkligheten bortom dem.

Vad jag försöker säga? – Den som älskar behöver ingen fiktion. *

Barnens ö ligger på Long Island

Noah Baumbachs film *Margot at the Wedding* befinner sig konsekvent på barnets sida i skildringen av en självupptagen vuxenvärld.

FILM Där Long Island längst ut i östra kanten löses upp i ett litet delta av öar och halvöar ligger Shelter Island – så vindpinat fint skildrad i Noah Baumbachs nya film *Margot at the Wedding* att jag hemkommen från bion börjar fantasiflyga över ön via Google Earth och försjunka i läsning. Om hur folk flyttade därifrån under depressionen och återvände till sina föräldrars och farföräldrars fallfärdiga sommarhus under 1950- och 60-talen, om dess ruggade homogenitet av vita halvfattiga republikaner, om dess spöklika avsaknad av industri och jordbruk, om de öppna fälten som inte är statligt naturvårdade, inte uppodlade eller avbetade.

Min skrivbordsresa till Shelter Island blir trevlig men trivial. Enda gången jag tycker mig få en glimt av hur Baumbach framställer ön – sommarboende-sömnig med ena benet kvar i 1970-talet – är när jag spanar in siskonlokaltidningarna *Shelter Island Reporter* och *Suffolk Times* och charmas av deras tafatta ointresse för internet.

VAD HADE EGENTLIGEN gjort mig så uppfylld av Shelter Island i biosalongen, och varför förflyktigades den förnimmelsen när jag försökte fördjupa mig? Jag tyckte mig ju ändå, under läsningen och webbupptäcktsfärden, ha fått syn på hela spannet av Shelter Island-mentalitet såsom det gestaltas genom de två grannfamiljerna i *Margot at the Wedding*: från de New York-litterära kulturoktorna på ena sidan häcken till de halv-inavlade jakt- och fiske-infödingarna på den andra.

Självfallet ligger filmens alla stora kvaliteter på det mänskliga, psykologiska, planet. Den halvisolerade ö Baumbach beskriver är inte landstumpen i Maine, utan sonen i familjen, på samma gång avklippt och beroende. Men det är ändå när jag av halvytlig nyfikenhet surfar runt efter info om Shelter Island jag börjar förstå vilken unik och viktig filmare Noah Baumbach är.

Enligt alla svenska filmkritiker handlade filmen jag just sett om två särigt rivaliserande systrar, som spelar ut alla gamla känslor och nya omständigheter mot varandra utan att ta någon hänsyn till omgivningen. Författaren Margot återkommer efter flera års frånvaro, med sin son i släptåg, till sitt uppväxthem på Shelter Island. Där ska systemen Pauline – som övertagit huset – gifta sig med en neurotisk man. Margot är på väg att lämna sin man för en älskare, och systemen har inte berättat för sin tillkommande att hon är gravid.

Inte en rad någonstans om att detta, mer än något annat, är en film om Barnens ö.

DET HAR FOKUSERATS på Jack Blacks första seriösa dramaroll, på Nicole Kidmans kyliga mästerskap, på hur Noah Baumbach registrerat sin fru Jennifer Jason Leigh. Inte ens när det spekulerats i hur självbiografisk filmen är (i förhållande till de likartade spekulationer kring Baumbachs förra, hyllade familjeskildring *The Squid and the Whale*) har någon kommit på tanken att göra det samma som regissören själv: se barnen i första hand.

Flera svenska kritiker, med *Sydsvenskans* Jan Aghed i spetsen, lyckades helt undvika att nämna den unge filmdebutanten Zack Pais centrala rollinsats – och därmed också Baumbachs huvudmotiv. Filmtiteln är inget annat än en barnsolidarisk ironi över föräldrarnas självupptagenhet.

Problemet är kanske att man bara kan förstå Baumbach på allvar om man replikerar hans metod att fixera barnet i sig själv. Det är ju därför jag blir så förtjust i Shelter Island under filmens gång: för att ön synliggörs för fjortonåringen inom mig, och att det är en jämngammal Noah Baumbach som visar runt, som spionerar och tjuvlyssnar och tolkar och famlar och försöker hålla sig till en kaotisk vuxenvärld.

När Noah var i samma ålder som filmens

✧ Noa Baumbach ställer sig på barnens sida.

Claude var han själv sommarvärd på Shelter Island, med sina egna självupptagna föräldrar, *Village Voice*-kritikern Georgia Brown och författaren och filmkritikern Jonathan Baumbach.

Och det är inte svårt att, med vägledning av *The Squid and the Whale* och *Margot at the Wedding*, föreställa sig hur Noah, med föräldrarnas och deras vänners ständiga kulturella konversationer som ljudtapet, just då, på sommarön och hemma i Brooklyn, lade grunden för sin karriär som 2000-talets Rohmer eller Bergman.

DET TOG NOAH BAUMBACH tio år och tre filmer att lämna sitt initiala 20-nånting-perspektiv och, istället för att göra filmer om

FOTO: UIP

sånt som hände omkring honom, började göra filmer om sånt som format honom.

"Jag har tänkt mycket på hur barn och föräldrar upptar samma ytor i så många år, och hur de där ytorna grötas ihop", har Baumbach sagt i en intervju, "och hur unga plockar upp så mycket mer av föräldrarna än föräldrarna hinner reflektera över, och hur vuxna tenderar att i för hög utsträckning se barn som sina allierade." Just detta är rollgestalten Claudes kanske största ok att bära i filmen.

"Om man som jag närmar sig rollgestalter från en psykologisk synvinkel, och verkligen tänker igenom vad som triggar deras beteenden, kommer det ofelbart alltid att leda tillbaka till barndomen – oavsett om

du ser den barndomen i filmen eller inte", har Baumbach uttryckt sin metod, och precis därför blir Shelter Island en symbol för barndomen – inte ön dit Margot återvänder för att gråla med sin syster, utan ön där Margot och Pauline blev som de blev, i sin tur halvt förstörda av sina egna föräldrars aningslösa livssökanden.

Noah Baumbach ställer sig alltså på barnens sida, blottlägger vad vuxenvärldens giftcocktail på självupptagenhet och brist på självinsikt ställer till med, och regisserar de unga skådespelare, som om han pratade med sitt eget inre barn.

Det är sällan man hör så mycket mellan raderna, känner igen så mycket från sitt eget familjeliv, som i Baumbachs dialoger.

Via stickreplik visas hur Claude lagt sig till med ett föräldramaner gentemot sin omogna mamma, som underförstått själv lärt ut föräldramaneret när Claude varit mindre. Som när de är ute och letar efter en bortsprungen hund, och Claude misstänker att hans mamma jagat iväg hunden, men säger: "Jag tror inte att du har gjort det, jag undrar bara om du känner till något?"

Eller som när han sätter sig bredvid Kidman och börjar prata, verkligen söker den enklaste, renaste formen av närkontakt, och hon – full av (hat inför) sig själv – börjar snacka om att han förlorat sitt uttryck, sin hållning... Den skådespelarkonst Zack Pais visar upp i den sekvensen, liksom Noah Baumbachs regiärbete, är helt häpnadsväckande hudlöst.

MEN ALLRA BÄST ÄR barnperspektivet i skildringen av grannfamiljen Vogler – som är bonniga, porrigt osofistikerade och får en gris i köket. Ett vulgärporträtt Baumbach kritiserats för. Men poängen är att det är den intellektuella familjen som demoniserar "the Voglers" och gör barnen rädda för dem. Margot tror sig iakttä Voglers barnmisshandel istället för att se sina egna övergrepp.

I en serie scener med Claudes objektivt spionerande blick får vi däremot se att Vogler-föräldrarna har ett avspänt, kärleksfullt förhållande, och att familjen är avundsvårt harmonisk när den äter helstekt gris i trädgården.

När jag framför datorn plöjer allt jag hittar om Shelter Island bedövas jag av vuxenhet. Jag får "intressanta" tankar, men det är långt från stora känslor och livsgåtor. Det är samma känsla som när jag läser den svenska filmkritiken: Jan Aghed är själv som en oförstående Margot inför Noah Baumbach.

Det som gör Baumbach så unik och viktig är att han kan teckna bilder inte bara av en hel familjepsykologi, utan även hel fysisk miljö och tillvaro precis så som barnet upplever den. De vuxna står stilla, barnet färdas fort, och Noah Baumbach hänger på i barnets tempo.

Och filmens slut utgår från barnets förmåga att förlåta. Margot får försonande drag. Hennes dysfunktionallitet – rastlösheten, spontaniteten, ambivalensen – är faktiskt också det som skapar små ögonblick av glimrande guld för Claude. En kärlek mellan förälder och barn som också är frukten av allt det för jävliga.

Det packar jag med mig på familjesemestern till den karga paradisen i Östersjön i sommar.

KJELL HÄGLUND

Att göra konst av Förintelsen

Jonathan Littells roman *De välvilliga* är ett lika storslaget som våghalsigt försök att med hjälp av romanformen undersöka nazismens och Förintelsens väsen.

LITTERATUR "Låt mig berätta er människobröder hur det var. Vi är inte dina bröder, kommer ni att svara, och vi vill överhuvudtaget inte veta det. Visst är historien dystert, men också uppbygglig, och det är en i sanning moralisk berättelse, tro mig. Lite lång är den nog, när allt kommer omkring hände mycket, men om ni inte har alltför bråttom, kommer ni kanske att ta er tid. I alla fall angår historien er: och ni kommer snart att se i hur hög grad den angår er."

Dessa inledande ord från Jonathan Littells storslagna roman om Förintelsen, *Les Bienveillantes* (*Devälvilliga*), som sedan i slutet av februari finns översatt och utgiven på tyska (*Die Wohlgesinnten*) har alla förutsättningar att bli kanoniska, på samma sätt som boken redan skrivit in sig i litteraturhistorien.

Det är som om Förintelsen först nu på allvar kan bearbetas i det breda, kollektiva europeiska medvetandet. Det kan idag synas obegripligt att Förintelsen inte var den mest grundläggande frågan i den intellektuella debatten i Europa under efterkrigstiden. Viljan att förtränga och gå vidare har varit stor. Det är först nu när de sista vittnena, offer och gärningsmän, dör ut som frågan paradoxalt nog fått förnyad aktualitet.

Den akademiska forskningen om Förintelsen har däremot varit omfattande. Anmärkningsvärt är dock att det kanske viktigaste perspektivet, nämligen gärningsmannens, med några få undantag (till exempel Hannah Arendts *Den banala ondskan*) länge fått stå tillbaka. Först på senare tid har forskningen ägnat större uppmärksamhet åt gärningsmannafrågan (till exempel Christopher Brownings *Helt vanliga män* och Daniel Goldhagens *Hitler's Willing Executioners*).

Littell tycker sig ändå inte ha fått ett tillfredsställande svar på frågan om bödlarnas motiv och drivkrafter. Det torde väl vara sökandet efter svar på denna fråga som ligger bakom de lika enorma som ovänta-

✪ Jonathan Littells roman *De välvilliga* kommer på svenska till hösten.

FOTO: CATHERINE HÉLIE/GALLIMARD/BROMBERGS

de försäljningsframgångar som *De välvilliga* mötte i Frankrike – över 800 000 sålda exemplar sedan publiceringen för halvanat år sedan.

LITTELL FRAMSTÅR SOM HÖGST seriös, och ingen torde kunna anklaga honom för att vilja göra geschäft av Förintelsen, trots vissa kritikers anklagelser om våldspornografisk nazikitsch. Utgivningen av boken i Tyskland minner mer om en akademisk övning än om lanseringen av en roman, vilket illustrerar dilemmat med *Devälvilliga*: Handlar det om dokumentär historia eller skönlitteratur?

Historien berättas av den fiktive före

detta SS-officeraren Maximilian Aue, som återger hur han deltagit i Förintelsens snart sagt alla delar. Aue bär allt annat än sannolikhetens prägel; intellektuell, homosexuell med franskt påbrå, sin moders mördare och sin tvillingssysters älskare. Han har en kylig, analytisk distans till sitt värv, samtidigt som han aktivt deltar i mordandet. Littell förnekar också att Aue skulle vara en trovärdig nazist. Han utgör ett litterärt konstgrepp för att så heltäckande som möjligt kunna berätta om Förintelsen, in i minsta och mest avskyvärda detalj. I bokens skildringar av Förintelsen, i allt väsentligt baserat på källmaterial, är det inte mycket som är fiktivt.

Knappast någon aspekt av Förintelsen lämnas orörd i Littells bok, men antisemitismen och nazismens rasideologi får inte någon direkt framträdande roll. Littell hamnar därmed närmare funktionalisterna, den skola av historiker som söker förklara Förintelsen med sociala, ekonomiska och historiskt strukturella faktorer, än intentionalisterna, som tillmäter nazisternas ideologiska avsikt att mörda judarna störst förklaringsvärde.

Samtidigt är *De välvilliga* ett högst litterärt verk, kalkerat på Aiskylos *Orestien-trilogi*, den grekiska tragedin par excellence, och strukturerat efter olika barocka musikstycken. Romanen innehåller bland annat en inre monolog om det symbiotiska förhållandet mellan judar och tyskar, mer präglad av identiteter och likheter än ett förhållande till "den Andre" (Förintelsen som ett slags självmord med andra ord), och en dialog mellan Aue och en sovjetisk politruk om likheterna mellan nazisterna och bolsjevikerna som inte står en Dostojevskij, Mann eller Grossman efter. Den tvåspråkige amerikanen Littell växte upp i Frankrike och studerade litteratur vid Yale, den moderna litteraturvetenskapens högborg, där Paul de Man och Harold Bloom verkat. Littell har också aktivt befattat sig med och översatt mörkrets författare som Blanchot, Genet och de Sade.

LITTELL TYCKS SÅLEDES ha haft två ambitioner med sin bok. Å ena sidan att skriva en bok om Förintelsen och dess gärningsmän. Å andra sidan att skapa stor litteratur. Upplägget väcker grundläggande frågor om vad det är för slags bok och hur man kan förstå och värdera den. Littell tycks mena att konsten är ett sätt, kanske det enda sättet, att komma åt sanningen i en fråga som gärningsmännens motiv.

En annan fråga är huruvida Littell lyckas i sin föresats att förklara bödelns motiv. Hur

kunde Tyskland förvandlas från ett land av *Dichter und Denker* (diktare och tänkare) till Tredje rikets *Richter und Henker* (domare och bödlar)? Littells Maximilian Aue är som sagt inte någon särskilt trovärdig figur (han påminner mer om någon ur Thomas Pynchons persongalleri), och han klarar inte heller av att navigera mellan banaliseringens Scylla och mystifieringens Charybdis.

Det är i dessa frågeställningar och spänningsfält man kan hämta näring till kritik av verket. Det verkar dock förhastat att redan nu avge några entydiga kritiska omdömen om denna bok. *De välvilliga* är ett monumentalt verk, svåröverskådligt i sin fysiska omfattning (nästan 1 400 sidor på tyska) och problematik.

Även om romanen misslyckas i sitt uppsåt, utgör den ett försök att söka svaren på de svåraste och viktigaste frågorna. En naturlig referenspunkt är Thomas Manns lika monumentala *Doktor Faustus*. Mann lyckades knappast att förklara nazismens framgångar i Tyskland genom liknelsen med den syfilitiske, avantgardistiske tonsättaren Adrian Leverkühn, som sluter en symbolisk pakt med Mefistofeles, för att kunna spränga alla konstnärliga gränser och skapa aldrig tidigare hörd musik. Snarare mystifierade Mann nazismen. Doktor Faustus är icke desto mindre en stor roman – liksom *De välvilliga* ett orienteringsmärke som det är svårt att förbigå.

AUE ERINRAR LÄSAREN OM att det inte finns något omänskligt, att allt är mänskligt, alltför mänskligt. Det är en bild som läsaren värjer sig emot, vi vill inte vara Aues bröder men är det likväl. Littell låter Aue ställa den retoriska frågan om vi verkligen är säkra på att kriget är slut.

Bokens mottagande i Tyskland och Österrike, gärningsmannens hemländer, är en händelse i sig. Litteraturkritikerna strider häftigt om bokens kvaliteter samtidigt som gärningsmannafrågan fått förnyad aktualitet i den tyska samhällsdebatten, där tendensen de senaste åren snarast har varit att diskutera tyskarnas roll även som offer. De österrikiska reaktionerna har varit mer avmätta och mer distanserade, trots att österrikare var överrepresenterade i SS förintelsemaskineri, något som väl också speglar hur olika Tyskland och Österrike förhållit sig till historien. Det initiala bemötandet i Tyskland visar att man besitter ett intellektuellt diskussionsklimat och en kulturell infrastruktur som knappast något annat land.

✶ FREDRIK LÖJDQUIST

Ett språk som ljuger

Skolans språk kan te sig besynnerligt. Även där är avståndet mellan ord och verklighet ofta stort.

SPRÅK Vill man lära sig ord ska man gå i skolan och plugga glosor. Men skolspråket bjuder ibland på överraskningar.

Den som äger ett etymologiskt lexikon kan göra märkliga upptäckter. Skola är grekiska och betyder "ledighet". Men det beror inte på att de gamla grekerna förutsåg den kravlösa flumskolan utan på att sådana frivoliteter som bokläsande på den tiden fick ske på fritiden. Och det skulle ske under en begränsad tid, en termin.

Att elev är franska för "den upphöjde" hänger inte heller samman med att elever alltid burit med sig den åtråvärda skolpengen. Kanske hade man en tro på att utbildning hade en upphöjande verkan.

Andra ord är lika konstiga. Magister betyder "den störste", och fröken betyder den "lilla kvinnan". Rektor betyder "härskare" och schema betyder "bild". Konstigast av allt är att gymnasium är en plats för nakna, alltså en sorts gymnastik- och idrottsgymnasium.

Pedagog har två betydelser, först en grekisk: "barnledare", precis som demagogen är en "folkledare". Som lånord i latin fick det en annan betydelse: "skolledare", dock inte rektor utan en som "leder barnen till skolan". Den som ser detta som en statusförlust har missat poängen: både lärare och ledsagare var i regel slavar.

Alla dessa betydelseförändringar har tagit hundratals, ibland tusentals år. Nu, i den moderna skolan, går det fortare att skapa en klyfta mellan ord och verklighet. Sådana självklarheter som att skolan ska lära ungarna att veta hut och slå i dem elementära kunskaper måste numera döljas av visst kodspråk. Det första heter värdegrunden och det andra kallas att fokusera på inlärningsmålen.

Men det mesta av kodspråket rör snarare eleven, speciellt elever som inte motsvarar läroplanernas skildringar av Rousseaus socialt kompetenta vilde. Några busfrön finns förstås inte, men vissa elever ägnar sig åt irrelevant elevaktivitet eller möjligen

✶ Romerska gymnasietjejer.

FOTO: NORDICPHOTOS

impulsiva handlingar, och slagskämparna har fått lämna fältet för dem som ägnar sig åt fysisk konflikthantering. Den lata eleven har en orörd potential. Och om det – trots allt – finns elever som inte sugit i sig av den stimulans skolan erbjuder så är dessa elever inte dåliga i skolan utan bara lite efter (men de kommer snart i kapp). Några riktiga problemfall finns inte, möjligen elever i särskilda behov. Allra konstigast är att det totalt saknas ord för motsatsen: ordentliga, skötsamma, flitiga och duktiga elever. Om sådana elever inte finns i den moderna skolan kunde vi väl i alla fall fått ha orden kvar.

Vi fick som barn lära oss många ord i skolan. Kanske ska vi tacka och bjuda tillbaka. Det finns ord som skolan bör lära sig. Trots att kidsen på skolgården kan cirka 200 synonymer för "dum i huvudet" så kan personalen på skolan inte ett enda ord. Man kan inte ens prata om motsatsen. Får vi föreslå begävnig eller intelligens? Sådana ord finns inte, inte i utvecklingssamtal, inte i läroplaner och inte på Skolverkets hemsida (med dess mängd av undersökningar, rapporter, instruktioner med mera). Med lite glosplugg skulle skolan bli en mer stimulerande arbetsplats.

✶ LARS MELIN

En värld full av humbug

Trots att information och fakta aldrig varit mer tillgänglig än nu har spridningen av och mottagligheten för lögner och okunskap aldrig varit större. Kvackare, charlataner och konspirationsteoretiker får allt större inflytande.

VIDSKEPELSE "Är vi inte nöjda och färdiga med livet när vi dör så kan vi ställa till ore-
da för efterlevande, säger han. Till exempel
om vi bryr oss väldigt mycket om en speciell
plats och lägger ner mycket möda och om-
sorg på den, som ett hus, och de efterlevan-
de sedan bygger om där. Då kan våra ener-
gier ställa till förtret, menar Leo."

– Reportage i Dala-Demokraten om Leo Hirvelä,
spökforskare och spöktutdrivare

"Det finns reella företeelser som existerar,
men som vi inte kan förklara. Kärlek är en.
Alla vet vad det är och hur det känns, men
ingen kan vetenskapligt förklara det. Kärlek
går heller inte att framkalla på beställning
för att vetenskapligt undersöka. Men vi av-
färdar inte att kärleken finns."

– Intervju i TT Spektra med Etzel Cardeña,
professor i psykologi vid Lunds universitet med
inriktning på parapsykologi och hypnos.

"Par som önskar sig en pojke ska se till att
kvinnan äter en stadig frukost. Det hävdar
engelska forskare som för första gången har
lyckats visa på ett samband mellan mam-
mans kost och barnets kön."

– Artikel i Dagens Nyheter med rubriken: "Med en
rejal frukost föds det fler pojkar"

VILKET PÅSTÄENDE SOM HAR LÄGST trovärdig-
het behöver vi inte ödsla ord och tid på. Med
nummer 2 och nummer 3 är det däremot in-
te lika lätt. Men Cardeñas till synes bestick-
ande resonemang håller inte, eftersom man
med den logiken kan hävda att precis vilken
svårdefinierbar företeelse som helst existerar.

DN-artikeln då? Både rubrik och ingress
– "Par som önskar sig en pojke ska se till att
kvinnan äter en stadig frukost" – inger far-
hågor men har täckning i texten. Dagens
Nyheter refererar till en studie genomförd

i Storbritannien. Artikeln innehåller nyan-
seringar och problematiseringar och citerar
Fiona Mathews vid universitet i Exeter som
är ansvarig för studien.

Tre fall av påståenden: men bara ett är
möjligt att testa. Det speglar en trend. Läsare
och tv-tittare matas numera regelbundet
med charlataneri, vidskeplighet och kvacksal-
veri. Till exempel sände Sveriges Television i
november förra året en "dokumentär" om
snickaren Sture Johansson som påstår sig
vara språkrör för den tretusenårige anden
Ambres.

EN VIDSKEPELSEINDUSTRI har växt fram där
journalister, tv-bolag och förlag ger ut-
rymme för rent och skärt skojeri. Inför vil-
ket man kan invända: Men är det så farligt?
Det rör sig för det mesta om underhållande
harmlösheter.

Ja, det är farligt! När begrepp som san-
ning, fakta och bevis ignoreras förlorar ock-
så vetenskapliga metoder all mening. Det
sker redan i USA där "intelligent design"
uppmuntras som ett alternativ till utveck-
lingsläran. "Något annat" hävdas ligga bak-
om fenomen som inte Darwins teorier di-
rekt kan förklara, vilket i sin tur anses un-
dergräva teoriernas giltighet.

En forskare jag talade med i Washing-
ton sade uppgivet att lockelsen med "intel-
ligent design" ligger i att många amerikaner
likställer en teori med en gissning. Och ef-
tersom vem som helst har rätt att gissa och
vem som helst kan gissa rätt finns det inget
skäl att avvisa "intelligent design".

Fältet är alltså fritt att dra till med vad
som helst, att höfta, anta, gissa och "teore-
tisera". När etablerade spärrar och filter för
vetenskaplig prövning försvinner ges na-
turligtvis också kunskapsbegreppet en helt
annan innebörd. Vad som helst kan påstås.

Den engelske författaren Damian
Thompson går i boken *Counterknowledge*

(2008) till ursinnigt angrepp mot den våg
av vidskeplighet, mysticism och konspira-
tionsteorier som sköljer över oss. Begrepp-
et "counterknowledge" definieras som nå-
got som utgör sig för att vara kunskap men
inte är det och vars påståenden kan avfärdas
som osanna antingen därför att fakta mot-
säger dem eller därför att de saknar fakta.

ÖVER TVÅ HUNDRA års erfarenheter av empi-
risk forskning har byggt upp ett regelsystem
för kunskapshämtning, hypotesprövningar
och teoribildningar som vetenskapssam-
hället har att hålla sig till. Om vad som inte
kan observeras och testas kan heller ingen
kunskap utvinna.

Trots detta och trots att mängden till-
gänglig information aldrig varit större har
heller spridningen av och mottagligheten
för lögner och okunskap aldrig varit stör-
re. Hit hör förstas falskariet att Vita huset
på förhand kände till terrorattackerna mot
USA 11 september 2001. Thompson näm-
ner också:

– bäsäljaren 1421: *The Year China Discovered America Before Christopher Columbus*;

– ett museum i Ohio som visar barn och
dinosaurier i harmonisk samvaro i Edens
lustgård (dinosaurierna, hävdar museet,
fanns ombord Noa ark);

– boken *Talisman: Sacred Cities, Secret Faith*
som påstår att frimurare bestämde
hur Israels norra gräns skulle dras;

– den helt obevisbara teorin att cellens
struktur är för komplicerad för att ha upp-
stått genom det naturliga urvalet. Samt en
rad andra falska påståenden men som mil-
jontals accepterar som sanna.

Varför sätter så många sin lit till uppen-
bara lögner? Varför upphöjs pseudoveten-
skap till vetenskap?

DAMIAN THOMPSONS huvudförklaring är un-
derminerandet av samhälleliga auktorite-
ter och normer. Splittrade gemenskaper,
de elektroniska mediernas ständiga närva-
ro, globaliseringen och en uppsjö av livsstil-
lar tvingar oss att välja vilka vi är – och sedan
revidera valet när ny information tillströ-
mer. Vi är, skriver Thompson, *work in progress*.

Och detta leder i sin tur till tvivel om vad
vi egentligen vet och ett ifrågasättande av
begreppen kunskap och fakta. Processen
drivs på av identitetspolitik och krav på
särbehandling där olika grupper definie-
rar sin sanning och sin uppfattning om vad
som är kunskap. En förment demokratisering
av tillgång på kunskap och vetande ut-
gör i själva verket en uppmaning att tro på
vad man vill: ett slags *counterculture* som fö-
der *counterknowledge*.

✱ Husfrun på nya äventyr? Fotomontage från 1910.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

Kanske är det också så att människor har ett psykologiskt behov av att sätta sin lit till ett högre väsen, till det mystiska eller till sammansvärjningar och konspirationer hellre än att avkräva handfasta förklaringar på fenomen som de inte förstår eller som – ännu – inte kan förklaras.

DARWINS UTVECKLINGSLÄRA och teori om det naturliga urvalet blev en chock därför att det inte längre gick att föreställa sig en högre ordning bakom arternas uppkomst, inklusive människosläktet. Har Darwin rätt inställer sig frågor om Guds existens och meningen med livet. Och om slumpen styr: Vilka anspråk på kunskap är berättigade? Vad kan vi säkert veta och förutse? Ännu ett skäl, alltså, att hålla sig till fakta. (Den aktivt troende katoliken Damian Thompson skriver att religionsutövare ägnar sig åt *counterknowledge* när de försöker underminera kunskap erhållen genom våra sinnen. Påståendet att den helige ande givit mig förmåga att bota cancer utan medicin kan testas och vederläggas.)

Menspökutdrivare, spågummor och helbrägdagörare säljer tidningar, böcker och tv-program. Det gör också skrämselfreportage om livsfarlig mat eller sensationella avslöjanden om föryngringskrämer. Skrupelfria journalister och förläggare lägger besvärande fakta åt sidan, eller omformar dem till dramatik och mystik. Fakta blir underhållning och underhållning blir till slut fakta. George Orwell har aldrig varit mer aktuell.

DET ÄR ILLA NOG ATT vår gemensamma arena, den sfär där kunskap och värderingar omfattas av samhället i stort, ockuperas av bluffmakare och krängare av sockerpiller. Värre är när de tillåts sätta liv och hälsa på spel. Miljoner föräldrar världen över jagade för några år upp sig över rapporterna om ett samband mellan MPR-vaccin och autism, med följd att de avstod från att skydda sina barn mot mässling. Trots att flera undersökningar inte funnit något samband sitter oron fortfarande i hos många. Vetenskapsjournalister och läkarkåren borde varit mer på alerten när den brittiske läkarens

Andrew Wakefields rön väckte sådana starka reaktioner.

Att kunskapsbegreppet blir privatsak och föremål för miljontals tolkningar och definitioner beror framför allt på internet. I en ständigt uppkopplad värld med oändlig mängd information att hämta, bearbeta och tolka blir var och en sin egen expert och sanningssägare. Sekterism och kulttänkande är oundvikligt när likasinnade sitter framför datorn och fiskar upp just den lilla faktasnutt som bekräftar redan intagna ståndpunkter. Stor energi läggs samtidigt ned på att avfärda varje alternativ tankegång och uppgift som skulle kunna vidga debatt och förståelse.

Webben som motor i spridandet av *counterknowledge* är särskilt destruktiv i länder med svag vetenskaplig tradition och där mottaglighet för vidskepelse är stor. Till exempel har internet bidragit till att ge spridning och trovärdighet åt president Thabo Mbekis groteska ifrågasättande av de medicinska orsakerna till hiv och aids i Sydafrika.

Liknande misstänkliggöranden, men på religiös grund, av vetenskapliga metoder och framsteg sker också i den islamska världen. Till exempel avfärdar 90 procent av alla muslimer utvecklingsteorin. I manipulationerna och propagandan på nätet ingår också historieförfälskning i syfte att hetsa mot väst och skapa grogrund för militant islamism och rekrytering av potentiella terrorister.

Damian Thompson gör den viktiga iakttagelsen att internets radikalisering av unga muslimer delvis är en följd av den muslimska världens undermåliga utbildningssystem. Islamsk kultur och samhällsliv har inte kunnat slå tillbaka mot den pseudovetenskap och pseudohistoria som sätts i system. Han citerar en fysikprofessor i Islamabad som konstaterar att inte något muslimskt land har ett universitet av internationell klass.

Counterknowledge kanske framstår som en studie i misantropi. Men den räddas av Thompsons energiska prosa och bitande ironi. Han landar heller inte i uppgivenhet om framtiden. Ja, webben skapar plattformar för vrånbilder och hysteri men den har också gett upphov till motkrafter. Bloggsfären rymmer en gerillarörelse som på empirisk grund effektivt tar sig an utbredningen av lögn, bluffar och skojeri.

Fakta sparkar, skriver Gunnar Myrdal i *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*. Det gäller nu för vetenskapen att sparka hårdare och oftare.

✱ MATS WIKLUND

Sekelskiftets vassaste tidskrift

Den satiriska tidskriften *Simplicissimus* hade sin storhetstid under 1900-talets första år. Men med världskrigen upphörde ambitionen att alltid säga sanningen.

TIDSKRIFT Under åren före första världskriget var *Simplicissimus* världens vassast tecknade satiriska tidskrift. Varje vecka angreps konservatismen, militarismen, kejsardömet och kyrkan med läckert färglagda helsidesbilder. Tidskriften grundades i München 1896 av förläggaren Albert Langen och tecknaren Thomas Theodor Heine. Den lånade sitt namn ("den enfaldigaste") från huvudpersonen i en tysk pikareskroman från 1600-talet, men det var inte någon beskedlig enfaldighet man satsade på. Tidskriftens symbol, ritad av Heine, var en illröd bulldogg som just slitit av sin kedja. Första året beslagtogs tre nummer.

I många teckningar syns det att man anade att kriget var på väg. Nyårsafton 1908 bjuder Österrike-Ungern den tyska örnen på en rykande het nyårsbål ovanpå en kruttunna. En annan teckning, från 1910, visar hur politiker på båda sidor om gränsen hotar engelsmän och tyskar med det andra folkets påstådda aggressivitet, medan de vittjar åhörnarnas fickor.

SIMPLICISSIMUS SKARPASTE och elegantaste penna tillhörde norrmannen Olaf Gulbransson. Han utvecklade en överlägset skicklig *ligne claire*-stil långt före Hergé. Med ett minimum av spänstiga, träffsäkra linjer ger han sina personer karaktär och rörelseriktning. Han värvades till *Simplicissimus* 1902 och "snart teckna han byxorna av dom allihop", skriver Lars Fiske och Steffen Kverneland, två norska serietecknare som tycker att det är dags att rädda honom ur glömskan. De dyrkar sin "Gulbran" som två skolpojkar och i albumet *Olaf G.* (på svenska 2007) framställer de honom som en solbränd, muskulös *larger than life*-person, som helst inte gick klädd i något mer än ett förkläde.

Blåddrar man i en 90 år gammal tidskrift framträder förstas skillnader mot hur

saker och ting ser ut idag. Priset tas nog även stor Henkell Trocken-annons som består av ett foto av en safariklädd jägare som sitter på en nyss skjuten noshörning medan han höjer glaset mot kameran.

De intressanta skillnaderna och likhetererna är de som inte är lika lätta att sätta fingret på. Något har förändrats sedan dess, något som får en att tvivla på vår förmåga att åstadkomma lika skarp satir, trots att våra orättvisor och missförhållanden ser ut att vilja närma sig 1910-talets nivå.

SIMPLICISSIMUS handskas fritt och obekymrat med samtidens förråd av fördomar, personlighetstyper och dialekter: sådan är bayraren, så här pratar de på gatan i Berlin. Man står på de fattigas sida gentemot alla som utnyttjar och misshandlar dem, och samtidigt driver man lika gärna med skurkärningar som med präster och officerare. Groggfarbrorsskämt blandas med en social kritik som snabbt gjorde tidningen förbjuden på de preussiska järnvägsstationerna.

En hund pissar på ett par aliskar som vaknar i rännstenen ("Hör ni, frisör, raska på med schamponeringen..."), två prostituerade väntar i ett gathörn mitt i natten ("Om inte vi stod här skulle det genast heta att München inte var någon riktig världstad"), därefter ett par budoarscener och en godsägare som skjuter en bonde under harkjaken och avfärdar misstaget med en fnysning. Att tidningen obekymrat blandar allt detta framstår efter ett tag som dess styrka. Ett par aforismer av Karl Kraus står bredvid Käthe Kollwitz ordlösa kolteckning från de allra fattigastes liv, och båda vinner på det. *Simplicissimus* kunde ha den röda blodfläcken från en nerslagen demonstration på första sidan, tecknad med genuin ilska, och eleganta helsidesannonser för champagne några sidor senare. Den rymde sin tids motsättningar på ett självklart sätt; när man

återvänder till vår tids tidskrifter är det lätt att tycka att de ser en aning bleka och enkelspåriga ut.

När *Simplicissimus* är som bäst uppstår en sorts dubbelhet, en förening av humor och allvar som kan påminna om Chaplin. "Dom har tagit en tjuv, gå och se efter, Karl, om det är pappa", kan det stå, men skämtet i bildtexten är bara en förevändning och tyngden ligger i teckningen: barn klädda i trasor, med träaktigt åldrade, glädjelösa ansikten, skildrade av någon som var fullt medveten om vad ett liv i fattigkvarteren innebar. Och alla som föreställer sig 1910-talet som en sexualfientlig tid borde ta en titt på den fantastiske tecknaren Heinrich Kley (förslagsvis på coconino-world.com).

EFTER ETT TAG KAN man undra vilken tid som egentligen är mest puritansk, vår eller deras. Snarare handlar det förstås om att känslor och värderingar kring vad som ska visas eller döljas skiftar plats och fördelas på olika sätt, nu och då. Om vi inte har en klar bild av dessa förändringar förstår vi varken vår egen tid eller det närmast förflutna.

En av *Simplicissimus* stora förtjänster är att den aldrig ljuger, skrev Tolstoj i ett hyllningsbrev 1901. Tidningen ger rent av en så sann bild av sin tid att framtida historiker kan använda den för att bedöma andra källors trovärdighet, påstod han. Men snart skulle man ljuga. När första världskriget bröt ut bytte *Simplicissimus* inriktning och blev helhjärtat nationalistisk. Allt ont skylldes nu på England och andra utländska krigshetsare. Och man skulle svika ännu djupare. Under mellankrigstiden drev man med den växande nazismen. Men när Hitler kom till makten upphörde det. SA-trupper bröt sig in på redaktionen och slog sönder allt, som en första varning. Tecknarna, inklusive Gulbransson, beslöt sig för att driva tidningen vidare i nazistisk anda eftersom den annars skulle ha stängts. Heine, som var jude, tvingades bort av sina före detta vänner. 1943 tog Gulbransson tacksamt emot ett kulturpris från Quislingregeringen, vilket kan förklara varför det har varit så tyst om honom efter kriget. Heine flydde från land till land och hamnade till sist i Stockholm. Nationalmuseum hyllade honom med en stor retrospektiv utställning på 80-årsdagen 1947 och han dog som svensk medborgare.

49 årgångar av tidskriften kan nu läsas gratis på simplicissimus.com. De första årgångarna är ett fynd för alla som gillar grafiskt elegant satir.

✧ HÅKAN LINDGREN

München, 13. September 1909

14. Jahrgang No. 24

SIMPLICISSIMUS

Leserabergabe

Begründet von Albert Langen und Th. Th. Heine

Abonnement halbjährlich 15 Mark

(Alle Rechte vorbehalten)

Russische Geheimpolizei

(Zeichnung von O. Gulbransson)

Berättarröst med filmisk suggestion

När de klassiska svenska stumfilmerna ges ut på dvd är den nykomponerade musiken en stor del av behållningen, anser Sofia Nyblom.

FILMMUSIK "Det är väldigt mycket musik i Selmas berättelser", säger Matti Bye när jag samtalar med honom om hans arbete med musiken till de svenska stumfilmer som nyligen kommit ut på dvd. Framför allt är det kontakten med en övernaturlig dimension som lyhört förstärks av musiken. Det är lätt att se framför sig hur Lagerlöf sitter i stillheten på Mårbacka och låter varje knarrande golvplanka bli aktör och vittne. Och den visuella och akustiska suggestionen är så påtaglig i hennes berättelser, dialogerna så dramatiskt stringenta, att man utan vidare kan förstå filmskaparnas fascination.

Inom ramen för Selma Lagerlöfs 150-årsjubileum är det därför inte bara böckerna man bör vända sig till – viktigt är också att möta sagoberätterskan genom filmer. Tack vare boxen *Svenska stumfilmsklassiker* går det att studera filmatiseringarna av Lagerlöfs berättelser, och jämföra dem med andra filmer från stumfilmens guldålder.

Regissören Victor Sjöström blev drivande i processen att anpassa Selma Lagerlöfs romaner till det nya mediet. Att sedan Lagerlöf själv intresserade sig aktivt för ett medium som inte sågs med blida ögon i intellektuella kretsar, och medverkade till flera banbrytande filmer, bidrog starkt till att sätta filmen på den kulturella kartan.

STUMFILMSBOXEN innehåller sex filmer, varav tre är filmatiseringar av Selma Lagerlöfs romaner: *Gösta Berlings saga* (1924), *Herr Arnes penningar* och *Körkarlen* (1921). De övriga tre omfattar Sjöströms *Terje Vigen*, Benjamin Christensens dramadokumentär *Häxan* (1922) och Mauritz Stillers salongskomedi *Erotikon* (1920).

Lagerlöf försökte förhindra Stiller från att genomföra filmatiseringen av *Gösta Berling*, eftersom hon var missnöjd med hans sätt att hantera *Gunnar Hedes saga*. *Gösta Berling* är också den minst väl genomförd av de tre filmerna, och Stiller lyckas inte bibehålla effekten av korsklipping mellan

tidsskikten. Det som räddar den, och som även är den genomgående röda tråden i Lagerlöf-filmatiseringarna, är det välkomponerade fotot signerat Julius Jaenzon. Samt, i den aktuella utgåvan, Matti Byes musik.

BYES SOUNDTRACK ÄR lika mycket ljudläggning som musikalisk stämningsskapare. Det gnisslar om *Körkarlens* ominösa kärra, klockklangen och folkmusiken klingar frejdig och stark i *Gösta Berlings saga*. Filmiskt och musikaliskt är *Körkarlen* den mest helgjutna i sviten, medan *Herr Arnes penningar* bärs av den oavbrutet fängslande filmatiseringen och ett karismatiskt skådespelarpar. Redan på de första sidorna i romanen *Herr Arnes penningar* bygger Lagerlöf upp thrillerstämning med två skrämmande ljud: hunden Grims skrämde skall inför Torarins beslut att ta vägen förbi Solberga gård – och så den gamla Prästfruns hörselhallucination: "Varför sliper de knivarna på Branchög? ... Kan ni inte höra hur det skrapar och filar? Kan ni inte höra hur det väser och gnisslar?" Det är upptakten till blodbadet på alla invånarna i prästgården, och till en räkka av ödesstyrd händelser.

I inledningen arbetar Matti Bye med felor och dragspel som illuderar psalmackompanjemang – tills knivarna börjar gnissla atonalt i Prästfruns inre. När Elsalill hemsoöks av sin mördade fostersyster reducerar Bye sitt bidrag till ren suggestion – en stråke över en sågklinga, rasslande bjällror, blåsten som viner genom munspelet – tills flickan väcks ur sin drömsyn, och konfronteras med mördaren. Det skakande offerdramat knyts skickligt ihop i den scen där hela Marstrand vandrar i procession över isen för att hämta hem den döda Elsalill.

I BÖRJAN AV *Gösta Berlings saga* slår Matti Bye an en nostalgisk ton genom att travestera *Ack Värmland, du sköna*. Folkvisan utvecklas till en gungande folklig melodik som ackompanjerar interiörerna från Eke-

✧ Greta Garbo i *Gösta Berlings saga*.

FOTO: SF/SCANPIX

by med pokulerande kavaljerer. Kontrasten mot det ockulta inslaget, när brukspatron Sintram gör entré förklädd till Djävulen själv, orkestreras med burlesk klezmer som gör narr av kavaljerernas naivitet: det är dags att offra ännu en kavaljerssjäl, som compensation för de rikedomar som Majorskan erhållit. Byes musik präglas i *Gösta Berling* av musikaliska stilbrott: den punkiga folklåten som följer Majorskans gästabud känns exempelvis påtagligt modern.

MATTI BYE BÖRJADE sin bana som stumfilmskomponist med Victor Sjöströms *Körkarlen*, en film som är nästan operamässigt förtätad i sin dramaturgi. Så arbetar Bye också med improvisation kring vissa ledmotiv, från tangon som signalerar slumsystemen Edits dolda passion för suputen David, till det märkliga ostinato som annonserar Dödskärrans ankomst. Desto mer skrämmande blir det när kontinuiteten bryts av det fasansfulla skrikgnissel i bästa Bernard Herrmann-stil som åtföljer scenen där David hugger sig genom väggen med yxan, för att hindra Edit från att fly med barnen.

Här, liksom i *Herr Arnes penningar*, finns en offertematik: Edit offerar sig, för att David ska kunna försonas med sin familj och rädda dem från Dödskärran. Det tidlösa temat gör att filmen angår oss än idag.

✧ **SOFIA NYBLOM**

Skatter från jordens inre

Denna gång har Zeit och Geist besökt Naturhistoriska riksmuseet, vilket får Geist att längta till Göteborg.

TESTPATRULL – Gris.

– Nej, nej, hundra procent nötkött, mumlar Zeit mellan tuggorna på sitt McMeal.

– Vet du vad det kostar klimatet att producera en sådan där skosula du trycker i dig?

Zeit skakar på huvudet, sköljer ned sin sista pommes frites och spottar upp sig.

– McDonald's är nog mer uppdaterad på de senaste miljötrenderna än du tror. Det är inne med hälsa och miljö!

En stund senare står vännerna utanför Naturhistoriska museets pampiga byggnad. Geist strålar av beundran inför den nordiska senjugendstilen.

– Här har du ett museum som inte går av för hackor!

– Här, härmar Zeit, har du ett museum som ser ut som ett gammalt tingshus.

Geist himlar med ögonen.

– Må så vara, men monumentaliteten skulle uttrycka att Sverige var ett högt civiliserat samhälle som tog naturvetenskaperna på djupaste allvar.

– Mossigt, suckar Zeit och skjuter upp de enorma ekdörrarna.

Innanför sjuder det av liv, besökare i alla åldrar fyller foajén. Pilar och skyltar pekar åt alla väderstreck, med löftesrika rubriker som "Livets mångfald", "Skatter från jordens inre" och "Den mänskliga resan". Testpatrullen bestämmer sig för att börja med den akuta frågan

om hotet mot vår framtid

på jorden. En liten känsla av förundran griper våra vänner inför en konstgjord minicyklon, i form av en virvlande sträng artificiell dimma.

Men snart visar sig utställningen "Uppdrag: Klimat" vara en ganska torr historia, visserligen tryffrad med interaktiva manickor men alltför dominerad av tabeller och diagram för att beröra på djupet.

KANSKE KAN KONSTEN bättre gestalta klimatet så det biter i skinnet, funderar Zeit och drar med sig sin vän en trappa upp. Efter att ha trängt sig igenom en blinkande, interaktiv och fullsmockad utställning om den mänskliga kroppen kommer testpatrullen ut i en folktom sal med några – aha! – videofilmer projicerade direkt på väggen.

Rakt fram faller ett litet torn av wellpappkartonger, oändligt långsamt, samman. Man behöver inte fundera länge på verkets innebörd. På en skylt vid sidan av kan man läsa att kartongerna "symboliserar vår tids slit- och slängkultur" och att "här hotar det samhälle vi byggt upp att tippa över".

Geist går vidare till en möjäng som låter två fyrkantiga stenar gnidas och rullas mot varandra.

– "Två tegelstenar från Berlin, en från östsidan och en från västsidan", läser Zeit högt från skylten intill. "Till slut får tegelstenarna en cylindrisk form och löper friktionsfritt mot varandra."

– Heureka, utbrister Geist sarkastiskt. Här får man verkligen göra nytta av sina hjärnceller.

– Utställningen kretsar kring begreppet "resiliens" förklarar Zeit. Det handlar om samspelet mellan människa och natur, och vår förmåga att anpassa oss till olika slags förändringar.

Nästa sal domineras av ett stort bilskelett klätt i djurtarmar.

– Herregud så åttioatal, himlar Geist.

– I dubbel bemärkelse. Bilen är en Volvo 760, prestigekärra för medelklassen på

den tiden. Djurtarmarna ska leda tankarna till Grönland och eskimåer, läser Zeit vidare från skylten.

– Låt mig gissa! Då ska vi komma att tänka på klimatförändringarna och den bortskämda västvärlden?

– Mm, nickar Zeit medan han läser vidare. Och hur tredje världen får betala priset för vår överkonsumtion.

– Uschiamøj.

– Vi ska reflektera över det. Det är tanken, konkluderar Zeit allvarsamt.

– Jag reflekterar för fulla muggar, fortsätter Geist. Över hur attans urträkig den här politiskt korrekta samtidskonstutställningen är. Den här klanen av tendensiösa idésprutor och skyltmakare underskattar vår intelligens samtidigt som de överskattar vårt tålamod. Se dig omkring. De här är de enda tomma salarna i hela museet. Folk kommer in och vänder efter högst tio sekunder.

– Jamen, de flesta är här för att kolla in dinosaurier och neanderthalare. Dessutom resulterar inte god konst nödvändigtvis i höga besökstal.

– Nej, just det. Höga besökstal bevisar att samtidskonst är populärt, låga besökstal bevisar att konsten är före sin tid, att vanligt folk är dumma och att utställarna har hög integritet. Inte sant?

– Ja, ja, avvärjer Zeit. Men du har rätt. På åttiotalet, när samtidskonsten började tränga sig in på museer som det här, bidrog den med energi i en miljö som på den tiden var ganska dammig och gammaldags. Nu har museipedagogerna kommit i kapp, och gått förbi konstnärerna. Nu är det konstnärerna som verkar trötta och ta-fatta.

För att inte själva falla i sömn flyr testpa-

trullen samtidskonsten och ger sig ut i jakt på museets restaurang. Som visar sig vara under ombyggnad, stängd fram till hösten! Efter att ha surrat en stund över varsin blaskig automatkaffe ger sig våra vänner in i museets fasta avdelningar: "4 1/2 miljarder år" samt "Den mänskliga resan". Två påkostade

utställningar som börjar i urtidens vulkaniska kaos och slutar med Homo sapiens världsherravälde.

ZEIT STANNAR TILL, barnsligt fascinerad av en fridfullt sovande och ytterst naturtrogen Psittacosaurus, medan Geist kollar in några monstrar med urgamla fossiler.

– En välavvägd mix av artificiella spektakel och autentiska spår, konstaterar Zeit när han brutit sig ur sin hypnos.

Geist förlorar sig bland naturtroget återgivna homonider, sabeltandade tigrar och jätterovfåglar. På en stor, digital filmskärm kan man följa hur de olika människosarterna i våg efter våg har spritt sig över jorden. Om och om igen med början i den mystiska

Rift Valley i våra dagars Kenya och Tanzania.

När nedräkningen av årmil

oner nått fram till nutiden sänker sig världskartan i natt, och låter städernas ljus glittra i det globala mörkret.

– Såvackert, suckar Zeit.

– Men hur länge, undrar Geist.

– Fascinerande allt det här, fortsätter han, men jag saknar ändå det gamla hederliga museet. Du vet: uppstoppade djur i glasmontarar och rariteter på formalin. Det hade absolut sitt värde och sina kvaliteter. På Göteborgs naturhistoriska museum var man smarta nog att behålla stora delar av de gamla utställningarna. En framtidsinvestering på sitt sätt.

Zeit är måttfullt

intresserad.

– Då kan ju de som är nyfikna på missfoster på burk ta X2000 till Göteborg.

Geists melankoli dövas av skönhetsupplevelserna i "Skatter från jordens inre", en påhittig presentation av något så tråkigt som bergarter. Den visar sig bjuda på en rad lågmälda sensationer: glittrande vit bergskristall och violetta ametistkolonier, självlysande kristaller med namn som Flourit, Scheelit och Swedenborgit.

– Det är så här man får människor att vilja ta ansvar för vår jord, deklarerar Geist högtidligt. Genom att förmedla en känsla av skapelsens under.

MEN HANTALAR FÖR döva öron, ty Zeit har redan givit sig av mot museibutiken, trött på att se men inte få röra. Där finns kristaller och bergarter av alla slag, till klart överkomliga priser. Jämte ett brett urval av plastdinosaurier, gosdjursmammutar och granbarr i silver att hänga om halsen.

Långt ned i en glasmont finner han butikens verkliga raritet: ett autentiskt dinosaurieägg, på naturlig väg inkapslat i sten, à 5 995 kronor.

Zeit läser på skylten intill: "Det går inte att säga om det finns ett embryo i ägget utan att ta sönder det."

Kan det sägas bättre?

ZEIT & GEIST OM UTSTÄLLNINGEN.....

NATURHISTORISKA RIKSMUSEET

UTSTÄLLNING: Konsten-
naturvetenskapen 0-5

MILJÖ: Stort och ståtligt

SERVICE: Trevlig butik, men medtag matsäck.

DE RÖDA RÅTTORNA av Qiu Xiaolong

Härva av korruption och mystiska dödsfall

En kriminalkommissarie som arbetat med att undersöka korruptionen inom Partiet hittas död på en sjaskig bordell. Nu vill partiledningen att Chen Cao vid Shanghaipolisen ska ta över utredningen. De tjuvaktiga »röda råttorna« bland partitjänstemännen ska sökas upp och straffas. Chen dras in i en härva av korruption och mystiska dödsfall, men börjar snart misstänka att hela utredningen är ett spel för gallerierna.

En helt fantastisk, upplukande bok att läsa!

Gunilla Wedding i Skånska Dagbladet
om En röd hjältinnas död

www.ordfront.se

Läs också Xiaolongs
tidigare böcker

En röd hjältinnas död (2003)
och När rött blir svart (2006)
(finns i pocket)

Vem slår Eva?

Forskande feminister i genusland.

Ska våra skattepengar
gå till därpippi?

www.avantema.se

Judehatet och den muslimska identiteten

ANTISEMITISM Det finns gott om exempel i historien på hur antisionism och antijudiska stämningar har piskats upp av företrädare för muslimskt semitiska folkslag i Mellanöstern. Klaus Gensickes bok *Der Mufti von Jerusalem und die Nationalsozialisten*, som behandlar den ideologiska samstämmigheten mellan Hitler-Tyskland och Stormuftin av Jerusalem, Haj Amin Al-Husseini, rönt stor uppmärksamhet när den utkom förra året. I det senaste numret av *Policy Review* diskuteras boken ingående av John Rosenthal. Delar av kultureliten i Sverige skulle förmodligen avspisa Gensickes analys som en del i en antimuslimsk propaganda, men det är naturligtvis lika felaktigt som att avfärda kritik av Nazi-Tyskland som antieuropeiska åsikter.

Husseini var inte bara en inflytelserik ideolog för en ortodox islamsk inriktning – han var även Adolf Hitlers hedersgäst i Berlin mellan åren 1941–1945. Gensicke ger en inblick i det ömsesidiga utbytet av idéer mellan några av Förintelsens allra värsta ideologer. Han finner tydliga beröringspunkter i det ideologiska kombinat som utgjorde grunden för såväl nazismen som den proarabiska nationalismen; detta blev särskilt tydligt efter att Hitler övergivit Haavara-överenskommelsen.

I år har ytterligare en bok publicerats som granskar Husseinis totalitära anspråk och hans medvetna försök till utrotning av judar i Mellanöstern. Hillel Cohens *Army of Shadows: Palestinian Collaboration with Zionism, 1917–1948* ger exempel på att muftin inte skydde några medel för att även mörda de muslimer som samarbetade med briter och judar.

Åren 1936–39 mördades över 1 000 araber som anklagades för att vara kollaboratörer. Försäljning av land till judar blev en fixpunkt i den palestinska nationalismen – en politisk fråga som välkomnades av Husseini eftersom den kunde förena fattiga muslimer på landsbygden

✧ Haj Amin Al-Husseini.

med den betydligt mer välbeställda muslimska överheten i Jerusalem.

Av historien lär vi oss att vi inte lär oss något av historien, sägs det. Men både Gensicke och Cohen ger exempel på att förståelsen av dagens problem på Västbanken och i Gaza delvis bör sökas bland de politiska motiv som utmejslades för 70 år sedan. Genom muftin Husseinis inflytande kom oförsonlig palestinsk nationalism tidigt att kombineras med religiös fanatism där hatet mot judar var en bärande del. Och medan Europa gjorde upp med de fascistiska idéerna levde idealen vidare som en integrerad del av den palestinska nationaliströrelsen.

✧ JOAKIM NILSSON

Sverige – de ytliga tankarnas land

LITTERATUR Stieg Larssons millenniumsvit skördar framgångar även i Frankrike.

I tv-kanalen Senats litteraturprogram *Bibliothèque Medice* diskuterades varför den haft sådan succé. Panelens Sverigeexpert svarade att det förstås kunde förklaras med de vanliga orsakerna, spänning, intrig och så vidare, men också på att böckerna inte visade den vanliga bilden av modellandet Sverige vad gäller välfärd och social rättvisa. Istället framträder ett våldsamt samhälle där våldfärd är obefintlig och där högerextremistiska grupper har fritt spelrum.

– Men stämmer verkligen den bilden? dristar sig programledaren att fråga.

– Ja, det gör den, svarade Sverigeexperten tvärsäkert.

Annars är förstås den verkliga spridaren av Sverigebild i Frankrike Ikea. Särskilt till jul tonar den fram, Sverige bilden.

Då tänds ljusen i landet där världens högsta självmordsfrekvens fortfarande är ett oomkullrunkligt faktum.

Jag diskuterade häromdagen med en vän om Sverige hade några stora tänkare, historiskt, alltså.

– Nej, sa jag.

– Det är inte möjligt? sa hon.

– Jo, några filosofer av världsklass har vi inte haft. Vårt främsta bidrag till filosofihistorien är fortfarande att det svenska klimatet dödade Descartes.

Sedan funderade jag på det där. Sverige har en produktion av mainstreamkultur utan like, billiga och anonyma kläder (H&M), möbler (Ikea) och popmusik ("det svenska musikunderret").

Men var finns originaliteten? Det originella tänkandet? Att det är företrädd av Stieg Larsson kan onekligen stämma till eftertanke.

✧ KARIN STENSDOTTER

Begåvade elever har rätt till bra utbildning

UTBILDNING Utbildningsminister Jan Björklund vill se en försöksverksamhet med särskilda klasser för begåvade gymnasieelever. Metta Fjellkner, ordförande för Lärarnas riksförbund, ställer sig också positiv till förslaget.

Från socialdemokratiskt håll kommer dock, som väntat, sura kommentarer om att man nu riskerar att skapa en "sorteringsskola". Bakom sådana uttalanden kan man ana ett förakt för de elever som avviker från genomsnittet.

Men kanske är den socialdemokratiska inställningen främst ett uttryck för den vanli-

ga uppfattningen att begåvade elever alltid klarar sig. Denna föreställning har svagt stöd i verkligheten. I själva verket vantrivs ofta begåvade barn i skolan. Det är ingen tillfällighet att den svenska litteratur- och filmhistorien är full av negativa skolskildringar.

De begåvade presterar ofta långt under sin förmåga och känner sig osedda av sina lärare. Senare i livet kan de få problem med högre studier eftersom de inte har lärt att anstränga sig.

På engelska finns en omfattande forskning om dessa barn. I Sverige har intresset däremot

varit litet. En av de få svenska experterna, psykologen Roland S Persson, konstaterar att det i vårt land "längre varit tabu att låtsas om att dessa elever finns". Det är hög tid att denna attityd förändras.

Det finns förvisso nationalekonomiska skäl för att ta till vara på ett lands begåvningspotential. Viktigare är emellertid hänsynen till individerna. Också de begåvade barnen borde ha rätt att bli sedda, uppskattade och få en meningsfull skoltid.

✧ DAVID ANDERSSON

Efter andra världskrigets slut fortsatte övergreppen mot olika individer och befolkningsgrupper i Europa. Den amerikanska Marshallhjälpn blev räddningen för den sargade kontinenten.

Den nödvändiga staten

AFTER THE REICH
GILES MACDONOGH
Basic Books 2007

**THE MOST NOBLE ADVENTURE
THE MARSHALL PLAN AND
THE TIME WHEN AMERICA
HELPED SAVE EUROPE**
GREG BEHRMAN
Free Press 2007

Vid en minnesceremoni den 8 maj 2005 över befrielsen av det judiska ghettot Terezin (Theresienstadt) i Tjeckien angrep Margot Wallström motståndarna till det EU-fördrag som, i reviderad form, väntas träda ikraft 2009. Efter att ha beskrivit nazisternas förbrytelser under andra världskriget sade hon:

– Trots detta finns de som idag vill kassera den överstatliga idén. De vill att EU ska gå tillbaka till det gamla mellanstatliga sättet att sköta saker.

Margot Wallström hade fog för sin oro. Hon kunde, ifall hon vågat, ha lagt till det outsägliga och det otidsenliga: barbariet fortsatte i Terezin efter befrielsen därför att folket tog makten utan någon stat alls.

Till Terezin utanför Prag hade Tjeckoslovakiens judar förts: 97 279 dog. Av 15 000 barn överlevde 132. Treveckorefter att Terezin befriats föstes 600 Pragtyskar samman för avmarsch till lägret, indelade i grupper om män, ungdomar, kvinnor och barn.

Som självutnämnd kommentant, assisterad av sin tjugoför-

ga dotter Sonja, utmätte Alois Prusa slag mot njurarna mot dem som sackade efter. Mellan 59 och 70 dog inom de första timmarna efter ankomsten. I gruppen befann sig Siegel, som utsågs till lägerdoktor. Han hade förhörts under tortyr och bedyrat att han inte varit medlem av SA. Han beordrades att genom injektioner avliva de åldriga fångarna. Siegel gömde giftampullerna. De 200 barnen under 12 år hade en egen byggnad och uteplats där de kunde leka. Dit inbjöds journalister för att dokumentera hur väl barnen behandlades. Prusa vidhöll att de alla, unga som gamla, var tidigare medlemmar av SS eller Gestapo. När ryska officerare betvivlade att några pojkar i åldern mellan 12 och 14 var medlemmar, hänvisade kommendanten till att en av dem egenhändigt hade mördat elva tjecker.

Alois Prusa var under den tyska ockupationen av Tjeckoslovakien fange i Terezin.

I Öst- och Centraleuropa fortsatte övergreppen under åren 1945–47. Röda arméns soldatesk plundrade och våldtog på sin väg till Berlin. Cirka 200 000 barn föddes som en följd av våldtäkterna. Det hade blivit ännu fler om inte en del av offren varit under 15 och över 60 år, om inte de gravida hade gjort abort eller begått självmord, om inte kvinnor tagit livet av sig innan de våldtogs, om inte vissa kvinnor blivit våldtagna hundratals gånger och andra tog sovjetiska office-

rare som eskorter för att skydda sig.

Av 139 tyska krigsfångar i det av amerikanerna drivna lägret Schwäbische Hall blev 137 under förhör så misshandlade av sparkar i skrevet att deras testiklar blev obotligt skadade.

Kort efter krigsslutet rapporterade Röda korset att 200 000 tyska krigsfångar i Frankrike var döende på grund av svältransoner, varpå 130 000 evakuerades till USA. Frankrike höll tyskarna som slavarbetare tills de släpptes i slutet av 1948. Då hade 22 000 dött av umbärandena.

Så gör segermakter, har alltid gjort – och vilket lidande hade inte den tyska armén orsakat de allierade? Tjugosju miljoner döda i Sovjetunionen, sjuttonhundra städer ödelagda, sex miljoner bostäder raserade. Fångarna i Schwäbische Hall var höga SS-officerare, misstänkta för massakern på amerikanska soldater vid Malmédy. Hade inte Tyskland tills ett halvår före krigets slut hållit nära en miljon fransmän i fångenskap?

Jämförelser, också de som gränsar till det absurda, kan ha mening.

Ännu ett år efter V-E-dagen höll Storbritannien 392 000 tyska krigsfångar inom landet. I Bridgen i södra Wales låg lägret för generalspersoner. Som mest inhyste det 186 fångar. Bland dem fanns generallöjtnant von Ravenstein, pansargeneralen von Arnim och fältmarskalk von Rundstedt. De två förstnämnda

tilldelades enrumslägenheter eftersom lägenheter med separata sovrum och vardagsrum var förbehållna fältmarskalkar.

Brittiska särenheter kom även den anonyma massan av tyska krigsfångar till del, så till exempel i Sudbury Camp utanför Derby. Där kommenderades fångarna till lantarbete. Snart tilläts de röra sig fritt inom 8 km från lägret. För arbetet erhöll de en liten dagpeng. Besök på pub var dock förbjudet, men en fange tog chansen att få en öl. Han bjöds på runda efter runda av pubens stamgäster.

För tyskar – rikstyskar, österrikare, minoritetstyskar och hembygdsfördrivna tyskar – handlade de tre första fredsåren om att överleva. Trots det citeras *Sunday Telegraphs* recension på omslaget till Giles MacDonoghs *After the Reich*: "En modig bok." Fortfarande, 60 år efteråt, är det politiskt känsligt att skriva om detta ämne eftersom det kan tolkas som en apologi för tyskarna.

Den etniskt tyska befolkningen utanför Tysklands 1937-gränser uppgick till 16,5 miljoner. Av dem skulle 2,5 miljoner dö i samband med att de fördrivs eller flydde söderifrån och österifrån för att efterhand helst nå fram till de brittiska eller amerikanska ockupationszonerna. Gomulka, Polens framtida ledare, drev på: "Vi måste utvisa alla tyskar därför att länder är byggda på nationella grunder, inte flernationella."

ILLUSTRATION—August 26, 1950

16

✧ Marshallplanen hjälpte till att blåsa ny vind i Europas segel.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL

Ur denna malström hämtar MacDonogh berättelser om enskilda livsöden. I och med att han ger namn åt personer och platser väcker han medkänsla.

Det blir naturligt att ställa frågor om skuld och straff. Änkefru Hanna Grisebach med barn bodde i Potsdam. För dem innebar förhandlingarna i det närbe-

lägna Cecilienhof mellan Truman, Stalin och Churchill än värre svält. Familjens dagliga letande efter potatis och svamp i området fick inställas på grund

av utgångsförbud. När det väl hade hävts var alla cyklar stulna. Cyklarna var nödvändiga för att nå allt längre bort efter föda.

De etniskt tyska delades in i skuldordning. Till det befriade Österrike hade 170 000 donauschwaber sökt tillflykt, tillsammans med 150 000 sudetenenländare, 15 000 Ungern-tyskar och lika många från Siebenbürgen. Rikstyskar som uppehöll sig i Österrike likställdes med nazister. Var de dessutom preussare var det ytterligare en belastning och särskilt inför amerikanska soldater var en preussare med 'von'-namn liktydigt med en junker och därför krigsförbrytare.

Också andra nationaliteter fick utstå övergrepp. För den judiska befolkningen var mardrömmen inte över. I det befriade Polen blev mellan 1 500 och 2 000 judar mördade av polska civila i pogromer i bland annat Kielce. I Österrike, som hade flyktingläger för olika nationaliteter, visade lokalbefolkningen liten sympati för just judarna. Denna antisemitism hade en omedelbar bakgrund. Av de läger till vilka de 200 000 judarna sökt tillflykt var nästan alla belägna i USA:s zoner. Efter som driften av lägren kostade USA en halv miljard dollar per år tolkades det som att den judiska befolkningen gynnades framom andra nödlidande. För de inbitna antisemiterna var rapporten från flyktingorganet UNRRA därför en bekräftelse: ett år efter befrielsen registrerades mellan åtta och tio tusen graviteter i lägren, det högsta födelse-talet i världen.

Den amerikanske författaren John Dos Passos reste runt i ruinernas Europa. Av en flykting fick han frågan varför amerikanerna hade sådant behov av vedergällning: "Jag kan förstå det när det gäller ryssarna, som led fruktansvärt, men era städer blev inte raderade, era fruar och barn svalt inte eller mördades." Amerikanska soldattidningen *Stars and Stripes* varnade för ris- ➤

kerna med att beblanda sig med tyska civila: också hos hungriga gulhåriga barn lurar en nazist. "I hjärtat, kropp och själ är varje tysk en nazist!"

USA hade, i motsats till andra segrarmakter, förutsättningar för en vedergällning med eftertanke och nit: ideologisk övertygelse, etnisk-språklig frontkompetens och ekonomiska medel. Uppdraget att avnazifiera Tyskland avdelades gärna till tyskkunniga judiska officerare, varav en del var födda i Öst- och Centraleuropa, andra hade föräldrar som emigrerat till USA. Att de svarsta soldaterna i US Army var de mest uppskattade av tyskarna hade således logistiska orsaker. USA, vars BNP hade fördubblats sedan 1939, hade resurserna att fullfölja segern.

För finansminister Henry Morgenthau innebar det helst att Tyskland återbördades till tiden omkring Goethe. Morgenthau plan såg fram mot att "förvandla Tyskland till ett land vars främsta egenskap var ett pastoralt jordbrukssamhälle".

Knappt tre år senare, 5 juni 1947, höll generalen och utrikesministern George C Marshall det tal vid Harvarduniversitetet som president Truman den 3 april året efter omsatte i Marshallplanen. Elva dagar senare lämnade fartyget John H. Quick Galveston med spannmål för ett Europa där cirka 100 miljoner människor överlevde på 1 500 kalorier per dag. Under Marshallplanens tid befann sig ständigt 150 lastfartyg i trafik över Atlanten, allt administrerat av 3 000 befattningshavare. Planen varade i 44 månader och fördelade 13 miljarder dollar. Totalt registrerades endast ett åtal för korruption, det var mot österrikiska ministrar.

Greg Behrmans bok *The Most Noble Adventure. The Marshall Plan and the Time When America Helped Save Europe* är en hyllning till staten. Om den är stor

eller liten, rik eller fattig har ingen betydelse. Staten kan om och när den vill, utan att skylla på folkstyret när staten bara är och ingenting gör. Marshallplanen är det förnämsta politiska projekt som igångsatts, genomförts och avslutats under demokratiska former.

Till att börja med: Hur kunde den amerikanska staten vända sig 180 grader i politiken gentemot Tyskland?

Marshall och hans stab arbetade med en defensiv respektive en offensiv strategi. Representanthuset och senaten hölls sparsamt orienterade om planens utredningar, mål och kostnader. Kongressledamöter som skulle sälja sin röst för planens finansiering i utbyte mot fördelar för hemstaternas intressegrupper ringades in. Samtidigt mobiliserade den federala regeringen sina egna organ, näringslivet och det civila samhället. Postmästare, industrimagener, scoutledare, predikanter, akademiker, profiler inom media och nöjesliv övertygades om att Marshallplanen var det bästa, både för Europa och USA.

Dean Acheson, statssekreterare under Marshall, reste till staden Cleveland i Mississippi där han vid lärarseminariet höll tal om planen inför 10 000 åhörare, de allra flesta tillresta farmare som hänvisades till att höra Achesons tal via högtalare på gräsplanen utanför auditoriet. (Hur många åhörare hade den svenske biståndsministern vid sina tal inför planerna på FN:s Millennieprojekt i slutet av 1990-talet?)

Till utskottsfröjden som föregick kongressens voteringar inkallades all önskvärd expertis. De som inte kom frivilligt instämde.

I september 1947 hade 49 procent av de amerikanska väljarna hört talas om Marshallplanen, två månader senare 64 procent, varav 56 procent var för och 17 procent mot planen. Ett år senare hade 82 procent

hört talas om planen, varav 62 procent var för och 14 procent mot planen.

Motståndet, ideologiskt lokaliserat till höger- och vänsterflyglarna, förkastade Marshallplanen som bistånd till europeisk statsocialism respektive aggression mot Sovjetunionen. I det låg en del sanning. USA ställde motkrav på Europa att inte bara återupprätta sina enskilda stater. De skulle också organisera sina ekonomier med, om nödvändigt, statsägda företag.

Viktigast var dock att USA vägrade inlåta sig i bilaterala avtal: Marshallplanen förutsatte europeisk integration, mellanstatlighet och helst överstatlighet. Frankrike och Storbritannien tvangs till eftergifter gällande närmandet till Tyskland respektive säravtal om Samväldet. Till och med i det integrationsvänliga Nederländerna mottogs USA:s krav med skepsis: "Det krävs en egen Marshallplan för att övertyga Europas invånare om Marshallplanens förtjänster."

Marshallplanen är idag liktydigt med framgångsrik offentlig politik: "Det behövs en Marshallplan för att ... (välj problem)." Siffrorna talar för sig själva, men väl så tänkvärt är att planen avbröts tvärt och resolut. Som en byråkratisk, penninglukande hydra hade Marshallplanen fått ett helt annat eftermäle.

Det otidsenliga är det tidlösa, utan stat är folket sin värsta fiende. Också idag är det varken det mellanstatliga eller överstatliga som är Europas kärnfråga, utan överhuvud det statliga. Europa har försökt lösa nationalstatens dilemma genom att flytta gränser och flytta folk. Som ytterligare förvirring talas i EU nu om fler-nivåstyrelse med variabel hastighet. Varför inte istället återupptäcka den stationära, handfasta staten som styr och inte styr?

✶ ULF LINDSTRÖM

Brontë mindre radikal än väntat

SELECTED LETTERS OF
CHARLOTTE BRONTË

MARGARET SMITH (RED.)

Oxford University Press

2007

Charlotte Brontë var den mest utåtriktade av de exceptionellt begåvade prästbarnen Brontë från Haworth och den som levde längst – hon blev 38 år. Hon var också den av syskonen som fick uppleva en litterär succé med den än idag omdiskuterade och ständigt filmatiserade romanen *Jane Eyre*. Den nyktra och passionerade guvernanten Jane som ger Mr Rochester svar på tal är en av romankonstens omiskännligt levande gestalter hur omöjlig man än kan tycka den melodramatiska intrigen är. När ett urval av Charlotte Brontës brev ges ut av Margaret Smith kan man inte undgå att tycka att Brontë gav mycket av sin egen lidelsefulla skärpa åt huvudpersonen Jane Eyre, och att det är just detta som gjort henne så levande.

Margaret Smith har tidigare varit redaktör för en trebandsvolym av Charlotte Brontës brev och har här valt ut 169 representativa brev från 1832–1855 som omedelbart visar Brontës klar- syn och intellektuella styrka. Skolkamraten Ellen Nussey är den som oftast adresserats och som får skildringar av ett oprentiöst vardagsliv, inkluderande förtroenden omfrierier. Ellen som fick mottaga inte mindre än 350 brev var varken beläst eller intellektuell men vänfast och invigdes sent i det hemliga litterärlivet. Litterära spörsmål dryftar istället Charlotte med William Williams, rådgivare på förlaget som gav ut *Jane Eyre*. Här kan man exempelvis få veta Brontës inställning i kvinnofrågor:

"I often wish to say something about the 'condition of woman' question – but it is one respecting which so much 'cant'

has been talked, that one feel a sort of repugnance to approach it. It is true enough that the present market for female labour is quite overstocked – but where or how can another be opened? Many say that professions now filled only by men should be open to women also – but are not their present occupants and candidates more than numerous enough to answer every demand?"

Charlotte Brontë framstår här mindre radikal än vad man kanske kunde vänta sig med tanke på den djärvhet och oförskräckthet som talar ur hennes verk och väsen. En blandning av väluppfostrad tillbakadragenhet och en banbrytande obändighet talar också ur hennes prosa. Omdömet om Jane Austens *Stolthet och fördom* har blivit berömt för sin uppriktighet. Så här skriver hon till G.H. Lewes, en samtida författare och kritiker sedan hon läst och studerat exemplar av boken: "And what did I find? An accurate daguerrotyped portrait of a common-place face; a carefully-fenced, highly cultivated garden with neat borders and delicate flowers – but no glance of a bright vivid physiognomy – no open country – no fresh air – no blue hill – no bonny beck. I should hardly like to live with her ladies and gentlemen in their elegant but confined houses."

Nej, Austens värld var för begränsad för Charlotte Brontë. Ur citatet talar onekligen en längtan efter rymd, frihet, luft och vida horisonter.

Därför kan det vara överraskande att hon ärsåttveksam mot lillasyster Annes roman *The Tenant of Wildfell Hall*. I sin avskräckande skildring av en lastbar hjälte tycks den ha varit för omoralisk för Charlotte Brontë. Hennes egen hjälte Mr Rochester hade förvisso fört ett utsävande liv i sin ungdom, men utöver en viss raljant frispråkighet kan inget anföras mot hans vand. Kanske har Constantin Heger, den avgudade läraren i flickpensionen Bryssel, fått låna några drag till denna charmerande hjälte? Brevet talar sitt eget tydliga språk om den olyckliga föräls-

kel-sen.

Charlotte och Emily hade båda varit elever vid flickskolan, som Charlotte hade återvänt till som lärarinna, ensam och utfrusen, sedan M. Hegers sol inte kunde lysa över henne så ofta hon önskade. På en närmast prudentlig skolfranska yppar hon hjärtskärande sina obesvarade känslor. Hon följde knappast de förnumstiga råd hon några årtidigare gett åt Ellen: "I hope you will not have the romantic folly to wait for the awakening of what the French call 'Une grande passion' – My good girl 'une grande passion' is 'une grande

folie'. I have told you so – and I tell it you again. Mediocrity in all things is wisdom – mediocrity in the sensations is superlative wisdom."

Men de mest gripande breven behandlar syskonens snabbt på varandra kommande dödsfall i tuberkulos; Brantwell dör i september 1848, Emily knappt 3 månader senare och Anne ytterligare ett halvår därefter. Om brodern skriver hon med både sorg och ambivalens; han, den forna lekkamraten i sagolandet Angria, var ju sedan lång tid fången i ett långt gånget missbruk och en stark belastning för sin familj. Att hans systrar debuterat skönlitterärt var han ovetande om, ingen hade hjärta att berättat det för honom, med tanke på hans egna felslagna aspirationer.

"I do not weep from a sense of bereavement – there is no prop withdrawn, no consolation torn away, no dear companion lost – but for the wreck of talent, the ruin of promise, the untimely dreary extinction of what might have been a burning and a shining light."

Och också faderns närmast gammaltestamentliga reaktion är skakande:

"My poor Father naturally thought more of his only son than of his daughters, and much and long as he had suffe- >>

red on his account – he cried out for his loss like David for that of Absalom – My Son! My Son!”

Många av dessa brev finns även återgivna i Juliet Barkers Familjen Brontë, en brevbio-grafi från 1997 som utkom 2004 i svensk översättning av Gun-Britt Sundström, men är där ofta beskurna. Där vidgas brev-skrivarna till att omfatta brev från övriga familjemedlemmar, samt några andra i bekantskaps-kretsen, men Charlotte är även där den överlägset flitigaste skribenten. I Margaret Smiths brevedition får man nöjet att gå till den engelska originalversionen av denna pregnant och livfulla prosa. Vi kan tacka vänin-nan Ellen Nussey att hon inte gjorde allvar av att bränna bre-ven, vilket Charlottes make Ar-thur Nicholls krävde – de kunde ju komma i orätta händer. Äktenskapet med Nicholls blev tragiskt kort, men lyckligt, trots att fadern inledningsvis häftigt hade motsatt sig det. Det dra-matiska förloppet kan man inte oväntat följa i breven till Ellen Nussey. Charlotte Brontë dog 1855, knappt ett år efter vigseln.

Här då breven hamnat i Horätta händer, nu när jag 150 år senare tar del av dem? Jag vill inte tro det: de sprider inte bara ljus över en märklig författarbana utan är också lit-teratur i sig. Med uppriktighet och pregnans skildrade Char-lotte Brontë sitt liv och sina livsmiljöer på ett språk som be-varat sin intensitet. Breven ger en otolkad direktkontakt till en levande personlighet också un-der de mest kritiska förhållan-den. Korrespondensen ger ock-så en bild av en tid då brevskriv-nings inte bara var en kommuni-kationsform utan också en livs-form. Smiths utgåva innehåller dessutom biografiska noter över familjemedlemmar, brev-mottagare och personer som fi-gurerar i breven, liksom biogra-fiska data över Charlotte Bron-tës liv, samt en utmärkt intro-duktion.

★ EVA STRÖM

En amerikansk Fälldin

THE REAGAN DIARIES

RONALD REAGAN
DOUGLAS BRINKLEY (RED)
Harper Collins Publisher

Ronald Wilson Reagan blev 1981 USA:s fyrtionde presi-dent. Han innehade ämbetet i åtta år och var på en och samma gång en ytterst kontroversiell och utomordentligt populär president. Han besegrade Jim-my Carter i valkampanjen 1980 och återvaldes fyra år senare ge-nom att vinna 49 av 50 delstater – den kanske största valsegern i presidentvalens historia. Året efter att han hade avgått utkom Reagan med sina memoarer, *Ett amerikanskt liv*, och därefter har det följt en flod av biografier om honom. Faktum är att hans presi-dentskap i dag uppfattas som ett av de mest revolutionerande och framgångsrika under 1900-talet. Förra året utgavs Reagans dagböcker.

Endast ett fåtal tidigare presi-denter har fört dagbok – den senaste före Reagan var Ruth-erford B. Hayes på 1880-talet. Reagan själv hade aldrig skrivit dagbok innan han tillträdde. Men under sina åtta år som presi-dent antecknade han dagligen vad som tilldrog sig under hans ledarskap. Anteckningarna som är handskrivna och omfattar fem volymer återfinns i dag vid Ronald Reagan Presidential Li-brary i Kalifornien. Uppgiften att redigera och utge dagböck-erna gick till en av USA:s ledan-de yngre historiker, Douglas Brinkley. Den bok som nu fö-religger är en starkt förkortad version av de ursprungliga anteckningarna. Men även om ur-valet givetvis är selektivt redo-visar Brinkley alla strykningar, såväl vad beträffar datum som innehåll. Det gör det möjligt att få en samlad överblick över anteckningarna och kunna följa en viss fråga eller ett visst te-

magenom hela boken. I motsats till vad många föreställer sig ha-de Reagan en lång och kvalifice-rad karriär innan han blev presi-dent. Han föddes 1911 i Illinois som son till en skohandlare. Ef-ter ”high school” studerade han ekonomi och sociologi vid Eur-eka College i Illinois och flyt-tade, några år efter sin examen i början av 1930-talet, till Kali-fornien.

Sitt första filmkontrakt fick han 1937 och sitt sista 1964. Mindre känt är kanske att Rea-gan tidigt blev fackligt aktiv och under flera år efter andra världskriget var ordförande i skådespelarnas fackförbund. Nationellt känd, och dessutom förmögen, blev han under 1950-talet då han var programledare för *General Electric Theater*, ett populärt radio- och tv-program. Reagan blev tidigt medlem i det demokratiska partiet, men gled under 1950-talet över i en allt mer kritisk hållning till växande offentliga utgifter och den federala statens tilltagande be-fogenheter. 1962 blev han med-lem i det republikanska partiet med orden: ”I didn’t leave the Democratic Party. The party left me.” Hans politiska karriär tog fart 1964 då han stödde Bar-ry Goldwaters presidentkan-didatur. Insatserna här funge-rade som språngbräda till gu-venörskapet i Kalifornien som han innehade mellan åren 1967 och 1975. Under denna period grundlade han såväl sin makt-ställning inom det republikan-ska partiet som sin position som den nya konservatismens främste företrädare.

Vad säger då dagböcker-na om den politik Reagan drev under sina två president-perioder? Hur resonerade han och hans närmaste rådgivare i taktiskt och strategiskt avse-ende? Faktum är att dagböck-erna härvidlag till stor del läm-nar läsaren i sticket. Någon när-mare eller mer detaljerad infor-mation om Reagans ”egentliga” motiv för den politik han förde står inte att finna. Det betyder

inte att dagböckerna är ointres-santa. Tvärtom. Som helhet ger de en fascinerande bild både av Reagan som person och av presi-dentskapets villkor. Men bo-ken innehåller inga uppseen-deväckande politiska avslöjan-den. Den har främst karaktären av en loggbok över presiden-tens göranden och låtanden – med därtill hörande personliga kommentarer.

Det är naturligtvis omöjligt att veta vad Reagan har utelämnat, men intrycket är att varje viktigt möte, sammanträ-de, personbesök, telefonsam-tal, brevväxling, resa och anfö-rande är bokfört i dagböcker-na. Oftast men långt ifrån alltid anges mycket kort innehållet i samtal eller möten, men dis-kussionerna eller ståndpunk-terna refereras ytterst sällan. I varje fall gäller detta mötena i regeringen, Nationella säker-hetsrådet och samtal med eg-na ministrar och internationel-la toppledare.

Ett typiskt exempel på det se-nare är Reagans sammanträ-fande med Margaret Thatcher på Camp David den 15 novem-ber 1986, några dagar efter topp-mötet på Island mellan Gorbat-jov och Reagan. I förhandlingar-na hade Reagan ställt ryssarna i utsikt att, på vissa villkor, av-veckla det amerikanska kärn-vapenparaplyet över Västeu-ropa, något som gjort Thatcher djupt upprörd. Utan att nämna innehållet i förhandlingarna på Island, skriver Reagan lakoniskt om sitt möte med den brittiska premiärministern: ”We had a good one-on-one regarding our Iceland meeting ... She had some legitimate concerns. I was able to reassure her.” Ett annat talande exempel är anteckning-arna från mötet med stabsche-fen, tidigare finansministern, Donald Regan den 4 septem-ber 1985: ”we talked about what we want to accomplish in these next 3 years. One thing for su-re is control of govt. spending, a real arms reduction deal with the Soviets & a real relations-

✧ Ronald och Nancy Reagan i Hollywood.

FOTO: KEYSTONE/BL BILDBYRÅ

hip with our Latin neighbors.” Inga motiveringar, inget resomang, endast kommentarer i rubrikform.

Mångahävdaratt USA:s president är världens mäktigaste man. Det är kanske riktigt, men dagsboksanteckningarna bekräftar knappast denna bild. Tvärtom framstår presidenten som fånge i administrationens och mediernas järnbur. Hans dag är i detalj styrd av stabens planer, av en oändlig mängd möten, samtal, offentliga framträdanden, mediekontakter och representativa förpliktelser. Från alla sidor är presidenten utsatt för påtryck-

ningar och krav, inte minst från sina närmaste rådgivare. Hans ämbete framstår lika mycket som en arena för intressekamp, som en plattform för hans egna självständiga viljeyttringar. Naturligtvis har presidenten stor makt, framför allt vad gäller utrikes- och försvarspolitiken. Men vill han få genomslag för det program han gick till val på tycks det krävas en enorm målmedvetenhet och viljestyrka – och en snäv koncentration på ett fåtal frågor. När han väl tillträtt verkar det överhuvud inte finnas utrymme att omformulera eller att förnya politiken.

Först som sist ger dagböckerna en fascinerande bild av

Reagans personlighet. Han var inte bara en ideologiskt medveten och missionerande president, utan tycks också ha varit en känslig och inlevelsefull människa. Stupade soldater visade han stor respekt och sörjande anhöriga liksom olycksdrabbade vänner fick alltid hans omtanke – han kontakter de drabbade familjerna, besöker de skadade och deltar i rader av begravningar. På gränsen till patetiskt är hans återkommande klagan och vemod när Nancy reser bort. Han upplever sig ensam, övergiven och otrygg i Vita huset varje gång hustrun inte är i hans omedelbara närhet. Det är uppenbart att han aldrig

kände sig hemma i Washington. Han kom från Kalifornien, det var där han hade sin nära vänskrets. Han älskade att rida och fascinerades av de öppna viddererna i väst. Det råder ingen tvekan om att Reagans främsta styrka var hans nära anknytning till och stora förståelse för ”the middle America”.

Kanske kan man formulera det så att Reagan var en amerikansk motsvarighet till Thorbjörn Fälldin. Tryggt förankrad i sin egen bakgrund, främmande för huvudstadens mondäna levnadssätt och djupt övertygad om det unika i den livsstil han företrädde.

✧ LENNART BERNTSON

När amerikaner uppfann demokratin

THE DECLARATION OF
INDEPENDENCE
A GLOBAL HISTORY

DAVID ARMITAGE
Harvard University Press 2007

Amerikanska exportprodukter har besegrat världen – T-forden och jazzen, Coca-Colan och McDonald's. Men den kanske mest omvälvande och mest kontroversiella exportprodukten har varit demokratin. I jämförelse med övriga exportframgångar var denna inte lika fredlig. Många europeiska länder – inklusive Sverige – antog den fulla demokratin först under intrycket av USA:s och de övriga västmakternas seger i första världskriget. President Woodrow Wilsons idé att krigets syfte varit att "göra världen säker för demokratin" blev hetsigt omdiskuterad.

Varför kom just USA att på detta unika och än idag extremt kontroversiella sätt identifiera själva sin existens som nation med idéerna om demokrati och frihet? Vill man förstå det måste man gå tillbaka till nationens födelse och till det säregna dokument som är den amerikanska självständighetsförklaringen från den 4 juli 1776. Om denna självständighetsförklaring har Harvardhistorikern David Armitage nu skrivit en fascinerande bok, *The Declaration of Independence. A Global History*.

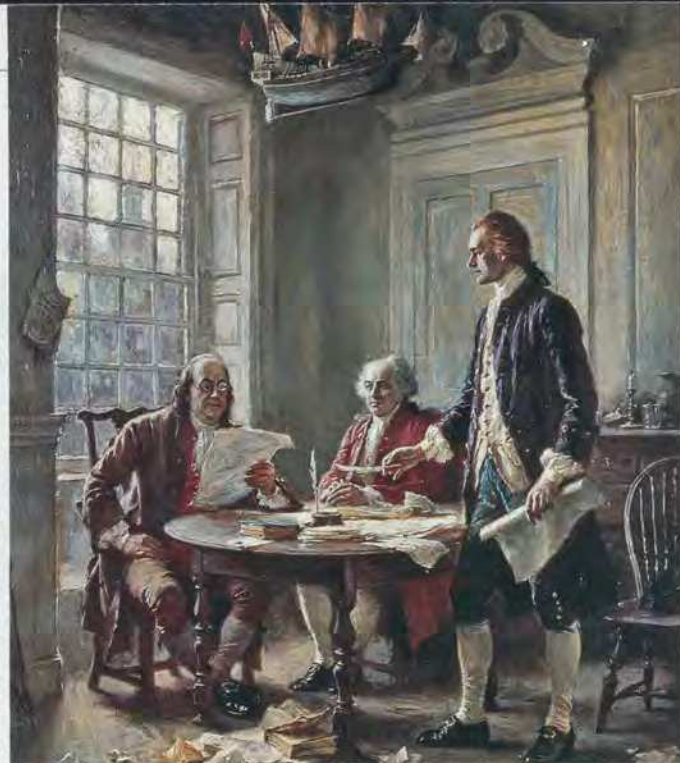
Den amerikanska självständighetsförklaringen författades av några av USA:s främsta grundlagsfäder, bland dem Thomas Jefferson och John Adams. Jefferson skulle senare bli USA:s tredje president, Adams den andre. Båda skulle häpnadsväckande nog dö samma dag, den 4 juli 1826, exakt femtio år efter självständighetsförklaringens antagande. Författarnas prominens bidrar

kanske till att förklara dokumentets glansfulla, innehållsrika och än idag berömda formuleringar. Mest kända är kanske satserna:

"Vi håller dessa sanningar för självklara, att alla människor är skapade lika, att de av sin Skapare utrustats med vissa oförfärliga rättigheter, att bland dessa finns liv, frihet och sökande efter lycka. – Att för att säkra dessa rättigheter regeringar har inrättats bland människorna, vilka erhåller sin rättvisa makt från de styrdas samtycke ..."

Men, som Armitage förklarar, *The Declaration of Independence* var inte i första hand en rättighetsförklaring utan just en självständighetsförklaring. Den utvecklade en för eftervärlden högst betydelsefull retorik kring eviga och allmänmänskliga rättigheter och principer. Men till kärna och syfte var den de upproriska amerikanska staternas oberoende-förklaring. Den gick helt enkelt ut på att uppsäga den engelske kungen George III:s tro och lydnad. Mot denne olycklige monark mobiliserades sedan en arsenal av naturrättsliga och politisk-filosofiska argument, som i stor utsträckning hämtats från brittiska teoretiker, kanske främst John Locke. Locke hade i sina skrifter om regeringssättet försvarat en annan revolution, den som engelsmännen företog 1688 när de avsatte kung James II. Därvid hade han argumenterat på liknande sätt som amerikanerna skulle komma att göra 1776 – kungen hade kränkt undersåtarnas rättigheter, han hade regerat och pålagt dem skatter utan deras samtycke, därför hade det varit rätt att göra uppror.

Självständighetsförklaringen 1776 försvarade på detta sätt i samma andedrag amerikanernas rätt att göra uppror och förklara sig fria från sin tidigare lagliga kung, deras oförfärliga rättigheter och deras rätt till folkstyre. Den etable-

✶ Grundlagsfäderna i skrivartagen. Målning av Jean Leon Greome Ferris.

FOTO: SUPERSTOCK/NORDICPHOTOS

rade också en ny nation på kartan – Amerikas förenta stater. Under loppet av ett par veckor spred sig nyheten om den amerikanska deklARATIONEN över världen. Kung Georg försökte ignorera den. Samtidigt anställde han skribenter för att vederlägga den. Hur kunde amerikanerna säga att alla människor är födda fria samtidigt som de höll slavar, frågade sig de polemiskt inställda, onekligen med viss logik. (Både Adams och Jefferson var dock rent principiellt mot slaveriet). Hur kunde amerikanerna bli något annat än upprorsmän bara genom att förklara sig självständiga? De naturrättsliga argumenten avfärdades av filosofen Jeremy Bentham som gjorde klart att talet om rättigheter givna av naturen inte var något annat än "nonsens på styltor".

Frågan om USA:s självständighet och fortlevnad avgjordes emellertid på slagfältet. Storbritanniens fiender – främst Frankrike – glädde sig över upprorsmännens seger. Ett fåtal anade till och med vilken sprängkraft denna seger skulle kunna få. Självständighetsförklaringen, skrev en fransk författare, var den kanske största händelsen under "detta århundrade". Även om den nybildade staten inte räknade mer än ett par miljoner

invånare såg redan samtiden dess potential. John Adams förutspådde 1780 att engelskan, som då knappast talades eller förstods av mera än 13 miljoner människor, i framtiden skulle komma att bli världens dominerande språk och ersätta vad latinet varit i gångna århundraden och vad franskan var för hans samtid.

Vad som gör David Armitages bok till ett briljant exempel på "global idéhistoria" är inte minst hans undersökning av hur den amerikanska självständighetsförklaringen mer eller mindre blev en förebild för tallösa senare självständighetsförklaringar. Först ut var Haiti, där ett uppror mot Frankrike av svarta slavar hade haft framgång, och som 1804 förklarade sig som en oberoende suverän stat, den första i Latinamerika. Sedan följde många andra. Armitage tar med ett antal av dem som appendix till boken. Där finns Venezuelas självständighetsförklaring 1811, Texas 1836, Liberias 1847, Tjeckoslovakiens 1918, fram till Sydrhodesias 1965.

De amerikanska grundlagsfäderna hade betraktat det som en självklar sanning att självständighet och folkstyre borde förenas. Men i verkligheten gick segrar för nationell självständighet ingalunda utan vi-

dare hand i hand med segrar för demokratin. Woodrow Wilson applåderade när det ryska imperiet föll 1917, men blev inte lika glad när en skoningslös bolsjevikdiktatur trädde i dess ställe. Han hjälpte till att förpassa de tyska och österrikiska kejsardömena till historiens sophög men skulle förmodligen ha förskräckts om han vetat att det skulle bli Adolf Hitler som plockade upp bitarna. När britternas maktställning i Mellanöstern föll samman var amerikanerna belåtna men har sedan haft en hel del bekymmer med såväl Saddam Hussein som det islamistiska väldet i Iran. Den amerikanska visionen har likväl förblivit intakt. Idén att nationellt oberoende borde förenas med demokrati och mänskliga rättigheter har inte övergivits. Men verkligheten har ibland varit mera komplicerad.

Armitage betonar med rätta de stora segrar som kampen mot imperierna och för de oberoende suveräna staterna vunnit under de senaste tvåhundra åren. Han talar om en "epidemi" av självständighetsförklaringar som gång på gång brutit ut också under de senaste hundra åren. Förenta nationerna skapades 1945 av femtio stater. Mellan 1950 och 1993 skapades hundra nya stater. Idag finns 192 stater som delar på jordens yta. Så sent som mellan 1990 och 1993 tillkom mer än trettio nya oberoende stater i samband med att det sista imperiet, Sovjetimperiet, bröt samman. Självständighetsförklaringar har blivit en "genre", en litteraturart där den amerikanska av 1776 är den ojämförligt bäst kända klassikern.

David Armitages *The Declaration of Independence* innehåller berättelsen om hur denna genre utvecklats sedan 1776. På ett lysande sätt visar Armitage hur studiet av ett skenbart begränsat tema kan ge upphov till de vidaste utblickar över global historia.

SVANTE NORDIN

Demokratis seger eller kris?

AUF EWIG IN HITLERS
SCHATTEN?
ÜBER DIE DEUTSCHEN UND
IHRE GESCHICHTE

HEINRICH AUGUST WINKLER
C H Beck 2007

GLOBALISATTION, DEMOCRACY
AND TERRORISM

ERIC HOBSBAWM
Little, Brown 2007

Det går att anlägga två diametralt motsatta perspektiv på demokratis utveckling efter kalla krigets slut. Det ena är att allt fler stater i världen har övergått till demokratiska styressätt, det andra är att det demokratiska statslivet fungerar allt sämre där det finns och ibland länge har funnits.

Bakom en demokratisk fasad kan det döljas rätt mycket vrångvisa, rättsövergrepp, fåtalsmakt. Och i auktoritära system kan det förekomma folklig maktutövning, om man nämligen uppfattar demokrati väsentligen som en praktik, ett vardagsförhållande, inte som en uppsättning höghetsakter och ceremonier och regelsystem. Där demokrati inte praktiseras, förtvinar den.

Demokrati ses gärna som en fredsfaktor, och för några år sedan ansågs allmänt ett facit av 1900-talet vara att demokratier aldrig går i krig med varandra. Nå, hur var det med första världskriget? Det parlamentariska England och det republikanska Frankrike stred mot ett kejsarligt Tyskland som hade full och lika rösträtt för alla män, som hade en skriven författning (det har England fortfarande inte) och av alla uppfattades som en rättsstat. Och Österrike-Ungern var en konstitutionell monarki, med garantier för minoriteter och oppositionella.

Att krigets förlorarmakter

fick dålig press i efterhand är sedan en annan sak.

Segrarna hade all anledning att förtiga att de gått i allians med en despoti (Ryssland) och fått stöd av en makt (Förenta staterna) där vita medelklassmän ägnade sig åt att jaga nyss frigivna slavar på fritiden. Under resans gång är snedvridningen svårare att ta till sig, eftersom de flesta vet om att det ljugs. Men det är också lättare att begå fatala misstag. Som Per I Gedin visar i sin biografi *Verner von Heidenstam. Ett liv* (2006), kunde en så resonerande person som denne uraristokrat under ett kort ögonblick hälsa bolsjevikernas maktövertagande i Ryssland som en befrielse från tyranniet – och kort tid senare finna Mussolinis holmgång med de egna bolsjevikerna som en rimlig väg ut ur ett nationellt trauma. "Englands Mussolini" blev för somliga en beteckning på Winston Churchill, den europeiska civilisationens räddare.

Inget europeiskt land har stått mera i skottgluggen än Tyskland – från Napoleonkrigen fram till Hitlerrikets fall. Under statssplittningens tid slets det sönder inifrån, efter riksgrundandet hade det fiender från alla håll. Inringningen, verklig eller inbillad, skapade en särskild mentalitet, som till en början inte var något missionsmedvetande utan snarast en martialisk överlägsenhetskänsla. Mot den europeiska civilisationen, en köpmannaprodukt, stod den tyska kulturen, en andlig planta. Tyskland var tänkandets hemvist på jorden. De som talade tyska stod över det materiella, det merkantila. Var England världens verkstad, så var Tyskland vetenskapens värld.

Få har bearbetat tyskarnas speciella predikament i modern tid mer balanserat än den tyske historikern Heinrich August Winkler. Hans enkla utgångspunkt är att tyskarna inte är speciellare än de flesta andra;

inte mera krigslystna, inte mera sinnade att tåla en orättmätig överhet, också om de har fått tåla rätt mycket av det slaget, men har de inte också sagt ifrån? Talet om en tysk *Sonderweg* är, menar han, starkt överdrivet; om tyskarna – eller preussarna, maktspelare om några – tar ett stickspår, vilka tar då huvudspåret? Fransmännen med sina oupphörliga revolutioner och kontrarevolutioner, engelsmännen med sitt övertunga imperium, amerikanerna som gjorde sig av med sin ursprungsbefolkning för att ersätta den med sådana som det inte fanns plats för på andra ställen? Gjorde inte alla samma sorts misstag?

Kanske inte riktigt. Winkler är expert på Weimar. Denna första tyska republik hade Europas mest demokratiska författning (som senare Stalins Sovjetunionen!), men den saknade tillräckligt många kloka hjärnor som var beredda att försvara den och hade under nästan hela sin korta existens en "negativ majoritet", ett junkerintresse och ett föregivet proletärt intresse i förening. När Hitler sedan kom blev han en *Ersatzkaiser*, att dyrka eller att duka under för. Först nu fick den tyska politiken en missionerande roll: *Drang nach Osten*, idén om ett naturligt livsutrymme för den tyska nationen på slaviskt territorium, utgör ur Winklers synvinkel ett brott snarare än en kontinuitet. I grunden har, menar han, Tysklands ekonomiska och konstitutionella utveckling placerat riket eller republiken i Västeuropa, även om det inte har erkänts av alla aktörer förrän efter 1945, då varje tanke på neutralism eller särstatus föll samman i Bonn och krossades eftertryckligt i Berlin.

De värden som den förbundsrepublikanska eliten tog strid för var heller inga europeiska värden, påstår Winkler. Det var västliga värden, historiskt förankrade i en åtskillnad mellan andligt och världsligt, mellan furstligt och bor-

gerligt, som kan sökas tillbaka till romartiden i dess kristna fas, fast inte till antiken. I ett tillspetsat resonemang gör han den judiskt-kristna monoteismen till ett rekvisit för all senare demokratiutveckling: "Bekännelsen till människors likhet inför lagen förutsätter tron på alla människors likhet inför Gud." Investiturstriderna faller förstås in i detta mönster, liksom olika former av maktodelningsläror, rättighetskataloger och växling av eliter. Väst har missbrukat dessa värden, enligt Winkler, samtidigt har det bekant sig till dem.

Andra har bekämpat dem och velat höra till gemenskapen, om också med våldet som insats. Det går en antirysk och

antitürkisk underström i Winklers brottnings med det förflutna. Rejäl motpol till Winkler är marxisten Eric Hobsbawm, möjligen nutidens mest respekterade och mångsidige historiker. Nittio år gammal drar han sig inte för att ge ut en samling essäer – i flertalet fall omarbetade tal – från början av det nya millenniet. Om Winkler ser de västliga värdena triumfmarsch som en oemotståndlig trend, så pekar Hobsbawm med viss envishet på att dessa värden ges allt mindre spelrum i praktisk politik. Senast har terrorpaniken fått ledande demokratiska politiker att kasta synen på rättigheter som oförfärliga överbord.

En allvarligare och mer långsiktigt verkande process

är att den demokratiska statens våldsmonopol har utmanats och underminerats; av en hyggligt fritt opererande världsmarknad för handelsvapen, privata övervakningsföretag och insatsstyrkor, ett tilltagande interpersonellt våld, inte minst bland yngre och utbildade män. Många anser att staten inte mera gör vad den ska göra och de vill heller inte smutsa sina fingrar med att ta striden för medborgerlighet en gång till.

Hobsbawm är liksom Winkler en suverän stilist, fast mera litterär och associativ än denne. Att demokratiska stater – delvis som en följd av undflyende maktströmmar i globaliseringsens kölvatten – presas av upplösande våldstenden

ser å ena sidan och en utbredd civil letargi å andra sidan, ser han som en följd av att den sociala rationalismen, eller "disciplineringen" för att tala med sociologen Norbert Elias, någon gång på 1960-talet kom till vägs ände i de västliga samhällena.

Det var då the fucking generation blev hörd och krävde lydnad. Mot Elias civiliseringsprocess sätter Hobsbawm en sedan dess fortgående barbariseringsprocess. Den släpper loss irrationalitet och lustar, den sudar ut vårt sinne för nyanser och återhållsamhet. Men inte nog med det: den framkallar motreaktioner från en stat som inte längre kan behärska sig. En ond cirkel tar vid.

Här ges inga recept för framtiden. Gott så. Man blir varse ett antal förluster. I en rättsstat, ett samhälle byggt på demokratiska fundament, har man dock anledning att kräva det som hargt förlorat tillbaka.

ANDERS BJÖRNSSON

Vetenskapens tredje väg

SCIENTIFIC PERSPECTIVISM

RONALD GIERE

University of Chicago Press 2006

Under efterkrigstiden fram till början av 1990-talet förekom – såväl i den akademiska världen som i medierna – en intensiv debatt om vetenskapens natur. Diskussionen har avstannat i media, förmodligen på grund av att den sällan tycktes komma någonvart. De motsatta positionerna framstod som fastlåsta. Och den grundläggande frågan är också svår, den har följt filosofin sedan dess begynnelse.

Utvecklas vetenskapen mot allt fler och djupare sanningar om verkligheten? Finns det absolut kunskap? Eller är vetenskapliga kunskaper kulturbundna konstruktioner?

Objektivisterna hävdar att det finns absoluta sanningar, relativisterna att de absoluta sanningarna ofta har bytts ut under historiens gång och att det vore förmätet att tro att just vi funnit de vises sten. Objektivisterna baserar sin position på övertygelsen att det finns en yttervärld som vi kan observera och få kunskap om på neutralt sätt, relativisterna kontrar med att vi är för evigt fångade i våra begrepp och språk, även de vetenskapliga; all observation är teoriberoende. Frågan är så "het" att den under 90-talet ledde till det så kallade science war i främst USA, kriget mellan i det ena lägret naturvetare, i det andra humanister och samhällsvetare. Motsättningen fortsätter att präglade modern vetenskapsteori.

En nutida förgrundsgestalt inom denna forskning är den amerikanske filosofen Ronald Giere, som ägnat större delen av sin akademiska bana åt att försöka finna nya lösningar på problemet. I en rad böcker och artiklar har han vridit och vänt

Sommarläsning från Carlsson Bokförlag

En kultursidas uppgång och fall

Finkultur och masskultur i Kvällsposten 1950-1971

Henrik Sjögren

Inb, ill, 830 s. 978 91 7331 162 5

"...med Henrik Sjögrens så mycket mer djupgående dokumentation har presshistorien nu tillförts ett värdefullt bidrag"

Gunilla Lundström, *Sydsvenskan*

"I Henrik Sjögrens historik och citatsamling väcks den till liv igen, i all sin bredd, djup och intellektuella stimulans. Det är en fröjd att läsa; här finns så mycket begåvat skrivande..."

Curt Bladh, *Sundsvalls Tidning*

Skogen i vårt inre

Utmärkt och frihetsdröm

Johannes Ekman

Inb, ill, 416 s. 978 91 7331 143 4

Med skönlitteraturens hjälp tar Johannes Ekman oss med på en resa till Skogen i vårt inre. "Historien om skogen i vårt inre är historien om den eviga spänning som följt mänskligheten mellan det vilda och det tåmjda... Skogen har på en gång stått för skräck och frihet, yttersta fattigdom och slit och romantisk naturdröm."

CARLSSON BOKFÖRLAG Stora nygatan 31, box 2112, 103 13 Sthlm
www.carlssonbokforlag.se • 08-54 52 54 80

på frågorna, alltid på intressanta och kreativa sätt. Han försöker besvara vetenskapsteoretiska frågor inte genom att utgå från filosofiska principer och inte heller från vetenskapshistorien, vilket är vanliga ansatser, utan inifrån, genom att studera och reflektera över modern vetenskaplig praxis. Han kallar sin metod "naturalism" – inga metafysiska antaganden skall styra hans undersökningar.

Gieres senaste bidrag föreligger nu i bokform: *Scientific Perspectivism*. Han inleder boken med att tämligen snabbt förkasta båda de ovanstående alternativen. Det går inte att tala om sanningar i absolut mening, oberoende av tid och rum. Å andra sidan kan man inte heller tillåta sig att glida ner i relativismens träsk, där alla påståenden är lika sanna eller falska. Gieres svar på den kunskapsteoretiska gåtan kallar han perspektivrealism.

Inom den moderna astronomins observationer används sofistikerade instrument för att få fram stimuli från verkligheten. Giere beskriver hur linser, teleskop, filter, datorer, rymdfarkoster används för att fånga upp vissa typer av gammastrålar som via kraftig bearbetning kan resultera i ett fotografi av till exempel Vintergatan, eller av universum för 13 miljarder år sedan. Olika instrumentella sammansättningar ger olika bilder av "samma" objekt.

Yttervärlden och våra föreställningar, teorier och från dessa utvecklade observationsinstrument är båda orsaker till vår kunskap, och de samverkar. Efter att ha konstaterat detta kan Giere ta steg två, vilket innebär att han inför aktör och syfte i sin kunskapsteori. Favoritexemplet, som han har använt i många verk, är kartor. Vi tänker oss en karta över Stockholm som visar dess gatunät. En annan karta visar topografin, en tredje visar tunnelbanesystemet och en fjärde visar Stockholm som en punkt på

en Europakarta. Vilken av dessa är mest sann, mest förklarande, eller bäst? Naturligtvis ingen – det hela beror på vad kartan skall användas till, dess syfte. Ovanstående resonemang sammanfattas i en formel:

– F använder X för att representera V med syftet S.

F, forskare, kan stå för en individ men också, vanligare idag, en forskargrupp eller en hel disciplin. V är (en aspekt av) verkligheten, till exempel det materiella, det biologiska, det sociala eller det mentala – de delar av verkligheten olika vetenskaper studerar. Genom att införa en aktör F och ett syfte S gör Giere något som inte är vanligt inom vetenskapsteorin, där representation eller verklighetsbeskrivning oftast förstås som oberoende av subjekt och motiv.

Och därmed är vi redo för steg tre, som kan ses som Gieres huvudpoäng, svaret på den kunskapsteoretiska frågan, nämligen: Hur representerar vetenskapen verkligheten? Naturligtvis fångas verkligheten på många olika sätt: genom ord, påståenden, diagram, fotografier, matematiska formler, ofta sammanbundna med nätverk av begrepp till vad som kallas en teori. Men för Giere är det inte det mest djupgående svaret. Svaret – X i formeln ovan – är att vetenskaperna representerar genom modeller. Det är en grundläggande modell av verkligheten som styr datainsamling genom att ange vilka data som är intressanta och vilka som är irrelevanta.

Till de mer berömda historiska modellerna inom vetenskapen hör Rutherford's atommodell, som kan ses som en analogi med solsystemet. Huygens modell av blodcirkulationen som ett hydrauliskt pumpsystem är ett annat exempel, Watson och Cricks DNA-modell ett tredje. Kartor är modeller.

Här kan inskjutas att Gieres teori om något som ligger mel-

lan teori och verklighet är intressant men inte ny. Den franska kunskapsteoretiska traditionen har beskrivit den förmedlande länken sedan Durkheim, Bachalard, Althusser och Foucault, dock i betydligt mer djupsinnig vokabulär än Gieres. Tankegången är också besläktad med Thomas Kuhns "paradigm" och Ludvig Flecks Denkspiel. Giere ger dock den mest detaljerade beskrivningen av länkens egenskaper.

Men åter: Hur representerar då modeller? De representerar genom likhet, menar Giere. Vetenskaperna försöker alltså finna likheter mellan modeller och aspekter av verkligheten. Är då det kunskapsteoretiska problemet löst? Naturligtvis inte. Frågan har flyttats till relationen mellan modell och verklighet: Vari består "likhet" mellan dessa?

Giere diskuterar bara naturvetenskaperna, men jag skulle vilja hävda att situationen är precis densamma inom humaniora och samhällsvetenskap, det vill säga vi utgår från och styrs av modeller i vår forskning.

Samhällsvetenskaperna och humaniora har under århundraden utvecklat mer eller mindre sofistikerade förklaringsmodeller av mänskligt handlande.

Under första hälften av 1900-talet försågs människan med ett omedvetet – den psykoanalytiska modellen – och konflikter därstädes utgjorde en central förklarande orsak till olika typer av beteende. Under 1970-talet var sociologins förklaringar dominerande. Social och kulturell tillhörighet förklarade beteende på individ- och grupp-nivå. Under 1980-talet dominerade ekonomernas modell, det vill säga individen agerar rationellt på olika "marknader", en teori som belönades med Nobelpris 1992. Idag tenderar den biologiska modellen att dominera; individen förstås i stor utsträckning

som betingad av sitt genetiska arv. Samtliga dessa modeller ger upphov till att helt nya typer av observationer blir relevanta; introspektion och drömmar, kulturella faktorer och social miljö, rationella val, fysiologiska egenskaper.

Gieres perspektivrealism förklarar varför kontroverser lätt uppstår mellan olika perspektiv; det beror i grunden på användandet av olika modeller. Exempelvis föreligger idag en till synes öoverstiglig konflikt mellan psykosociala och biomedicinska förklaringsmodeller av individuell handling, normal eller avvikande. Utifrån Gieres teori är lösningen inte olika typer av sammanjämkanden av modellerna utan snarare att försöka utveckla en ny, bredare modell som kan integrera båda perspektiven i en mer omfattande och kraftfullare förklaring. Ett annat aktuellt exempel kan vara de motstridiga uppgifterna om människans inverkan på klimatförändringarna, vilket troligtvis har att göra med ojämförbara klimatmodeller.

Kanske är den största behållningen av Gieres teori inte hans "lösning" av motsättningen mellan objektivism och relativism utan hans klargörande av modellens centrala funktion i all forskning. Min egen åsikt är att speciellt samhällsvetenskaperna skulle vinna på att försöka formulera modeller som kan utgöra gemensamma plattformar inom olika ämnen, och även för samarbete mellan ämnen. Det skulle minska fragmenteringen och göra samhällsvetenskaperna mer kumulativa.

THOMAS BRANTE

Läs tidigare nummer av Axess på www.axess.se

Två tusen år av hat

I en nyutkommen
antologi behandlas
judehatets
historia utifrån en
större kontext

**JUDEHATETS SVARTA BOK
ANTISEMITISMENS HISTORIA
FRÅN ANTIKEN TILL I DAG**
TROND BERG ERIKSEN, HÅKON
HARKET, EINHART LORENZ
Bonniers 2008

Det norska originalet till boken om antisemitismens historia heter kort och kärnfullt *Jødehat*. Slutorden visar poängen med att byta ut termen antisemitism mot termen judehat. Den nya termen behövs för att det ska vara möjligt att identifiera "den nya antisemitismen": "Om den så seglar in i det tjugoförsta århundradet under kristendomens, islams eller antisionismens och antisemitismens flagg, bör den kallas vid sitt rätta namn. Låt oss därför till slut uttrycka oss lika kort och gott som vi fram till nu uttryckt oss långt och nyanserat – och kalla det judehat."

Titeln på den svenska upplagan missar bokens poäng. Den svenska titeln är lånad från de tre franska exempelsamlingarna *Kommunismens svarta bok*, *Kapitalismens svarta bok* och *Kolonialismens svarta bok*. Alla de tre böckerna var polemiskt utformade och avsedda att fungera som anklagelseskifter mot inflytelserika krafter idag i västvärlden, det vill säga i det första fallet socialistiska, och i det andra liberala och konservativa intellektuella och politiker.

Den första boken var ett led i före detta franska kommunistiska intellektuellas uppgörelse med sitt förflutna. De två andra var motskrifter från socialister, som kände sig kränkta av teserna i *Kommunismens svarta bok*.

Jødehat är emellertid inte någon polemisk svartbok. Den är inte en skrift som avslöjar något som har förtigits, förnekats eller fördolt. Den är istället vad underrubriken anger, en skildring av Medelhavsvärldens, Europas och Mellanösterns historia med judehatet som den röda tråden. Det behövs inte någon "svartbok" för att dokumentera judehatets historia och nuvarande verklighet. Det är kontexten, sammanhangen, som behöver belysas. Det är symptomatiskt att såväl Sveriges som Europas judiska historia är undanskymd i läromedlen i historia. Den judiska dimensionen finns med i vetenskapliga verk – här må framhållas Fredric Beidoires briljanta *Ett judiskt Europa: kring uppkomsten av en modern arkitektur 1830–1930* (1998) – men i allmänna historieverk är det antisemitismen i allmänhet och i synnerhet Förintelsen som uppmärksammas, inte det judiska.

Judehatets svarta bok är populärhistoria i ordets bästa mening. Upplägget är kronologiskt och perspektivet är västeuropeiskt. Det är judarnas roll i först det romerska och sedan det kristna Europas historia, "vår" historia, som står i fokus. Den tyska dimensionen har som sig bör en framträdande roll, medan antisemitismen i Ryssland och i den muslimska världen uppmärksammas främst när boken kommer in på den moderna historien, i Ryssland från 1800-talets början och när

det gäller den muslimska världen särskilt under de senaste årtiondena.

Det uppsaliensiska så kallade "Bollhusmötets" krönikör Ola Larsmo har skrivit ett tillägg i den svenska utgåvan. Texten är en skiss av den judiska historien i Sverige. Framställningen bygger inte bara på Hugo Valentins klassiska *Judarnas historia* utan även på den på senare tid allt rikare vetenskapliga litteraturen om judisk historia och antisemitism i Sverige. I likhet med bokens text i sin helhet vittnar Larsmos bidrag om att den judiska historien och judehatets historia är oupplösligt sammanlänkade. Och det vore meningslöst att alls försöka skriva en "judisk historia" utan att skriva de samhällens historia, där judar levt som minoritet under de närmare två tusen år då det inte fanns någon judisk stat. Före sekulariseringen av de kristna samhällena och emancipationen av judarna i Europa under 1800-talet är judarnas och judehatets historia två sidor av samma berättelse, och tyvärr även efter emancipationen. Judehatet har visat sig vara den mest seglivade mentala strukturen i Europas historia.

Larsmo påpekar att judehatet fanns i det medeltida Sverige – där det inte fanns några judar – och att det är en viktig beståndsdel i den svenska litterära kanon. Själva fakta är inte nya, men placerade sist i en bok som utmynnar i Förintelsen och antisemitismen i dagens värld, får de en särskilt sinister betydelse. Ola Hansson skrev om judens motbudande lukt. August Strindberg uppvisade en variant av det vänsterns judehat, som beskrivs som allmänt i Europa i *Judehatets svarta bok*. Han avskydde judarna som "en förljugen överklass". Larsmo formulerar det träffande med orden att Strindberg befann sig i tiden mellan "penningjuden" och "rasjuden".

Historikern Enzo Traver-

so visade i sin bok *Les Juifs et l'Allemagne: de la "symbiose judéo-allemande" à la mémoire d'Auschwitz* (1992) att det inom citationstecken satta uttrycket om en tysk-judisk symbios var en bedräglig myt, en tes som ytterligare har fördjupats av Amos Elon i *The Pity of It All* (2003): judarna accepterades aldrig som en del av den tyska kulturen. Denna omständighet underlättade betydligt den accelererande diskrimineringen under nazisterna och, slutligen, Förintelsen. Larsmo lyfter fram en motsvarande mentalitet i det svenska samhället under mellankrigstiden. Han nämner kollegers antisemitiska bemötande av Isaac Grünewald. Det kan tilläggas att kompositören Moses Pergament mötte ett liknande motstånd, något som skildras i Henrik Rosengrens avhandling *Judarnas Wagner* (2007).

Den vackra tanken om en kulturell "symbios", ett samliv mellan judar och icke-judar, ställer frågan om identitet och identifikation på sin spets. Själva sättet att formulera problemet antyder en föreställning om att det skulle kunna finnas "rena" nationella kulturer, stilar och språk. Men de senaste två tusen årens europeiska historia visar att det inte är så. Begreppsvärlden i alla europeiska språk är i viss mening gemensam (grunden i klassisk hebreiska, klassisk grekiska och latin). Esaïas Tegnér formulerade för snart tvåhundra år sedan sanningen att blott barbariet en gång var fosterländskt.

Om man inte diskuterar i termer av "symbios" eller "multikulturalism" frigör man sig från essentialistiska kulturella identifikationer. Varje individ framträder då som en självständig kulturfaktor i en medborgarstat. Judehat behöver kategorin judar, och judehatet blir farligt för individer som definieras som judar. *Judehatets svarta bok* åskådliggör dilemmat i en utförlig redogörelse för ju-

✧ Nidbild av en jude i vapenhuset i Härkeberga kyrka: målningen är från slutet av 1400-talet. En tid då det inte fanns några judar i Sverige.

FOTO: ANDRÉ MASLENNIKOV/BL BILDBYRÅ

deemancipationen i Frankrike under Napoleon respektive i Preussen under första hälften av 1800-talet.

Så länge som man tänkte i termer av ett kollektivs rättigheter, i detta fall det judiska folkets, mobiliserades hotbilder. Först en total koncentration på individen, det vill säga politiska rättigheter för var och en oavsett vilken kategori hon tillhörde, skulle kunna bringa judefientligheten att upphöra. Detta var innebörden i den socialistiska drömmen under 1800-talet. Det var också det samma som total assimilering – med det franska eller tyska. *Judehatets svarta bok* tar också upp en tänkvärd variant: den brittiske politikern Benjamin Disraeli använde föreställningen om särskilda judiska utförs-gåvor för att framhålla sina utomordentliga egenskaper och på samma gång som ett practical joke. Han utnämnde filosofen Immanuel Kant, tonsättaren Wolfgang Amadeus Mozart och Napoleon till judar – trots att "alla" visste att de inte var

det. Budskapet var helt enkelt: "What's the big deal"? Detta var ett positivt och som det skulle visa sig utopiskt alternativ till den antisemitiske borgmästaren i Wien Karl Luegers beryktade fras "Vem som är jude avgör jag" femtio år senare.

I *Judehatets svarta bok* nämns upprepade gånger hur en antisemitisk kod i ett samhälle kan underhålla judehatet. Det framgår att detta kan vara resultatet av en automatik, en fråga om en språklig struktur som inte behöver några medvetna aktörer, det vill säga i detta fall judehatet. Man kan tänka sig en språklig kod som inte alls är antisemitisk men ändå betonar skillnaden mellan judar och övriga.

Termen "filosemitisk" finns faktisk. Inom forskningen används termen "allosemitism" när en författare vill påpeka att en judisk faktor är betydelsefull utan att det har någon negativ eller positiv bibetydelse.

Problemet är att ett "allosemitiskt" språk har potentialen att väcka judehat likaväl som sympati för det judiska. Ett belysande exempel är Fre-

dric Bedoires bok *Ett judiskt Europa*. Bedoires projekt gick ut på att utforska modernismens genombrott i arkitekturen i Europa och Nordamerika under århundradet 1830–1930. Resultatet av undersökningen uttrycktes i den titel som den färdiga boken kom att få. Det (emanciperade) judiska inslaget bland beställare, byggherrar och arkitekter var så betydande att det gav täckning för bokens titel. När Bedoire gav ut sin bok på engelska gav han den en något mindre provocerande titel, *The Jewish Contribution to Modern Architecture 1830–1930* (2004). Han hade visserligen upptäckt att tidigare forskning hade dragit sig för att särskilt nämna det judiska, men han hade också mött argumentet att hans eget bidrag kunde tolkas antisemitiskt genom att så starkt betona det judiska. Detta dilemma uppstod just därför att vi har lärt oss tänka i termer av judiskt och icke-judiskt.

Judehatets svarta bok redogör för de centrala stationerna i judarnas och antisemitismens historia, från kristendomens

uppkomst fram till emancipationen, Förintelsen och dagens situation. En väsentlig aspekt är belysningen av det intrikata sambandet mellan socialism (kommunism) och judiska individer. Ett gott exempel är att den tsaristiska antisemitiska pamfletten *Sions vises protokoll* vann allmän och vid spridning i Europa och USA först i samband med bolsjevikernas maktövertagande i Ryssland 1917. Det fanns ju judiska människor bland bolsjevikerna och därmed "bekräftades" tesen om den judiska konspirationen mot det kristna samhället.

Under 1930-talet var kommunisterna i de flesta av Europas stater, inklusive Sovjetunionen där de hade makten, mycket ovilliga att ta emot judiska flyktingar från Nazityskland. Motiveringen var att det var fråga om rika kapitalister som flydde av ekonomiska skäl. De förföljda judarna sågs, står det i *Judehatets svarta bok*, som "överflödiga [ekonomiska] agenter, mellanhänder, kommissionärer, 'luftmänniskor', jobbare och kapitalister". Det är utmärkande för kommunistiskt tänkande att etniska kategorier kan förvandlas både till samhällsklasser och till kollektiva aktörer. Josef Stalin lät deportera åtta folk inom Sovjetunionen, anklagade för kollektivskuld, och *Judehatets svarta bok* redogör även för de antisemitiska utrensningarna och avrättningarna under hans sista år.

Förintelsen har givetvis en framträdande plats i *Judehatets svarta bok*. Det är fråga om en utförlig och nyanserad redogörelse för de senaste årens mångsidiga forskning. Särskilt belyses de kristna kyrkornas roll i allmänhet och Vatikanens i synnerhet. Kapitlet om detta har den talande rubriken "Viljan till vanmakt" och utmynnar i slutsatsen "det kristna Europas antijudiska tankemönster bidrog till att göra judeutrotningen möjlig – i praktiken".

✧ KRISTIAN GERNER

✧ Almqvist – ett svårfångat geni.

FOTO: IBL BILDEYRÄ

Den gåtfulla realisten

ROSOR, TÖRNEN

CARL JONAS LOVE

ALMQVISTS FÖRFATTARLIV

1833-1840

JOHAN SVEDJEDAL

Wahlström & Widstrand 2008

Almqvist var Sveriges på sin tid mest kontroversiella författare, och han fortsätter ännu idag att vara omstridd. Många i hans samtid hatade honom som pesten, ofta på oklara grunder. Jag tror inte att hatet främst berodde på att han skulle ha varit politiskt revolutionär och därmed farlig för dåtidens makthavare, trots att detta energiskt har hävdats både av hans beundrare på vänsterkanten och hans fiender på högerkanten. Förklaringen ligger snarare i hans undflyende, gåtfulla och lätt demoniska personlighet i förening med ett ironiskt, förföriskt och tve tydligt sätt att skriva. Folk visste helt enkelt inte riktigt var de hade sin Love, men de bedårades av hans magiska utstrålning och tolkade därför gärna hans ord efter egen önskan. När de så upptäckte att orden kunde tolkas helt annorlunda, blev de ofta rosenrasande.

Ett liknande mönster återfinns hos senare tiders Almqvistforskare. Några av dem uppfattar Almqvist som ärkeromantisk fantast eller apolitisk konstruktör av postmoderna experimenttexter, medan andra ser honom som vinstmaximerande entreprenör på bokmarknaden, åter andra som stridbar kristen liberal, feminist eller rentav som radikal socialist. När forskarnas tolkningar möts av invändningar eller andra uppfattningar blir de ibland mycket förargade. Ett exempel på detta är en recension i *Upsala Nya Tidning* den 20 juni 2007, där Roland Lysell indignerat gått till rätta med första delen av litteratursociologen Jo-

han Svedjedals stora Almqvist-biografi, planerad att omfatta tre delar. Lysell anklagar Svedjedal för att vara "förnumstig och idylliserande" samt sakna förståelse för Almqvists ungdomsverk, eftersom han läser dem "som om de vore realistiska romaner" i stället för att läsa dem på Lysells eget vis, det vill säga med Horace Engdahls och den så kallade *Kris*-gruppens postmoderna glasögon.

Lysells kritik är våldsamt Lorrättsvis och i huvudsak att betrakta som tal i egen sak, men den rymmer ändå några minimala korn av sanning. Johan Svedjedal har onekligen mer förståelse för Almqvists realistiska och samhällskritiska texter än för hans tidiga romantiska poesi. Inte heller har han mycket till övers för Lysells eller andra postmoderna kritikers sätt att närläsa sådana texter, vilket han ganska tydligt visar, trots att han avstår från att ge sig in i direkt polemik. Möjligen kan man också med någon rätt hävda att Svedjedals litteratursociologiska infallsvinkel och oftast mycket klargörande syn på Almqvist som karriärinriktad ämbetsman och marknadsförfattare ibland får dikteren att framstå som alltför kalkylerande och rationell, så att hans gåtfulla, irrationella och demoniska sidor i vissa fall blir otillräckligt belysta.

Ändå är det ingen tvekan om att Svedjedal i dag är Sveriges främste Almqvistforskare, inte bara därför att han har satt sig in i ämnet under längre tid än någon annan utan framför allt därför att han är ovanligt mångsidig, nyanserad och skarpsinnig i sitt sätt att behandla såväl det historiska källmaterialet som de litterära texterna. Dessutom skriver han på ett slagkraftigt sätt och vet hur han skall ta till vara dramatiken i Almqvists liv utan att förenkla komplicerade sammanhang. Svedjedals Almqvistbiografi har därför alla förutsättningar att både bli ett vetenskapligt standardverk

och en bok som kan läsas med nöje av lekmän utanför akademierna.

Första delen slutade strax före Almqvists genombrott som diktare, medan han ännu var en ganska okänd skolrektor som på fritiden gästspelade i romantikens akademiska salonger. Den nu utkomna andra delen skildrar det stora genombrottet med *Törnrosens bok* under 1830-talet – ett genombrott som innebar att han själv fick ta emot fäng av rosor från hänförliga beundrare men efterhand också plågades av de törnen som arga vedersakare placerade i hans väg. Det är under denna period som dikteren förvandlas från det som brukar kallas "romantiker" till det som brukar kallas "samhällskritisk realist", men förvandlingen är – som Svedjedal visar – långt mer komplicerad än man vanligen föreställer sig.

Sälunda döljer Almqvist i början sina samhällskritiska ambitioner under ett lager av romantisk ironi, och han är i det längsta angelägen att hålla sig väl med Atterbom och andra konservativa romantiker i det akademiska Uppsala. I hans främsta verk som *Drottningens juvelsmycke* blandas romantisk poesi och realistisk samhällsskildring på ett ofta förbryllande men konstnärligt fascinerande vis. Under flera år spelar han ett dubbelspel som går ut på att erövra positioner i såväl samhällsbevarande som radikala kretsar. Han har tröttnat på sin roll som rektor för reformskolan Nya Elementar och låter därför först prästviga sig i Uppsala och försöker sedan bli professor i estetik i Lund. När han går miste om professuren, satsar han istället på att skriva artiklar i den liberala pressen och kommer så att ingå i den radikala kretsen kring Lars Johan Hierta.

Mot 1830-talets slut publicerar han politiska pamfletter som *Europeiska missnöjets grunder* och den skandalösa sam-

tidsnovellen *Det går an* med dess listigt inlindade men ändå ganska tydliga plädering för kvinnoemancipation och "fri kärlek". Därmed förlorar han sin konservativa vänners stöd, uppfattas inom etablissemanget som en moraliskt korrumpad person ("Det går an-prästen"), avskedas så småningom från sin rektorstjänst och tvingas försörja sig som mångskrivande journalist och marknadsförfattare på heltid.

Huvuddragen i denna utveckling har varit kända länge, men Svedjedal visar tydligare än någon tidigare forskare hur medvetet Almqvist agerar för att främja sin karriär genom att ställa sig in hos olika makthavare, förtala sina fiender och övertala sina vänner att intrigera till hans förmån. Det är knappast någon vacker bild man får av karriärsten och skandalskrivaren Almqvist. Trots sin häpnadsväckande opportunism och hänsynslöshet framstår han ändå paradoxalt som en människa besatt av en obetvinglig konstnärlig vision. Denna vision, som får legitimera det mesta han företar sig, förändras visserligen gradvis, men Svedjedal övertygar oss om att den hela tiden hämtar näring ur en stark religiös och filosofisk idealism.

Här visas också övertygande vilka märkliga ordkonstverk som faktiskt blir följden av Almqvists oförtrutna strävan mot fjärran och sällan uppnådda mål. Skickligt utreder Svedjedal den grundläggande ramberättelsen i *Törnrosens bok* och det dialogiska spelet mellan

Richard Furumo och de övriga berättarna i *Herr Hugos salong*. Suverän om än föga romantisk är hans analys av *Det går an* som "juridisk thriller" där hjältingen, den egensinniga glas-mästaren Sara Videbeck, kämpar mot dåtidens lagstiftning, som hindrar gifta kvinnor från att bedriva näringsverksamhet. I behandlingen av *Drottningens juvelsmycke* belyser Svedjedal också briljant den gåtfulla Tintomaragestalten – vars androgyna väsen blivit en utmaning för queer-teorins litteraturforskare. Här skulle man dock ha önskat en mer ingående utredning av den intrikata berättarstrukturen i denna "poetiska fuga", som nog förblir Almqvists mästerverk framför andra.

Svedjedal peppar ofta sin framställning med halsbrytande metaforer. Han skriver till exempel att *Törnrosens bok* "imponerade på Tegnér lika litetsom en gobeläng på en flundra". Sådant kan vara skojigt att läsa, men ibland blir anrättningen på så vis alltför kryddstark. Hans berättelse om Almqvists liv är intresseväckande och smakrik nog ändå.

Det skall bli spännande att se hur Svedjedal tacklar den sista och mest dramatiska delen av biografien, där Almqvist efter många mödor och besvär på bokmarknaden alldeles tappat fotfästet, hamnar i von Schevens förgiftade havresoppa och tvingas fly till Amerika. Ingen har bättre förutsättningar än Johan Svedjedal att klara den utmaningen.

★ LARS LÖNNROTH

Krzysztof Kieslowskis
mästerverk
Dekalogen
Lördagar 21.00
AXESS TV

Eftertankens fina blekhet

HUMANIORA I SVERIGE
FRAMVÄXT GULDÅLDER KRIS

SVANTE NORDIN
Atlantis 2008

Svante Nordin, produktiv idéhistoriker, har nu återkommit med en högst stimulerande bok om den svenska bildningens öden och äventyr. Den startar skissartat med riktigt gamla tider och blir sedan alltmer detaljerad, med tyngdpunkter i de skeden som författaren själv har varit med om. Vi blir påmind om debatter som kommit och gått, om en rad högst solida insatser, och vi får en elva-i-topp-lista där Nordin valt sina favoriter. Här kan man nog ställa sig en smula skeptisk till det unika och avgörande i Lauritz Weibulls insats, det var inte bara fulländad objektivitet och knivskarp källkritik som styrde den.

Helt täckande är inte titeln. Den som hoppas att få veta vad som praktiskt har utträttats får bara ett halvt svar. Det som bjuds är till inte så liten del en historia om de ibland kloka men ofta luftiga och ibland direkt repressiva teorier som kommit och gått, och deras nedslag i enskilda personer och skrifter.

I en prolog berättar Nordin om sina studieår i Lund. Han kom dit 1966, då jäsningsen kommit i gång, och han slöt sig till de vänstersinnade som samlade sig innanför det alltmer klivna lärosätet. Samma ödesdigra splittring uppstod ju i Uppsala, Umeå, Göteborg, Köpenhamn och Århus. Riktigt var Nordin stod framgår inte av hans sympatiska självbiografi med dess åt många håll utsträckta vänskapshänder. Han nämner sitt och kamraternas "revolutionära projekt", mitt uppe i ett sedan decennier existerande socialistiskt Sverige som visserligen var behäftat med en eftersläpande andlig borgerlighet. De kom

så småningom att tappa tilltron till Lenin och Mao, allt under det att deras kritik av det bestående tillståndet inom humaniora och samhällsvetenskap kanske till och med blev mera framgångsrik än de önskat. Nordin och flera med honom upphann av realiteterna, eller upptäckte dem, men höll fast vid de humanistiska idealen, för att omsider förstärka anknytningen till det som en gång kasserats.

Ett av de verk som ges ett generöst utrymme är Lars Lönnroths lilla skrift *Litteraturforskningens dilemma* (1961). Den underkände det mesta av vad som då gjordes. Riktigt vad Lönnroth ville stod kanske inte klart ens för honom själv, men han rörde vid flera ömma punkter. Jag minns att jag skrev rätt utförligt om boken i *Svenska Dagbladet* under titeln "Litteraturforskningens charaktri". Jag tyckte på det hela taget bra om pamfletten. På ett sätt anknöt den till vår svenskalitteraturforskningens lärofader Henrik Schück, som ju på sin tid berömde sig av att åtminstone ha utträttat en sak: han hade jagat bort estetikerna från Uppsala. Lönnroth tyckte att den fina litteraturen hade fått alldeles för stor plats. Fram för de slästrukna, folkära böckerna! De sade något om hur samhället såg ut! Skriften var en stimulerande ungdomssynd, författaren har lagt det mesta av vad han då trumpetade ut bakom sig, till stort gagn för humaniora.

Dessa kvantitativa aspekter på litteraturen var den ena hälften av upprorets vapenarsenal, i det tumult som efter signaler utifrån snart bröt fram. Den andra hälften utgjordes av marxismen, i allians med diverse strukturalistiska och hermeneutiska metoder. Nordins skildrar förloppet med stillsam eftertanke. För oss som stod i hetluften då var det påfrestande, ofta var de fysiska realiteterna mer påtagliga än de andliga. Bojkotter, ockupationer, ideliga stormöten, krav på böckernas av-

skaffande, totaldemokrati, studentmakt och några förstörda mänskoliv.

Myndigheterna försökte medla sig fram mellan parterna. De gav ämnet ett nytt namn, nu skulle det heta "litteraturvetenskap". Det är en diskutabel term, som paradoxalt nog har avlat en myckenhet till vetenskaplighet förklädda hugskott. När en professur i Umeå inrättades fick vi sakkunniga banor för att vi hade "lagt krokben för kulturreform" och inte beaktat myndigheternas direktiv om att tjänsten skulle, som det kryptiskt hette, ägnas "det litterära livets och den litterära produktionens allmänna villkor". En särskilt aggressiv inlaga kom från Jan Thavenius, som Svante Nordin åberopar. Thavenius ropade på polis, för att inte "de sakkunnigas tilltag skulle få passera opått". De sociologiska grepp han talade om var tunn-sädda bland de sökande, och när de kunde spåras, som hos Gunnar Qvarnström, hade de närmast mystiska former. Jag skrev om det här, bland annat i *Dagens Nyheter*. Tjänsten gick till Magnus von Platen, som hade skrivit elegant och klokt om hur litteraterna hade det på 1700-talet, och om informatorn, huslä-raren för adelns barn under flera sekler.

Nordins bok berättar främst om hur humanisterna själva definierat vad de sysslat med och vad som styrat deras forskning. Här sitter filosofin i växlande skepnader som övervakare. Folk som hissat signaler och dikterat vad man fått och vad man inte fått syssla med, står i förgrunden. De som haft "fel" uppfattning utifrån 1968 eller 2008 års perspektiv är ute i mörkret, likaså de som har låtit sin syn på livet, världen och politiken stillsamt vilainnanför ramen av vad de skapat. Med risk att bli grovt jävig förklarad nämner jag som betecknande att Nils Ahnlund är helt frånvarande, trots en produktion som var tidens största, varierad mellan

ämnen, tider, lokaler, metoder och infallsvinklar, alltid med en källkritisk diskussion innesluten inom varje enskild översikt eller essä, en humanistisk insats som bara till mycket liten del anfäktas av nationella eller andra nu förbjudna synsätt.

Ett par andra exempel: *Svenskt biografiskt lexikon*, som på senare år har vitaliserats åtskilligt, berättar om de människor som satt spår i tiden. Sådana brukar där få som mest tre eller fyra sidor. Henry Olsson, litteraturhistoriker, språkonstnär, uppfostrare och inspiratör för en lång rad lärjungar, ägnas i artonde delen 11 sidor. Hos Nordin nämns han en gång som ett nummer i en klumpsumma om ett tjugotal namn. Biografin över honom är författad av Inge Jonsson, svensk humanist och idéhistoriker, mångsidig och med stora internationella utblickar. Han är inte nämnd hos Nordin. Med en annan titel hade denna bok kanske kunnat tillåta sig sådana snäva avgränsningar.

Slutorden talar om den kris som nu sedan länge råder. Jag instämmer här livligt med Nordin. Bland det som har gått förlorat nämner han bland annat "lärdomen, de långa linjerna bakåt i tiden, förtrogenheten med de förflutna och därmed främmande tänkesätten, de lärda språken, den europeiska kulturen".

Nordin har förtjänstfullt verkat för de värden han nämner. Vi är många som med honom står djupt oroad för hur framtiden ska se ut – inte minst vi som från allra första början slogs för dessa värden och som aldrig kommer att se denna framtid, hur den nu blir. Marxismen som ledstjärna har visserligen bleknat. Istället är det postmodernistiska luftteorier, hårt drivna genusperspektiv och radikalfeministiska krigsrop som för tillfället dominerar marknaden. I skydd av dem produceras mycket skräp.

✶ KNUT AHN Lund

Rena rama grekiskan

**GREKISKA
SPRÅKET, KULTUREN,
MYTERNA**

EVA-CARIN GERÖ

Wahlström & Widstrand 2008

Varför skall man läsa klassisk grekiska? Den frågan kan man få svar på i Eva-Karin Gerös bok. Men frågan gäller också den antika grekiska kulturen: Var den i någon mening bättre än andra kulturer och i så fall på vilket sätt? Och hur förhåller sig det grekiska språket till det grekiska tänkandet? Boken har det dubbla syftet att ge en inblick i själva språket och i väsentliga sidor av kulturen, med tyngdpunkt på den klassiska och hellenistiska tiden. Den närmaste motsvarigheten på svenska torde vara Tore Jansons *Latin. Kulturen, historien, språket* (2002). Gerö är professor i grekiska och skriver utifrån gedigna kunskaper om ämnet, utan noter, men med vissa litteraturhänvisningar i texten.

Den först atredjedelen av boken ägnas språket i inskränkt bemärkelse och man får verkligen reda på mycket, till exempel hur det formidabla grekiska verbssystemet är uppbyggt. Grekiskan karaktäriseras utförligt, bland annat genom jämförelser med moderna språk. Svårigheterna döljs inte, men man får å andra sidan en klar bild av den rika belöning som väntar. Gerö skildrar väldigt roligt studiet av grekiska kan vara. Några böjningsmönster ingår, och tre korta läsövningar bestående av autentiska texter (med grekisk text jämte transkribering). Syntax och stilistik behandlas också, ofta med jämförelser från modern svensk litteratur. Till och med de mycket speciella grekiska interjektionerna får man lära sig en del om. Det enda jag saknar är någ-

ra ord om retoriken och metriken, som ju är viktiga delar av grekisk litteratur.

I avdelningen Kultur behandlar Gerö en mängd aspekter av grekiskt liv, hela tiden med språket som bakgrund. Flera viktiga ord och begrepp, såsom *logos* (ord med mera) och *arete* ("dygd"), är ju notoriskt svåröversatta, vilket är ett av flera argument för att lära sig grekiska. Vissa begrepp dyker upp först i senare partier av boken, men sammantaget får man en grundlig introduktion till grekisk mentalitet. Sexualiteten ägnas stort utrymme, liksom humorn. Två områden lyser dock, i stort sett, med sin frånvaro: politiska begrepp och religion. Det sistnämnda är till exempel relevant för förståelsen av det delfiska "Känn dig själv!", som författaren ger en huvudsakligen individualpsykologisk tolkning. Men religion och politik är stora ämnen och det är fullt förståeligt att Gerö begränsat sig. Att traditionell mytologi får litet utrymme är också fullt rimligt; om det ämnet finns ju ett överflöd av litteratur.

Den tredje avdelningen, Mötesplatser, behandlar bland annat stoicismen och kynismen, trojanska kriget och Platon- och Homerosforsk- >>

ningen. Det är pedagogiskt föredömliga, lättlästa miniessäer, som bygger på aktuell forskning. Kärlek och erotik samt humor behandlas även i denna avdelning, vilket medför vissa upprepningar.

Boken avslutas med Lästips, som gärna kunde ha varit något fyligare, och ett register.

Ett genomgående grepp är att det grekiska sätts i direkt relation till nutiden, utan långa redogörelser för den mellanliggande idéhistorien. Det är effektivt, både för att visa på språkliga egenheter och när det gäller texternas relevans för vår tid. En nackdel kan möjligen vara att vissa drag framstår som mer unika än de var, till exempel den relativa avsaknaden av naturskildringar i grekisk litteratur. En hel del receptionshistoria förekommer dock i vissa avsnitt.

Texten beledsagas av många citat, bland annat två Sapfo-dikter i metrisk tolkning. De flesta av epigrammen ges dock i prosaöversättning.

Gerö är angelägen om att visa att grekerna inte var några övermänniskor, utan väsentligen lika oss. Hur nödvändig polemiken mot det gamla "marmoridealet" är idag kan jag inte avgöra, men hur som helst ger ämnet tillfälle till en del roande exempel på äldre tiders pryderi när det gällde obsceniteter i texterna. Hos Gerö finns inget spår av pryderi, hon berättar till exempel i kapitlet om grekerna och det agrikulturella åtskilligt om grekernas förhållande till dynga.

Men för att återvända till grekernas förebildlighet, så menar hon att grekerna möjligen var "ovanligt mänskliga" men framför allt först med att formulera vissa tankar, och gjorde det bra, vilket är skäl nog för att intressera sig för dem. En annan sak som hon ofta framhåller är att grekiska texter ger oss möjligheter att se saker från ett annat håll än vi är vana vid, "reflexivt och kontrastivt". Den

na sak är viktig för Gerö; hennes intresse gäller inte i första hand texternas estetiska kvaliteter utan deras innehåll, det evigt mänskliga.

Resonemangen om likheter och skillnader mellan grekerna och oss är alltså ett grundtema i boken och kompletterar på ett lyckat sätt faktaupplysningarna. Det handlar till exempel om inställningen till naturen, där frågan är: Upplevde grekerna den på samma sätt som vi eller på ett annorlunda sätt?

Gerö menar att det första alternativet gäller och att skillnaderna i uttryck har kulturella orsaker. Grekernas sexualitet ställer oss inför samma fråga. Det är till exempel vanligt i grekiska texter att alternativen gosse eller kvinna framstår som lika troliga när det talas om någons förälskelse och man inte känner till föremålet. Hetero-, homo- och bisexualitet var, menar Gerö i Michel Foucaults efterföljd, snarare preferenser än identiteter. Gossekärleken var kanske i stor utsträckning en konvention. Vidare särskildes inte sexualitet språkligt begreppsligt från andra drifter, menar hon. Men, kan man invända, begreppet *eros* hade väl denna funktion? Diskussionen är nyanserad och utförlig, men blir ändå lite otydlig här, eftersom termerna preferens och identitet inte förklaras och teorin om den sociala konstruktionen av sexuell identitet ibland framställs som ett faktum, ibland som en hypotes.

Idiskussionen av den grekiska humorn görs jämförelser med såväl medeltida humor som dagens ståuppkomiker. Här betonas den grundläggande likheten och därmed tillgängligheten hos grekernas humor. Här kunde gärna parodin ha lyfts fram lite mer, en form av humor som tycks vara nästan tidlös. När det gäller den äldre attiska komedin, som den möter oss hos Aristofanes,

menar Gerö dock att vi ser "ett mycket annorlunda sinnelag än vårt eget moderna". Föreningen av extrem frispråkighet om sådant som kön och exkrementer, grova personangrepp och underbara lyriska passager är unik för denna genre. Analysen är subtil, men inte alltid lätt att följa, vilket delvis beror på ämnets svårighet men också på att utrymmet och avsaknaden av noter inte medger tillräcklig fördjupning. När till exempel en psykoanalytiskt orienterad tolkning avvisas skulle man gärna vilja ha en närmare motivering.

Kombinationen av språk och mentalitetshistoria gör detta till en ovanlig och stimulerande bok. Det resonerande sättet att närma sig ämnet är också något jag uppskattar. Det visar både vilka tolkningsproblem som finns i antika texter och hur livaktig forskningen på området är. Rikedomerna på fakta och synpunkter är imponerande, och att man får detta serverat på en lättbegriplig svenska är i sanning en välgärning. Och själva faktum att en nyskriven svensk bok om detta exklusiva ämne utkommer är glädjande.

✱ JOHAN FLEMBERG

Medarbetare i detta nummer

- ✱ **KNUT AHNLUND** Professor i litteraturvetenskap och före detta medlem i Svenska Akademien.
- ✱ **DAVID ANDERSSON** Författare och redaktör för Axess.
- ✱ **KATARINA ANDERSSON** Journalist.
- ✱ **EINAR ASKESTAD** Författare.
- ✱ **LENNART BERNTSON** Universitetslektor i historia vid Roskilde universitet.
- ✱ **ANDERS BJÖRNSSON** Journalist och författare.
- ✱ **THOMAS BRANTE** Professor i sociologi vid Lunds universitet.
- ✱ **FREDRIK EKELUND** Författare.
- ✱ **CLAES ERICSON** Författare.
- ✱ **INGER ENKVIST** Professor i spanska vid Lunds universitet.
- ✱ **JOHAN FLEMBERG** Docent i antikens kultur och samhällsliv vid Stockholms universitet.
- ✱ **KRISTIAN GERNER** Professor i historia vid Lunds universitet.
- ✱ **ANN HEBERLEIN** Fil dr i etik.
- ✱ **GÖRAN HÄGG** Författare och docent i litteraturvetenskap.
- ✱ **KJELL HÄGLUND** Redaktionschef för *Residence*, samt kolumnist och tv-kritiker.
- ✱ **LARS ANDERS JOHANSSON** Journalist, poet och musiker.
- ✱ **OLOF KLEBERG** Journalist.
- ✱ **NICOLE KLING** Journalist.
- ✱ **ARNE LAPIDUS** Frilansjournalist i Mellanöstern.
- ✱ **HÅKAN LINDGREN** Frilansskribent.

- ✱ **ULF LINDSTRÖM** Professor i statsvetenskap vid universitetet i Tromsø och Åbo Akademi.
- ✱ **FREDRIK LÖJDKVIST** Minister vid Sveriges ambassad i Wien.
- ✱ **LARS LÖNNROTH** Professor i litteraturvetenskap.
- ✱ **INGVAR VON MALMBORG** Journalist, författare och ledamot i Skönhetsrådet i Stockholm.
- ✱ **LARS MELIN** Docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.
- ✱ **JOAKIM NILSSON** Frilansskribent.
- ✱ **SVANTE NORDIN** Professor i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet.
- ✱ **SOFIA NYBLOM** Musikkritiker i *Svenska Dagbladet* och programledare på Axess TV.
- ✱ **SVANTE NYCANDER** Författare och före detta chefredaktör på *Dagens Nyheter*.
- ✱ **MAGNUS PETTERSSON** Frilansjournalist och doktorand i tyska vid Göteborgs universitet.
- ✱ **NATHAN SHACHAR** Journalist och författare.
- ✱ **KARIN STENSDOTTER** Författare och arkitekt.
- ✱ **ANNIKA STRÖM MELIN** Journalist och skribent med inriktning på Europafrågor.
- ✱ **EVA STRÖM** Författare.
- ✱ **MATS WIKLUND** Författare och redaktör för Axess.

MÄSTAREN OCH MARGARITA

Seriestart 30 maj 2008

AXESS TV

www.axess.se

Vilka är dagens radikaler? Vilken betydelse har konflikten mellan radikalism och konservatism? Och vilka är egentligen människans rättigheter? Det är några av de frågor som ställs på sin spets när Timbro publicerar Thomas Paines klassiska försvar för revolution, rättigheter och frihet: *Människans rättigheter*. En bok som blev sin tids bästsäljare när den gavs ut 1791, och som senast gavs ut på svenska 1991 på Ordfront förlag. Samtidigt släpps boken *Thomas Paines Människans rättigheter*, skriven av författaren och journalisten Christopher Hitchens. Två böcker om ett radikalt tankegods som åberopats från vänster till höger, från brittiska Labour till Ronald Reagan. Spännande läsning som inte lämnar någon oberörd.

Thomas Paines

MÄNNISKANS RÄTTIGHETER

En biografi av Christopher Hitchens

ÖVERSÄTTNING CAJ LUNDGREN

Christopher Hitchens förundras över hur genomtänkt Thomas Paines *Människans rättigheter* är – och hur stridbar. Framför allt visar Hitchens varför Paines bok kom att utgöra ett så viktigt fundament i formandet av det demokratiska Amerika. Han placerar in Paine i tidens intellektuella och politiska sammanhang och porträtterar hans liv och gärning.

Som Christopher Hitchens noterar beundrade Paine företagsamhet samtidigt som han misstrodde regeringsmakten, och han skrev ofta om ekonomisk ojämlikhet som om den var något naturligt eller oundvikligt. Hans egen livserfarenhet och det förakt för arvsprincipen som han hade utvecklat innebar emellertid att han inte trodde att all orättvisa eller ojämlikhet var ödesbestämd. Han skisserade faktiskt den första planen för en modern välfärdsstat.

Christopher Hitchens är medarbetare i tidskriften Vanity Fair och är gästprofessor vid New School i New York. Bland hans böcker finns titlar som Why Orwell matters och den omskrivna bästsäljaren God is not great.

TIMBRO KLASSIKER 2008, ISBN 978-91-7566-673-0, CA-PRIS 59,-

MÄNNISKANS RÄTTIGHETER

Thomas Paine

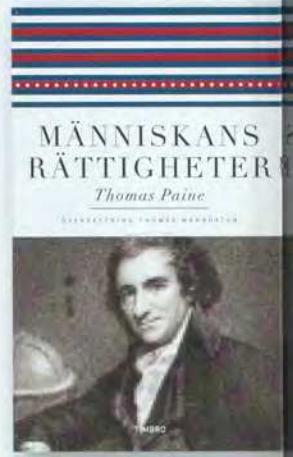
ÖVERSÄTTNING THOMAS Warburton

FÖRORD AV MATTIAS SVENSSON

Människans rättigheter publicerades första gången 1791. Inom loppet av några få år lästes den av miljontals människor i England och Europa, och även i USA.

Bokens författare, Thomas Paine (1737–1809), växte upp i England men deltog i och försvarade revolutionerna i Amerika 1776 och i Frankrike 1789. Den revolutionära tanke som Paine främst förfäktade var idén om människans rättigheter, att varje människa hade en rätt till frihet, egendom, tro och association att hävda gentemot stat och överhet.

Människans rättigheter är ett brinnande försvar för den franska revolutionen och en rasande polemik mot monarkin och mot konservatismens fader, Edmund Burke och hans bok *Reflektioner om franska revolutionen*. I denna polemik föddes skiljelinjer som än i dag separerar konservativa och radikaler, exempelvis i synen på monarkin och kring själva förekomsten av rättigheter.

TIMBRO KLASSIKER 2008, ISBN 978-91-7566-671-6, CA-PRIS 59,-

AXESS

magasin

bP
2628

Vad bräker de om? Guide till Almedalen

FOTO: MIKAEL SVENSSON/BILDARKIVET.SE

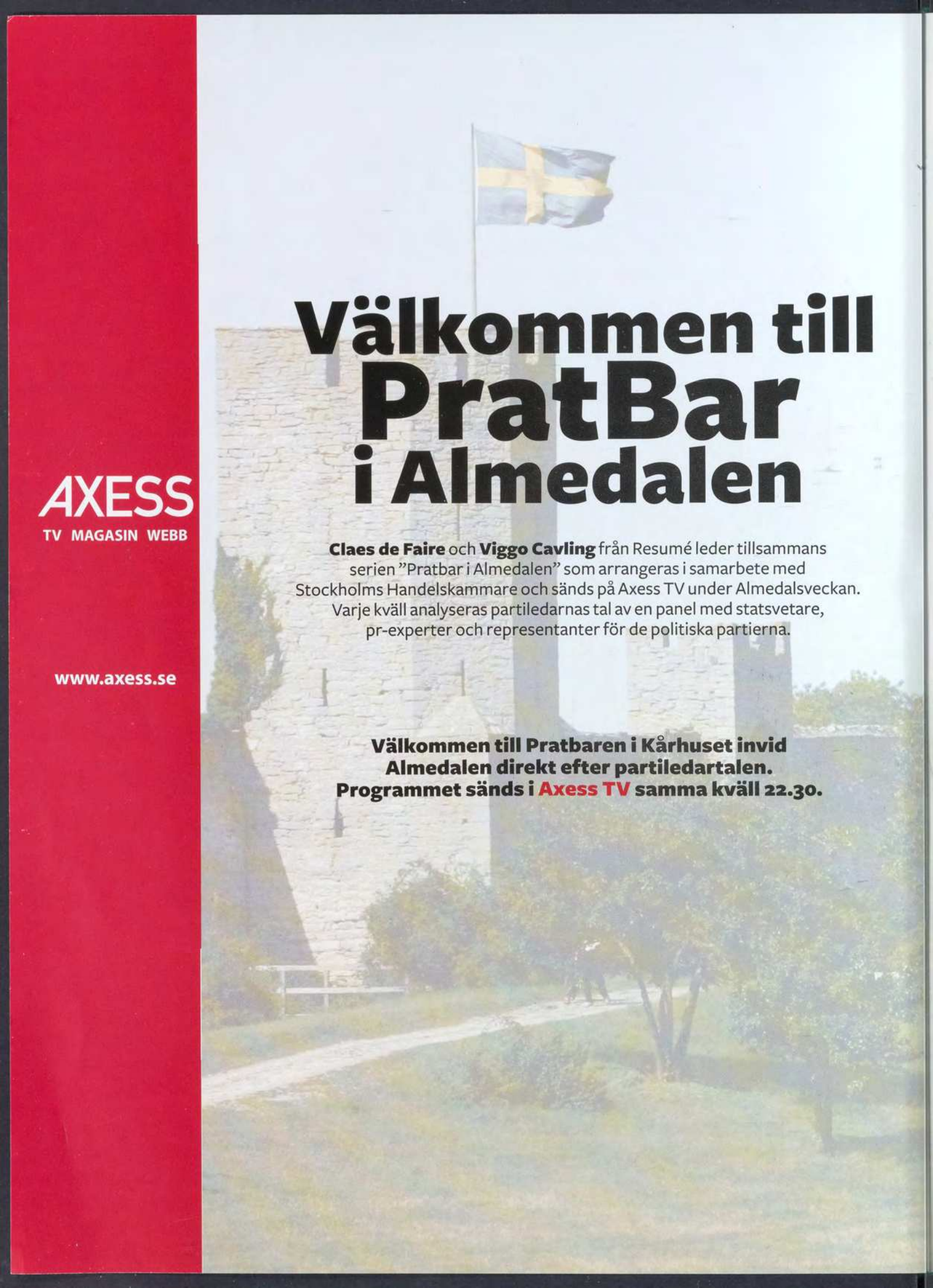
SAMHÄLLE
Straffet bör
upprätta offret 8

FRIZON
Därför fascineras
vi av fotboll 18

TEMA
Svenska skolans
uppgång och fall 24

AXESS

TV MAGASIN WEBB

www.axess.se

Välkommen till **PratBar** i Almedalen

Claes de Faire och **Viggo Cavling** från Resumé leder tillsammans serien "Pratbar i Almedalen" som arrangeras i samarbete med Stockholms Handelskammare och sänds på Axess TV under Almedalsveckan. Varje kväll analyseras partiledarnas tal av en panel med statsvetare, pr-expertter och representanter för de politiska partierna.

Välkommen till Pratbaren i Kårhuset invid Almedalen direkt efter partiledartalen. Programmet sänds i Axess TV samma kväll 22.30.

*Therese Bohman, Mats Wiklund och Johan
Lundberg om veckan då sandstranden överges för
ett hav av politik, pr-folk och journalister.*

Axess till Almedalen

Hur kan det komma sig att tusentals välutbildade människor med intellektuellt stimulerande yrken är beredda att mitt i Den Stora Svenska Semestermåanden ställa sin Piña Colada åt sidan och ägna en vecka åt något helt annat än semesterfåtöljen, nämligen åt att besöka en mäsas där seminarium efter seminarium ägnas åt svensk politik? Beror det på att semester är ett överskattat fenomen, som vi hellre pratar om än ägnar oss åt? Eller beror det på att folk som till vardags sysslar med politik tycker att politik är så extremt kul att de faktiskt inte någonsin förmår tänka på något annat – inte ens på semestern? Ingen av förklaringarna går nog att bortse från; men det finns andra som kanske bättre bidrar till förståelsen av fenomenet Almedalsveckan.

Vad Almedalen vittnar om är kanske ytterst sett bristen på formaliserade knutpunkter mellan å ena sidan våra politiker och å andra sidan dem som politikerna står i omedelbar relation till: representanter för olika intresseorganisationer, representanter för media men också för de stora väljargrupper som befinner sig utanför storstadsregionerna. Almedalen har utan att det någonsin var meningen kommit att fylla ett behov som blivit allt starkare ju mer avståndet har ökat mellan beslutsfattarna och dem som man fattar beslut om, ju mer politiken har slutit sig inne i ett snävt kretslopp av opinionsbildare inom media, tanke-smedjor, pr-byråer och just partipolitiker.

Nu kan man tycka att det är just oheliga allianser av den sistnämnda sorten som Almedalsveckan bidrar till att konsolidera. Men då har man nog missat själva poängen med de hundratals seminarier som faktiskt äger rum under veckan där politik är exakt så tråkigt och ideellt syftande som politik bör vara. Där diskuteras nämligen sådant som "Religion, medkraft eller motkraft i integrationen"; "Den ökade efterfrågan på mat och bioenergi"; "Hur man kommer åt rattfylleriet"; "Ny Östersjökanal för vindkraft"; "Barn i missbruksmiljö" etcetera.

Själva bidrar vi på Axess med en närvaro som är precis så spänningsladdad som Almedalsveckan själv. I detta specialnummer av Axess Magasin erbjuds ni inte bara artiklar om Almedalen utan här finns också allt det som är Axess signum: långa analytiska essäer om sådant som i större eller mindre utsträck-

ning knyter an till de dagspolitiska skeendena. Numrets tema, skolan, får sägas göra det i högre grad än exempelvis artikeln under vinjetten Tradition, om Fernando de Pessoa, den portugisiska diktaren vars poesi är uppbyggd kring ett antal fiktiva identiteter. Dock

kanske dessa fiktiva identiteter – eller med ett finare ord: heteronymer – kastar ett indirekt ljus även över Almedalsveckan, där svensk politik onekligen visar upp helt väsensskilda sidor.

Från redaktionens sida önskar vi er: Väl mött!

FOTO: FREDRIK SANDBERG

Mässan som säljer politik

Almedalsveckan kritiseras för att sätta affärerna framför politiken. Men demokrati är en fråga om att anlägga perspektiv.

ALMEDALSVECKAN Almedalsveckans deltagare brukar ofta hänvisa till medierna. Med alla journalister på plats är detta ett tillfälle som bara inte får försummas. Tänk på alla kontakter, möten och möjligheter att "nä ut".

Men någon minuts kylig eftertanke borde leda till den rakt motsatta slutsatsen: Åk inte till Almedalen! Det är svårt att tänka sig en sämre strategi än att konkurrera om uppmärksamheten under just dessa julidagar när medierna omges av hundratal lobbyister, organisationer och seminarier. Mycket mer kreativt – och säkert effektivt – vore att tala för sin vara veckan före eller efter Eldoradot på Gotland.

Flock- och drevmentaliteten känner dock inga andra lagar än anpassning och konformism. Och, som så många gånger påpekats, vad som en gång var ett avslappnat avbrott för Olof Palme under semestern på Fårö har nu förvandlats till något helt annat.

Exakt vad är inte helt lätt att beskriva, allt beror på vilket perspektiv som anläggs.

Ett är att Visby med omnejd under några dagar förvandlas till en av Sveriges största branschmässor. Det ligger inget nedlåtande i iakttagelsen utan är snarast ett erkännande av att marknadskrafterna fungerar som de ska. Politik är också en vara som kan krängas på en mängd olika sätt. I den meningen är det ingen som helst skillnad mellan Fredrik Reinfeldt eller Mona Sahlin och idrottsstjärnor som Zlatan Ibrahimovic eller Susanna Kallur. Reinfeldt och Sahlin ger upphov till en efterfrågan som i sin tur föder näringar som blir allt fler och inflytelserika. Det är vad vi ser varje sommar i Almedalen.

Krasst? Vulgärt?

På Almedalsveckans officiella hemsida säger kommuniststyrelsens ordförande Eva Nypelius bara som det är på den tillrättlagda frågan vad Almedalsveckan betyder för Gotland idag:

✪ Fredrik och Fredrik.

"Den betyder mycket för Gotland som mötesplats och för marknadsföringen av ön. En positiv upplevelse under Almedalsveckan kan leda till att nya möten och konferenser förläggs till Gotland. Det är också en vecka då ön syns både som mötesplats och som kommun. Det är ett ovärderligt arrangemang."

Och vad Nypelius först och främst lägger in i begreppet "ovärderligt" är naturligtvis just vad som kan värderas. Almedalsveckan omsatte 2006 cirka 20 miljoner kronor, något som i sin tur ger Gotlands kommun betydande skatteintäkter. Nypelius är förstas noga med att tala om politikens betydelse, men den kommer så att säga på köpet.

Alla får sitt, alla vinner: i ekonomisk mening.

Men politiken, då?

Återigen är det en fråga om perspektiv.

Ur en viss demokratisynvinkel kan det vara svårt att kritisera ett evenemang där landets ledande beslutsfattare under stor uppmärksamhet debatterar och svarar på frågor. Väljarna får ju mer information.

Men betraktad ur en annan demokratisk vinkel kan politikernas närvaro lika gärna betraktas som ett spel för galleriet. Till skillnad från Olof Palme som för 40 år sedan talade lite löst och improviserat från ett lastbilsflak förbereder sig idag Almedalens huvudrollsinnehavare minutiöst. De avbryter inte semestern för att under avspända former träffa väljare utan för att göra utspel som är en del av en långsiktig strategi. De håller sina anföranden, träffar sina rådgivare, talar med vissa utvalda journalister – och återupptar sina semestrar.

FRÅN POLITISK SYN PUNKT är det också tveklöst om partiledarnas medverkan betyder särskilt mycket i sak. Risken är istället att det förstärker både upp- och nedåtgående spiraler. Valåret 2002, till exempel, innehöll Göran Perssons Almedalstal nästan ingenting av substans.

Men vad som istället uppmärksammades var oenigheten inom borgerligheten. Vådan av att å andra sidan stå vid sidan av lärde sig moderatledaren Bo Lundgren som 2002 befann sig i Almedalen flera dagar före sitt anförande utan att säga ett ord till medierna. Det gav bilden av en politiker som inte visste vad han ville och bidrog till Lundgrens dåliga utgångsläge i höstens val som socialdemokraterna vann komfortabelt. Men det stod sedan lång tid klart i opinionismätningarna. Almedalen avgjorde ingenting.

Fyra år senare, 2006, var bilden spegelvänd. Fredrik Reinfeldt hade redan vinnarstämpel i medierna. Han och den borgerliga alliansen ställdes mot förloraren Göran Persson och en splittrad vänster. Händelserna i Almedalen bekräftade den utveck-

✪ Först på plats.

✪ Anders Borg ska inte helt oväntat prata om ekonomi under veckan.

✪ Lars Ohly har varit med förr.

belt att avstå från Almedalen. Han är inte ensam om bedömningen. 2008, två år före riksdagsvalet, deltar samtliga partiledare.

Men vi uppehåller oss vid demokratin och återvänder till konstaterandet i början av artikeln att politik är en vara. Den hårdaste anklagelsen som under de senaste åren riktas mot Almedalsveckan är just att den urartat till en tillställning för eliten. Öppenhet och många möten – visst – men det handlar närmast uteslutande om en politisk kommunikation mellan penningstarka aktörer. Målgruppen är inte medborgarna och syftet inte att förbättra samhället utan att vinna gehör för sin särskilda fråga genom lobbyning, kampanjer och medieuppvaktning. Vad vi ser är en "pr-demokrati" som motverkar politisk aktivism på gräsrotsnivå.

Hundratals programpunkter, organisationer och journalister på en och samma plats under flera intensiva dygn utgör förvisso en kritisk massa. Frågan är hur explosiv den egentligen är. Om demokrati betraktas som något som bara får angå politikerna och partierna går det naturligtvis att hetsa upp sig över sakernas tillstånd. Men så har det aldrig fungerat. Särintressena har alltid organi-

FOTO PÅ OLOF PALME HANS HEMLIN ÖVRIGA BILDER SCANPIX

✪ Mona Sahlin gör partiledardebut i Almedalen.

serat sig och försökt påverka politikens inriktning. Längre skedde det diskret och utan insyn. I Almedalen smyger man inte.

Däremot är det ett långsiktigt demokratiskt problem att partierna inte längre förmår att dra till sig människor som vill påverka samhället och att deras idéer och förslag därför inte längre har en folklig återkoppling. Politik utformas istället i tankesmedjor, hos lobbyister och organisationer. Förhållandet speglas också mycket tydligt i Almedalsveckan. Men att den ser ut som den gör är en följd av, inte orsak till, partiernas inre kris.

ETT KONSTATERANDE som leder fram till vad det i grund och botten handlar om: politikens tillstånd. Och återigen beror det på vilket demokratiperspektiv som anläggs. Cynikern har förstås högtidsstunder i Almedalen. Ingenting är lättare än att se geschäft och ingenting annat än geschäft. Det är en sanning.

Men den visar inte att politiken är korrupt, snarare att den är komplex. För med ett annat demokratiperspektiv går det att uppfatta de hundratals mötena, seminarierna och utspelen som ett uttryck för ett dynamiskt och mångfasetterat samhälle. Bredden är imponerande vilket i sin tur understryker att det långtifrån bara rör sig om krass intressepolitik utan åtskilligt av engagemang och intresse med ideella förtecken. Det visar en annan sanning: att Almedalsveckan lika lite som svensk demokrati är en angelägenhet uteslutande för Reinfeldt/Sahlin eller Svenskt Näringsliv/LO. ✪

ling som sedan många månader dokumenterats i Sifo och Synnovate.

Då borde Fredrik Reinfeldt hållit sig undan i år? Moderaterna och alliansen är impopulära och har ingenting att vinna på att visa upp sig.

Men mer att förlora, kontrar partistrateger, journalister och konsulter som framför allt betraktar politiken som ett spel med välkända öppningar och strategier. Att inte vara på plats är att få svara på frågor om orsakerna till frånvaron, bli påmind om dåliga opinionssiffror, tvingas bemöta angrepp från motståndare som faktiskt befinner sig i Almedalen (där man alltså själv inte är) och så vidare. Fredrik Reinfeldt som såg vad som hände Bo Lundgren för sex år sedan och vet sitt politiska bästa inser att det är för riska-

Tre röster om

"Vi har fått en temperaturhöjning i svensk politik"

Göran Eriksson är politisk kolumnist på Svenska Dagbladet och har bevakat Almedalsveckan ett dussintal gånger. Evenemanget har förändrats på flera sätt, säger han.

– Den viktigaste förändringen är att en tyngdpunktsförskjutning ägt rum, från partier-na till intresseorganisationerna. Idag dominerar lobbyister och konsulter.

Då kanske man skulle kunna tänka sig en vecka helt utan politiker där bara sårntressen, branscher, organisationer och näringsliv umgås och gör affärer. Men utan politiker går det inte, konstaterar Eriksson.

– Politikerna lockar dit journalister-na. Och lobbyister livnär sig på sina kontakter med just de två grupperna.

Att försöka täcka hela Almedalsveckan är utsiktslöst. Så många möten och intressen representerade på en och samma plats driver i ställt fram en specialisering. Frågan är då om egentligen så mycket har hänt för de politiska journalisterna. Partiledarna gör ju samma sak som de alltid gjort: kommer till Visby, håller ett tal och åker hem. Och däremellan svarar de på journalisternas frågor.

Göran Eriksson instämmer i analysen men påpekar att något ändå ändrats de senaste åren.

– Vi har fått en temperaturhöjning i svensk politik som inleddes med bildandet av den borgerliga alliansen.

Trots att det är ett

mellanvalår talar nu samtliga partiledare i Almedalen. Det är en markant skillnad mot förr, och visar att vi alltmer lever i ett slags permanent valrörelse.

Ett förhållande, säger Eriksson, som inte har så mycket med Almedalsveckan att göra men som demonstreras särskilt eftertryckligt just där.

– Man måste synas. Man kan inte lämna walk-over. Det är en attitydförändring. Och vad beror den på?

Göran Erikssons förklaring är en utveckling som han kallar för politikens professionalisering. Inte så att politikerna själva professionaliserats utan att de numera omges av allt fler människor som tänker på och livnär sig på politik: lobbyister och konsulter som ständigt tolkar, förklarar och rådgör. De människorna tänker inte bara på politik utan också på medierna.

– Ja, det är väldigt tydligt i Almedalen. Och det är klart att jag blir "uppvaktad". Men det blir jag faktiskt ändå i mitt jobb. Vad som är annorlunda är att vi under sju dagar i rad rapporterar från ett arrangemang som initierats av andra, politikerna, och inte av oss själva.

Det journalistiska sättet att hantera en sådan situation är att ändå försöka ta egna grepp på ämnen som är intressanta, och att skriva analyser som kan förklara sammanhang och bakgrund, menar Göran Eriksson.

Men att mediebildens betydelse har ökat gör det i sin tur svårare och kanske tråkigare för en journalist att skriva om politik.

– Alla är ju medvetna om mediernas makt. Partier-na och organisationerna har gått på medieträning och lärt sig ett mediestrategiskt tänkande. Blottorna blir färre och spontaniteten går förlorad.

Göran Eriksson hör till en av Sveriges mest inflytelserika journalister. Det där med "uppvaktandet" låter som ett potentiellt problem. Hur är det egentligen med påtryckningarna från politiker och sårntressen?

– Lobbyister och pr-människor inriktar sig framför allt på hur en nyhet ska presenteras och var. De är – det är i alla fall min erfarenhet – inte särskilt intresserade av att trycka på journalisterna personligen. Det skulle lätt slå tillbaka och det förstår de flesta. *

"Det borde finnas fler evenemang"

Jesper Strömbäck, professor i politisk kommunikation vid Mittuniversitetet i Sundsvall, gör en analys som med nödvändighet är akademisk. Men den både sammanfaller med och kompletterar Göran Erikssons bedömning av Almedalsveckan.

– Det råder en drevmentalitet. Alla ska vara där. Men man kan verkligen fråga sig vad de flesta får ut av det.

I år ger han sig själv in i leken. Jesper Strömbäck deltar i ett seminarium där Studieförbundet Nä-

Almedalsveckan

ringsliv och Samhälles (SNS) Demokratiråd lägger fram rapporten *Medierna: folkets röst?*. Det lär bli en välbevakad tillställning: journalister älskar att skriva om sig själva.

Jesper Strömbäck säger att han inte har något emot Almedalsveckan i sig. Vad han tycker är mindre bra är dess särställning.

– Det borde finnas flera evenemang. Jag är säker på att utrymme och intresse finns. Att alla blickar riktas mot ett och samma ställe under en begränsad tid är så typiskt för svensk centralism. Etablissemang, medierna och politikerna springer alla i samma riktning.

Jesper Strömbäck har själv erfarenhet från journalistiken, som reporter och ledarskribent. Han ifrågasätter om journalisterna verkligen rapporterar om vad som är viktigt från Almedalen.

– Anledningen till att så många journalister åker dit är att det görs så lätt för dem med alla dessa inbjudningar. Men från ett demokratiskt perspektiv är det tveksamt om det blir någon större vinst för medborgarna. Den information som är lättast tillgänglig behöver inte vara den viktigaste eller mest relevanta. Samtidigt passar Almedalen mediologi: för att passa som nyhet ska det vara enkelt, snabbt och utgå från en händelse eller en person.

Strömbäck laborerar med begreppen likriktning och förväntansspel. I Almedalen förväntas till exempel socialdemokraterna hålla ett ekonomiskt seminarium – det har de gjort i alla år. Att avstå vore otänkbart. Var hade uppmärksamheten annars riktats? Förväntan föder alltså likriktning.

Påverkar det beteendet hur politikerna kommunicerar? Jesper Strömbäck tror det, men är inte riktigt säker på hur. Han ser hur som helst en baksida.

– Det kreativa tänkandet upphör när likriktningen blir stark och alla agerar på ungefär samma sätt. Likriktningen hänger samman med riskundvikande: gör man som alla andra blir riskerna mindre – men också vinsterna.

Strömbäck ser ett liknande beteende hos medierna.

– Över tid tycker jag att journalistiken på många sätt har blivit bättre. Men mångfalden i rapporteringen har minskat. Och det beror, precis som i politiken, på att normer och värderingar i stort sett är de samma. Få vågar gå mot strömmen, göra något annorlunda och ta risker. Det kanske förklarar varför allt fler läsare sviker sina tidningar. ★

”Vi har bidragit till att göra Almedalsveckan mer meningsfull”

Gunnar Fröroth, vd på konsultföretaget Diplommat i Stockholm, är liksom Göran Eriksson en Almedalsveteran. Och han håller med om att arrangemanget alltmer utvecklats till en branschmässa.

– Så är det för oss. Vad som har hänt är att scenen blivit större. Vi hjälper våra kunder på plats, men får också ett tillfälle att träffa branschkollegor och politiska kontakter.

Att avstå från Almedalsveckan skulle vara ett ”tjänstefel”, säger Gunnar Fröroth. Den är ett perfekt tillfälle att avrunda den politiska säsongen. Diplommat är alltså på plats i Visby. Man hjälper i vanlig ordning till att arrangera seminarier men också informella möten mellan kunder och politiker. Därutöver pågår ett intensivt nätverksarbete och kontaktsökande.

Det är förstås trevligt för Diplommat och andra lobbyister. Men är inte deras medverkan på scenen – att de alltmer tagit över från politikerna – ett demokratiskt problem?

Gunnar Fröroth avvisar bestämt att konsulter och lobbyister skulle utgöra ett problem. Tvärtom.

– Vi har bidragit till att göra Almedalsveckan mer meningsfull. Politikerna har sin dagordning och de rör sig i oftast i sina egna kretsar. Vad vi gör är att sammanföra dem med människor som i hög grad berörs av deras tänkande och beslut, det vill säga våra kunder. Almedalen erbjuder en scen – men den är öppen. Medierna är välkomna att delta.

Fröroths uppdrag är att ”för djupa och förklara” för företag och organisationer hur de ska kunna informera och påverka den politiska processen.

Jag tar upp Göran Erikssons och Jesper Strömbäcks iakttagelse att politiker i Almedalen numera är mycket mindre spontana, mer på sin vakt mot medierna och därför mindre benägna att säga något som man inte redan känner till. De har lärt sig att ”hantera” journalister av just sådana som Gunnar Fröroth och andra i konsultbranschen. Med andra ord bidrar han till att göra politiken likriktad.

Gunnar Fröroth förnekar inte sina insatser i det växande mediestrategiska tänkandet bland politiker och i organisationer. Men han ser det som ofrånkomligt.

– Det är hundratals journalister under Almedalsveckan och allt fler av dem är ute efter att sätta dit politiker eller andra ledande aktörer. En felsägning eller ett missförstånd kan bli förödande. Våra kunder är tvungna att lära sig att hantera medierna. Det finns inte tid för spontanitet och det är för riskabelt i en sådan miljö.

Jag tar upp anklagelsen om att lobbyisterna ägnar sig åt mediemanipulation.

– Journalisterna är i första hand i Almedalen för att bevaka politikerna. Det är sällan som vi försöker få våra kunder att synas i medierna.

Fröroth nämner svårigheten att få uppmärksamhet i kamp med så många andra intressen. Ett annat skäl är att ett nationellt medieegenomslag under politikerveckan oftast kräver en långsiktig strategi och ett välplanerat utspel eller evenemang. Det i sin tur kräver pengar, och inte ens då ges några garantier för framgång.

– Ska man vända sig till medierna behövs det något påtagligt nytt. Men allra viktigast är att det har relevans för den scen vi uppträder på, och i Almedalen är den partipolitisk. ★

VISBY

- 1 **Clarion Hotel Wisby** Strandgatan 6
Seminarier och boende
- 2 **Donners brunn** Donners plats 3
Uteserveringen - mesta vattenhålet
- 3 **Wisby Strand** Strandvägen 4
Seminarier, exempelvis om näringspolitik
9/7 kl 13.00
- 4 **Almedalsparken**
Tal varje kväll
- 5 **Biblioteket** Cramérgatan 5
Seminarier, bra ställe att arbeta på

- 6 **Kårhuset Rindi** Tage Cervins gata 1
PratBar i Almedalen, Axess/Resumé, varje kväll kl 20.00
- 7 **Värdshuset Lindgården** Strandgatan 26
Bra ställe för middagar
- 8 **Högskolan på Gotland**
Seminarier, exempelvis om fördelningspolitik
9/7 kl 13.00, sal B51
- 9 **Skonaren Linden** Kajplats 10
Seminarier, exempelvis om försvarspolitik 9/7 kl 13.00
- 10 **Björkanderska magasinet** Skeppsbron i Visby hamn
Seminarier, exempelvis om terrorism 10/7 kl 14.00

”Axess är
landets bästa
idétidskrift”

DAGENS NYHETER

AXESS *magasin*
SAMHÄLLE VETENSKAP KULTUR

**PROVA
NU!**

**3 nummer av
Axess magasin
för 59 kronor!**

Prova 3 nummer av Axess magasin för 59 kronor!

MAGASINET SOM GER DIG
ETT FÖRDJUPAT PERSPEKTIV PÅ SAMHÄLLE,
VETENSKAP OCH KULTUR

☐ Ja! Jag vill prova 3 nr av Axess magasin för 59 kronor!

När min beställning är mottagen får jag mitt första
nummer av Axess magasin.

NAMN: .....

ADRESS: .....

POSTADRESS: .....

E-POSTADRESS: .....

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
110 07 STOCKHOLM